

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього»



МІГРАЦІЙНА КРИЗА ТА ЕКОСЕСТЕЙТ УКРАЇНИ В УМОВАХ
НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ТОЧКИ БІФУРКАЦІЇ І ОПТИМАЛЬНОСТІ
Наукове видання



Львів – 2025

УДК 314.15:330.341(477):005.8

Мульська О.П. Міграційна криза та екосистеми України в умовах невизначеності: точки біфуркації і оптимальності: наукове видання. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів. 2025. 106 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

ISBN 978-617-14-0417-5 (електронне видання)

У науковому виданні представлено результати дослідження трансформації міграційної кризи як складової системних загроз економічній безпеці України. Обґрунтовано концептуальну модель комплементарного впливу міграційних процесів як ресурсу та виклику для соціально-економічного розвитку територій на екосистеми України. Здійснено імітаційне моделювання каузальності міграційних втрат та економічної безпеки, зокрема: (1) проведено експертне опитування структурних характеристик міграції в умовах війни, (2) виявлено системні взаємовпливи «міграційні процеси – екосистеми», (3) реалізовано сценарне проектування оптимізації трудо-ресурсного потенціалу країни для повоєнної відбудови. Запропоновано архітектуру міграційної безпеки України (стратегічні орієнтири, системні параметри).

Наукове видання розраховане на науковців, аналітиків, експертів у сфері міграційної політики, економічного розвитку та безпеки, а також представників органів регіональної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та інституцій, зацікавлених у формуванні ефективної системи стратегічного реагування на виклики міграційної безпеки, збереженні трудо-ресурсного потенціалу, мінімізації міграційних втрат, забезпеченні стабільного соціально-економічного розвитку України в умовах війни та повоєнної відбудови.

Наукове видання підготовлене в межах іменної стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук «Стратегія міграційної безпеки України: імітаційне моделювання втрат та оптимізації трудо-ресурсного потенціалу для повоєнної відбудови» (номер державної реєстрації 0124U004041).

Рецензенти:

Миценко Н.Г. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки Львівського торговельно-економічного університету.

Возняк Г.В. – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України» (протокол № 7 від 25 червня 2025 р.)

© Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
I. МІГРАЦІЙНА КРИЗА В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАГРОЗ ТА ІМПЕРАТИВІВ ЕКОСЕСТЕЙТУ	6
1.1. Міграційний фактор як виклик і ресурс забезпечення економічної безпеки: концептуальна модель комплементарного впливу	6
1.2. Трансформація міграційної кризи на сучасному етапі розвитку соціально-економічної системи України	14
II. ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КАУЗАЛЬНОСТІ МІГРАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ТОЧКИ БІФУРКАЦІЇ ТА ОПТИМАЛЬНОСТІ	26
2.1. Міграційні процеси в Україні: експертний вимір	26
2.2. Моделювання взаємовпливу в системі «міграція – безпека»	44
2.3. Форсайт міграційних ризиків для екосистеми України	61
III. СИСТЕМА СТРАТЕГІЧНОГО РЕАГУВАННЯ НА ВИКЛИКИ МІГРАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	79
3.1. Архітектоніка міграційної безпеки України: системні параметри та стратегічні орієнтири зміцнення	79
3.2. Сценарне проектування міграційної безпеки в системі оптимізації трудо-ресурсного потенціалу України	89
ВИСНОВКИ	99
ДОДАТКИ	103

ВСТУП

Сучасний етап розвитку України характеризується глибокими трансформаціями в соціально-економічній сфері, серед яких особливою актуальністю набуває проблема міграційної кризи. Повномасштабна війна РФ проти України, нестабільність, демографічні зрушення і глобалізаційні виклики формують нові вектори міграційних потоків, масштабування яких є загрозами для національної та економічної безпеки країни. У таких умовах екосистема країни перебуває під значним тиском невизначеності, що вимагає від наукової спільноти та практиків виявлення т.зв. «точок збурення» та оптимальності для соціально-економічної системи, а також адаптивних механізмів реагування на міграційні виклики.

В умовах тривалої війни та соціально-економічної дестабілізації міграційні процеси набувають складного неоднозначного характеру, породжуючи як ризики втрати ресурсного потенціалу (фінансового, інвестиційного, інтелектуального, інноваційного, підприємницького та ін.), так і виклики для збереження стабільності економічної системи України. Загострення міграційної кризи та неефективне управління міграційними потоками призводить до втрати трудових ресурсів, формування «кадрового голоду» у всіх секторах економіки, унеможливлення місцевого розвитку через критичне послаблення інтелектуально-кадрової безпеки регіонів, а, відтак, і ускладнює процеси економічного відродження країни загалом. Відсутність системного та науково обґрунтованого підходу до аналізу міграційних ризиків та оптимальності міграційних процесів негативно впливає на якість, результат і потенціал реалізації державної міграційної політики.

Особливо актуальною є проблема виявлення і моделювання точок біфуркації (межа, позиція), коли система «міграція – безпека» може кардинально змінити стан, що вимагає своєчасного застосовування адекватних превентивних заходів і реалізації оперативних рішень. Однак відсутність інформаційно-аналітичної бази та методів моделювання значно ускладнює стратегічне планування розвитку міграційної кризи, її впливу на соціально-економічну систему України. Крім того, недостатня координація між соціологічними, економічними та адміністративними дослідженнями створює перешкоди для формування комплексної стратегії збереження людського капіталу, оптимізації трудо-ресурсного потенціалу та підвищення адаптивності національної економіки до міграційної кризи. Відсутність такої стратегії ставить під загрозу стабільність розвитку та

економічну безпеку країни в умовах невизначеності, що посилює потребу в проведенні комплексних наукових досліджень.

У науковому дискурсі проблеми формування і реалізації державної міграційної політики, а також управління міграційними процесами на регіональному рівнях детально розглядаються в працях таких дослідників, як Н. Андрусишин, Ю. Білан, М. Біль, С. Вовканич, О. Гринькевич, О. Грішнова, О. Іванкова-Стецюк, О. Левицька, Н. Левчук, Е. Лібанова, О. Малиновська, І. Прибиткова, О. Позняк, О. Пуригіна, О. Риндзак, М. Романюк, У. Садова, Л. Семів, О. П'ятковська та ін. Проблематиці міграційного середовища присвячені дослідження Е. Равенштейна, Е. Лі, Г. Доріго, В. Тоблера, Н. Паркінса, Д. Масея, В. Петерсена, Л. Хантера, М. Гомеза та ін. Загрози та ризики для національної й економічної безпеки, зокрема пов'язані з інтенсифікацією зовнішніх і внутрішніх міграційних процесів, аналізуються в працях Дж. Андрусеака, К. Боутіна, З. Варналія, Т. Васильціва, О. Власюка, О. Гетьмана, О. Горської, М. Єрмошенка, Я. Жаліла, А. Качинського, Р. Лупака, Т. Є. Рудніченка, М. Флейчук, А. Сухорукова, Ю. Харазішвілі та ін.

Інформаційно-аналітичною основою імітаційного моделювання (крім офіційної статистики, інформації міжнародних організацій з міграції, праці, соціальної політики тощо) слугували дані експертних опитувань представників органів місцевого самоврядування і бізнес-структур. Такий підхід забезпечив комплексність, достовірність і релевантність отриманих результатів, що є передумовою для науково обґрунтованого прогнозування і розробки інструментів посилення міграційної безпеки країни.

Обґрунтований комплексний методологічний підхід до оцінки впливу міграційних процесів на економічну безпеку України базується на системному аналізі динаміки міграції з урахуванням факторів невизначеності. Методика передбачає застосування сценарного моделювання, що дозволяє ідентифікувати можливі прогностичні варіанти міграційних тенденцій, їх впливу на параметри розвитку та безпеки соціально-економічної системи країни.

Комплексний аналіз причинно-наслідкових зв'язків між міграційними втратами та економічною безпекою є необхідною передумовою для формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо оптимізації трудових ресурсів потенціалу України. Забезпечення якісної інформаційно-аналітичної бази для сценарного прогнозування міграційних тенденцій сприяє формуванню превентивних заходів забезпечення соціально-економічної стійкості та сприяння стабільному розвитку територій. Аналіз і моделювання точок біфуркації та оптимальності дозволяють своєчасно виявляти потенційні кризові ситуації і підвищувати адаптивність державного управління до динамічних змін зовнішнього і внутрішнього середовища.

I. МІГРАЦІЙНА КРИЗА В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАГРОЗ ТА ІМПЕРАТИВІВ ЕКОСЕСТЕЙТУ

1.1. Міграційний фактор як виклик і ресурс забезпечення економічної безпеки: концептуальна модель комплементарного впливу

Перспектива міграційно-економічної безпеки в дослідженнях стала однією з ключових у наукових дебатах останніх трьох десятиліть. На науковому фронті міграцію розглядали як соціально-економічний феномен, однак у сучасному контексті вона набула важливого значення у рамках глобальних економічних, політичних і безпекових дискусій [1, 2, 3, 4]. Міжнародна міграція вийшла за межі традиційних гуманітарних, економічних, трудових і соціальних аспектів, ставши джерелом складних інтерактивних безпекових викликів як для країн донорів, реципієнтів людських ресурсів, так і громадських рухів чи діаспор [5].

Посилена увага до проблеми міграції як детермінанти безпеки тісно пов'язана з структурно-динамічними характеристиками міграційних процесів у XXI ст. Наприклад, за оцінками ООН у 1990 р. близько 150 млн осіб проживали за межами своїх країн походження, що становило 2 % від загальної кількості населення світу [6]. А у 2020 р. загальна кількість міжнародних мігрантів вже досягнула 280,6 млн осіб, зокрема кількість вимушено переміщених осіб через військові конфлікти та інші кризові ситуації з 2010 р. двічі зросла. Екзистенційними детермінантами масштабування міграційних процесів у світі є зміни клімату, демографічний бум в окремих країнах з низьким рівнем економічного розвитку, війни та пандемії. Безпека стала центральними аспектами політико-економічних наративів про міграцію у країнах з високим рівнем розвитку.

Міграційні процеси мають суттєвий вплив на систему національної безпеки, що проявляється у: (1) формуванні національних пріоритетів у сфері безпеки країн реципієнтів людських ресурсів і транзитних держав, зумовленому сприйняттям міграції як потенційної загрози стабільності, соціальній згуртованості, національній ідентичності тощо; (2) ускладненні двосторонніх відносин між державами, що негативно впливає на стійкість

¹ Castles S., Davidson A. *Citizenship and Migration. Globalization and the Politics of Belonging*. 2000. Routledge.

² Castles S., Miller M.J. *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. 1993. MacMillan.

³ Sassen S. *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*. 1996. Columbia University Press.

⁴ Sitek B. Migration – the Threat or the Chance of Development for the City? *International and Comparative Law Review*. 2011. Vol. 11. Pp. 87-96. DOI: <https://doi.org/10.1515/iclr-2016-0097>

⁵ Lohrmann R. Migrants, Refugees and Insecurity. Current Threats to Peace? *International Migration*. 2000. Vol. 38 (4). Pp. 3-22.

⁶ Lohrmann R. Migrants, Refugees and Insecurity. Current Threats to Peace? *International Migration*. 2000. Vol. 38 (4). Pp. 3-22.

соціально-економічних систем країн; (3) появи нових «учасників» міграційних процесів (наприклад, біженців), чия безпека послаблюється та не забезпечується внаслідок вимушених переміщень.

Із кін. 1980-х – поч. 1990-х років активно ведуться академічні дискусії щодо вивчення характеру фактора міграції у проєкції економічної безпеки держави, а також методів дослідження безпекових аспектів міграційних процесів на тлі глобалізації [7, 8; 9]. Це явище стало складовою досліджень міграції, включаючи безпекові, екологічні та ін. фактори, проблеми ідентифікації міграційних потоків [10]. Спостерігається трансформація безпеки з державоцентричної концепції (стратегічний підхід), яка акцентує увагу на безпеці держави та населення [11], до парадигми міграційної безпеки особи та соціуму (підхід, який орієнтований на особу). Варто наголосити, що потреба в безпеці є однією з основних pull-факторів (притягання), що мотивує населення мігрувати до конкретної країни. Фактори невизначеності визнаються як основні push-чинники (виштовхування, стимулювання до еміграції).

Згідно з стратегічним підходом до взаємозв'язку між міграцією і безпекою проблеми інтенсифікації міграційних процесів враховані в національних стратегіях безпеки країн [12, 13, 14]. Цей підхід фокусується на врахуванні впливу міграційних втрат і демографічних змін на національну безпеку [15; 16; 17], розглядаючи міграцію від проблеми біженців [18; 19] до взаємозв'язку з соціальною згуртованістю, ринком праці та економічною

⁷ Fierke K.M. *Critical approaches to international security*. 2007. Cambridge University Press.

⁸ Ticu I. Migration as a (Non)Traditional Security Issue of the Risk Society. *Postmodern Openings*. 2011. Vol. 12 (2). Pp. 387-409.

⁹ Васильців Т.Г., Лупак Р.Л., Волошин В.І. Стратегічні імперативи державної політики протидії гібридним загрозам і забезпечення економічної безпеки України. *Економіка України*, 2021. № 2. С. 32-51.

¹⁰ Krause K. Critical theory and security studies: The research programme of critical security studies. *Cooperation and Conflict*. 2017. Vol. 33 (3). Pp. 298-333.

¹¹ Huysmans J., Squire V. Migration and Security. In: Dunn Cavelty, M., Mauer, V. (eds.), *Handbook of Security Studies*. 2009. Pp. 1-20.

¹² Mixed Migration Centre. *Safety risks and dangerous locations reported by refugees and migrants in Mexico*. 2022. URL: <https://mixedmigration.org/wp-content/uploads/2022/03>.

¹³ Rudolph Ch. *National Security and Immigration*. 2006. Stanford University Press.

¹⁴ Vallet E. A 'barbed-wire curtain' around Europe. *International Politics and Society*. 2023. URL: <https://www.ips-journal.eu/topics/foreign-and-security-policy>.

¹⁵ Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Scale and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of armed aggression of the russian federation. *Demography and Social Economy*. 2022. Vol. 48(2). Pp. 37-57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>

¹⁶ Напорчук Д. Демографічні фактори як складова економічної безпеки України в умовах воєнного стану: виклики та загрози. *Modeling the development of the economic systems*. 2024. № 4. С. 145-150. <https://doi.org/10.31891/mdes/2024-14-20>

¹⁷ Tesliuk R. Demographic sustainability of Ukraine and its changes caused by the Russian-Ukrainian war. *Journal of Population and Social Studies*. 2024. Vol. 32. Pp. 431-447. <https://doi.org/10.25133/JPSsv322024.026>

¹⁸ Kononov I. Ukrainian refugees of the period of the Russian-Ukrainian war in NATO countries: the geopolitical context of the military migration crisis. *Canadian Foreign Policy Journal*. 2024. Vol. 30 (1). Pp. 11-29. DOI: 10.1080/11926422.2023.2250021.

¹⁹ Guild E., Groenendijk K. The impact of war in Ukraine on EU migration. *Frontiers in Human Dynamics*. 2023. Vol. 2. DOI: 10.3389/fhumd.2023.1189625

системою [20; 21; 22]. Примітно, що стратегічний підхід не лише лімітує концептуально-методичні аспекти (наприклад, як сек'юритизація міграції призводить до соціальної нерівності), але й нівелює значення соціально-економічної природи та неоднозначності міграції, зводячи її до стратегічної взаємодії між державами [23; 24].

Підхід, який орієнтований на безпеку особи-мігранта, ґрунтується на захисті індивідуальної безпеки, акцентуючи увагу на особистості мігранта, а не на державу як основного суб'єкта безпеки. Особистісний підхід відходить від традиційного розуміння міграційної та економічної безпеки, враховує потреби та права самих мігрантів; має вагому цінність у наукових дослідженнях і практиці, особливо у контексті біженців і осіб, які шукають притулку [25; 26], а також торгівлі людьми, зокрема жінок і дітей, а також їх економічної експлуатації [27; 28]. Варто наголосити, що цей підхід пов'язують з правозахисною парадигмою, яка була запропонована як альтернатива більш традиційному орієнтованому на безпеку підходу до проблеми вимушеної еміграції [29; 30] і нелегальної імміграції [31; 32].

Відтак, підходи до розуміння міграційної безпеки (стратегічний і орієнтований на безпеку особи) розглядають міграцію у контексті двох вимог щодо безпеки – (1) фокус на національну безпеку, (2) захист прав людини. У межах двох підходів міграція сприймається або як загроза для безпеки, або як виклик для забезпечення безпеки мігранта. Примітно, що мігранти, які вважаються «небажаними» або «незаконними» для країни-

²⁰ Сариогло В. Г., Огай М. Ю. (2019). Оцінка потреб у заміщенні робочої сили в Україні, обумовлених її вибуттям за віком та трудовою міграцією. *Статистика України*. 2019. № 1. С. 35-43.

²¹ Васильців Т., Левицька О., Рудковський О. Структурні диспропорції і дисбаланси ринку праці областей карпатського регіону України в умовах війни: тенденції, загрози, орієнтири політики стабілізації й використання можливостей. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-37>

²² Lupak R., Mizuk B., Zaychenko V., Kynytska-Iliash M., Vasylytsiv T. Migration processes and socio-economic development: interactions and regulatory policy. *Agricultural and resource economics*. 2022. Vol. 8(1). Pp. 70-88.

²³ Štefančík R., Biliková B., Goloshchuk S. *Securitization of migration after Russia's military invasion of Ukraine*. *Slovak Journal of International Relations*. 2023. Vol. 21(2). Pp. 173-185.

²⁴ Shen Y. Securitization of Forced Migrants in the European Union. *Advances in Economics, Management and Political Sciences*. 2023. Vol. 15. Pp. 218-223. <https://doi.org/10.54254/2754-1169/15/20230915>

²⁵ Arif I. The determinants of international migration: Unbundling the role of economic, political and social institutions. *World Economy*. 2020. Vol. 43(6). Pp. 1699-1729. DOI: [10.1111/twec.12889](https://doi.org/10.1111/twec.12889)

²⁶ Massey D. A Synthetic Theory of International Migration. *World in the Mirror of International Migration*. 2002. Vol 10. Pp. 143-153.

²⁷ Farhana K. M., Abdul Mannan K. The Socioeconomic Factors of Female Child Trafficking and Prostitution: An Empirical Study in the Capital City of Bangladesh. *Social Sciences*. 2024. Vol. 13(8). Pp. 395. <https://doi.org/10.3390/socsci13080395>

²⁸ Slatten T., Svensson G., Sander S. Service quality and turnover intentions as perceived by employees: Antecedents and consequences. *Personnel Review*. 2011. Vol. 40. Pp. 205-21.

²⁹ McCray, Justin. 2006. Dynamics and the Economic Theory of Crime. Criminology and Economics Summer Workshop. Ann Arbor: University of Michigan, June 5.

³⁰ Logan, T. K., Walker R., Hunt G. Understanding human trafficking in the United States. *Trauma, Violence, & Abuse*. 2009. Vol. 10. Pp. 3-30.

³¹ Brochmann G., Hammar T. Controlling immigration in Europe. *Mechanisms of Immigration Control. A Comparative Analysis of European Regulation Policies*. Oxford: Berg, 1999. Pp. 297-334.

³² Goldring L., Landolt P. Immigrants and Precarious Employment in the New Economy. Toronto: Immigrants and Precarious Employment Project, 2009. URL: <http://www.arts.yorku.ca/research/ine/index.php>

реципієнта, можуть бути політизовані та представлені як суб'єкти, що становлять небезпеку для соціальної стабільності та економічного добробуту приймаючих країн (табл. 1.1). Натомість, біженців прийнято вважати вразливими групами населення, які потребують гуманітарного захисту.

Таблиця 1.1

**Підходи до ідентифікації міграційної безпеки:
концептуальне бачення та взаємозв'язок міграції і безпеки**

Підходи	Вектор дії	Сутність	Прикладний зміст
<i>Стратегічний підхід</i>	Держава, регіон, територія	Безпека як стан, на який впливають міграційні процеси	Міграційна безпека – імплементована у стратегію національної безпеки
<i>Підхід, орієнтований на особу</i>	Особа, група, вразливі верстви населення	Безпека як цінність або стан, до якого прагнуть мігранти	Мігранти повинні бути захищені як «вразливі» учасники міграційного процесу

Джерело: авторська розробка

Примітно, що окреслені підходи не є достатніми для розуміння комплементарного взаємозв'язку між міграцією і безпекою, зокрема в контексті їх сприятливої взаємодії та впливу на соціально-економічний розвиток і стійкість країни. Так, стратегічний підхід не пояснює процесів десек'юритизації, тобто включення міграційних питань до економічної політики, що дозволяє вирішувати проблеми, пов'язані з міграцією, без застосування антикризових заходів. Підходи, що розглядають зв'язок між міграцією і безпекою у контексті стратегічних досліджень і безпеки особи, не пояснюють усієї складності та багатомірності цього явища. Обидва підходи, фокусуючись на загрозах і небезпеках, не ідентифікують потенціал міграції і позитивний вплив на соціально-економічний розвиток країни донора людських ресурсів.

Задля формування новативного підходу до міграційної безпеки важливо визначити основні рівні зв'язку між міграцією і безпекою:

1. Міграційні процеси як джерело небезпеки для розвитку соціально-економічних систем.

2. Міграція як виклик для забезпечення безпеки особи.

3. Міграція як ресурс економічної безпеки країни.

Підхід, який визначає міграцію як джерело небезпеки для соціально-економічної системи є одним із найбільш широко представлених у науковому дискурсі. Цей підхід можна трактувати як результат переваги державоцентричної парадигми до безпеки, згідно якої держава, забезпечуючи економічний розвиток, громадський порядок і захист своїх громадян, сприймає міграцію як потенційну загрозу для стійкості та національної безпеки. Відтак, міграційні процеси впливають на економічну безпеку на трьох основних рівнях:

1. Національний – міграція є загрозою для економічного добробуту, соціальної стабільності, культурних, релігійних цінностей і політичної стабільності країни.

2. Міжнародні економічні відносини – інтенсифікація міграційних процесів призводить до посилення напруженості та обтяження двосторонніх зв'язків між країною донором і реципієнтом людських ресурсів.

3. Особистісний – нелегальні міграційні потоки та вимушені переміщення призводить послаблення безпеки самих мігрантів, що, в свою чергу, спричиняє виникнення додаткових політичних, соціальних і економічних викликів для всіх учасників міграційного процесу [33].

Масштабування еміграційних процесів має суттєвий негативний вплив на країну-донора людських ресурсів. З одного боку, відтік працездатного населення веде до втрати трудового потенціалу, людського регресу, зменшення підприємницького сектору через нівелювання економічних ініціатив. Зменшення чисельності населення працездатного віку ускладнює функціонування національного та регіональних ринків праці, спричиняє дефіцит робочої сили в усіх секторах економіки (особливо у сфері охорони здоров'я, освіти, будівництва та сільського господарства) та посилює соціальне навантаження на бюджет через старіння населення.

Окрім економічних втрат, масштабна та динамічна еміграція послаблює сімейні й соціальні зв'язки в країнах походження, що у довгостроковій перспективі становить загрозу для збереження національної ідентичності та культурної спадщини. Внаслідок цього загострюється проблема соціальної не згуртованості, а традиційні соціальні структури зазнають т.зв. «ерозії».

Особливо чутливими до наслідків еміграції є країни з відносно низьким рівнем економічного розвитку, де відтік молоді та висококваліфікованих кадрів («відтік мізків») позбавляє суспільство інноваційного потенціалу, зменшує конкурентоспроможність та ускладнює реалізацію програм модернізації. Цей процес може посилювати депопуляцію, стимулювати скорочення інвестиційно-інноваційної активності.

Варто наголосити і про позитивні ефекти міграції, зокрема, грошові перекази трудових мігрантів є суттєвим джерелом валютних надходжень і стабілізаційним чинником платіжного балансу. Вони сприяють зростанню споживчого попиту, частково компенсують недофінансування соціальних потреб у країні, а також забезпечують домогосподарствам доступ до освітніх послуг, охорони здоров'я й кращих умов проживання. Крім того, рееміграція дозволяє наростити соціальний капітал, сприяє людському розвитку та капіталізації, що є тригером місцевого економічного розвитку.

³³ Lohrmann R. Migrants, refugees and insecurity: Current threats to peace? *International Migration*. 2000. Vol. 38 (4). Pp. 3-22. <https://doi.org/10.1111/1468-2435.00118>

Загалом вплив еміграції на країну-донора людських ресурсів визначається поєднанням кількісних і якісних характеристик відтоку населення, рівнем розвитку міграційної політики, механізмами інтеграції потенціалу діаспори у національний розвиток, а також здатністю економіки адаптуватися до змін у демографічній структурі. Для мінімізації негативних наслідків міграції необхідна комплексна політика, що поєднує розвиток внутрішнього ринку праці, інвестиції в людський капітал, підтримку репатріаційних процесів і стратегічну взаємодію з спільнотами мігрантів за кордоном. Визнання міграції як потенційної загрози вимагає чіткого розмежування між реальними небезпеками та перебільшеними або «уявними» ризиками. Наприклад, негативний вплив імміграції на місцеву економіку часто є перебільшеним через несприйняття суспільством самих іммігрантів незалежно від реального стану та можливої позитивної динаміки економічних процесів. Водночас міграційні загрози є мінливими, можуть змінюватися залежно від типу, форми та сезонності міграції, територіальних особливостей, а також міграційних мотивів/установок.

Підхід, який детермінує міграцію як загрозу безпеці особи, ґрунтується на постулатах, що міграційні процеси генерують виклики та небезпеки не тільки для країн донорів і реципієнтів людських ресурсів, але й безпосередньо для самих мігрантів. Ризики супроводжують мігрантів на всіх етапах міграційного циклу – від моменту ухвалення рішення про виїзд до адаптації в країні призначення. У межах даного підходу міграція також інтерпретується як засіб зниження рівня загроз для безпеки особи, що виникають унаслідок систематичних порушень прав людини, збройних конфліктів, політичного насильства та війни, наявності соціальних диспропорцій, економічної нестабільності та бідності, глибокої економічної нерівності, а також несприятливого стану навколишнього середовища.

Підхід, який розглядає міграцію як ресурс безпеки, передбачає, що взаємозв'язок міграції та економічної безпеки має бути збалансований і не обмежуватися лише негативними аспектами. Міграція у цьому аспекті є джерелом позитивних змін і для самих мігрантів, так і для країн донорів і реципієнтів. Для мігрантів міграція є інструментом покращення фінансово-матеріального стану, розвитку та капіталізації людського потенціалу, мінімізації негативних наслідків від загроз у країні походження. Особливо для політичних біженців і представників окремих етнічних груп міграція є можливістю зберегти свою культурну та мовну ідентичність, релігійні традиції та інші елементи спадщини.

Участь мігрантів в економіці приймаючої країни має позитивний ефект для країн їхнього походження. Так, міграційні трансферти дозволяють підтримувати належний фінансовий рівень домогосподарств, стимулювати розвиток місцевої економіки, зменшувати тиск на внутрішньому ринку праці, сприяти технологічному й освітньому обміну через набуття нових знань і навичок. Крім того, завдяки поширенню своєї

культури й традицій у приймаючих країнах мігранти сприяють міжкультурному обміну та розвитку міждержавних відносин.

Примітно, що країни призначення також мають суттєвий позитивний вплив міграції на власну соціально-економічну систему. Наприклад, це компенсація демографічного спаду та старіння населення (особливо актуально для країн ЄС); зменшення дефіциту робочої сили в різних секторах економіки (будівництво, сільське господарство, догляд за людьми похилого віку тощо); стимулювання міжнародного діалогу, сприяння розвитку дво- та багатостороннього співробітництва між державами, зацікавленими у врегулюванні міграційних процесів.

У ХХІ ст. на науковому фронті виникає нова концепція «флексік'юритизації», яка пояснює міграційну безпеку як відсутність загроз для розвитку соціально-економічних систем країн донорів і реципієнтів людських ресурсів. Така система взаємозв'язку міграції і безпеки набуває прагматичної, утилітарної, гнучкої моделі десек'юритизації міграції, тобто зменшення рівня сприйняття міграції виключно як загрози. На думку науковців [34; 35; 36], такий підхід є дієвим і практичним рішенням для країн, які відчують негативні наслідки міграційної криз і виклики для економічного відновлення.

Основна ідея нової концепції «флексік'юритизації» полягає у визнанні подвійності інтересів двох основних учасників міграційного процесу: країни-донора людських ресурсів і самих мігрантів, які мають власні очікування і потреби щодо безпеки. Роль держави, як посередника у цьому процесі, є забезпечення стабільного та ефективного управління міграційними процесами у проекції двох каналів – зменшення негативних наслідків для економіки країни, забезпечення її розвитку в умовах зменшення трудо-ресурсного потенціалу, з одного боку, та врахування інтересів мігрантів, з іншого. Така модель міграційної безпеки дозволяє забезпечити:

(1) систему захищеності мігрантів через існування ефективних державних механізмів захисту їх економічних інтересів;

(2) розвиток місцевої економіки через формування структурованого та контрольованого економічного середовища.

Відповідно до визначених рівнів і форм взаємозв'язку між міграцією та безпекою, можна виокремити тези **нової теорії міграційної безпеки**:

1. *Міграція як багатовимірна загроза національній безпеці.* Міграційні процеси впливають не лише на демографічну ситуацію, а й на економічну, соціальну, гуманітарну та політичну безпеку. Масова еміграція або

³⁴ Bermejo R. Migration and security in the EU: back to Fortress Europe? *Journal of Contemporary European Research*. Special issue: Security and Liberty in the European Union. 2009. Vol. 5 (2). Pp. 207–224.

³⁵ Collinson S. Migration and Security in the Mediterranean: a Complex Relationship. *Eldorado or fortress? Migration in Southern Europe* / Russel King et al. (ed.). Londres: Macmillan Press, 2000. Pp. 301–320

³⁶ Варналії З. С., Васильців Т. Г., Левицька О. О. Міграційна безпека держави як основа збереження і розвитку інтелектуального капіталу економіки України. *Економіка України*. 2022. № 9. С. 3–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2022_9_3

неконтрольована імміграція можуть призводити до втрати трудових ресурсного потенціалу, соціальної напруги, криміналізації середовища, культурних конфліктів і зростання навантаження на відповідні інституції.

2. *Інституціоналізація міграційної політики як складової національної безпеки.* Забезпечення міграційної безпеки вимагає інтеграції міграційної політики у стратегії національної безпеки, створення ефективних механізмів управління міграційними процесами, реінтеграції мігрантів і соціального захисту ВПО.

3. *Баланс між правами людини і захистом інтересів держави.* Парадигма міграційної безпеки передбачає необхідність дотримання прав людини щодо свободи пересування, захисту біженців і мігрантів, водночас забезпечуючи пріоритет безпеки держави, суспільства і регіональної стабільності.

Міграція становить багатовимірне соціально-економічне явище, що за певних умов може перетворюватися на джерело загроз для національної безпеки. Зокрема, масштабність і динамічність міграційних потоків зумовлюють ризики для соціальної стабільності, економічної цілісності, державного суверенітету та національної ідентичності як у країнах походження, так і в країнах призначення. Забезпечення міграційної безпеки передбачає не лише захист держави від потенційних загроз, але й гарантування безпеки самих мігрантів як уразливої соціальної групи. Необхідним є формування інституційних механізмів, спрямованих на мінімізацію ризиків, що супроводжують процеси переміщення, адаптації та інтеграції мігрантів у нове середовище, зокрема ризиків фізичного, психологічного, економічного та культурного характеру.

Відтак, сучасна парадигма міграційної безпеки розглядає міграційні процеси не лише як потенційні загрози, а й як джерело соціально-економічних переваг за умов ефективного управління. Вона відходить від традиційного державоцентричного фокусу, в якому безпека розглядалася виключно з точки зору захисту територіальної цілісності й політичної стабільності, і переходить до людиноцентричного підходу, в якому безпека мігранта, приймаючої громади й країни в цілому розглядаються як взаємопов'язані компоненти. Такий підхід дозволяє інтегрувати економічні, соціальні, гуманітарні й безпекові аспекти міграції, акцентуючи на її потенціалі як інструменту розвитку, а не лише джерела загроз; орієнтований на проактивну політику, яка базується на рівновазі між потребами національної безпеки, правами людини та глобальною мобільністю.

1.2. Трансформація міграційної кризи на сучасному етапі розвитку соціально-економічної системи України

У сучасних умовах глобальних трансформацій, геополітичної нестабільності, загострення соціально-економічних і суспільно-політичних викликів міграція дедалі частіше розглядається не лише як природний соціально-економічний процес, а як багатовимірна криза. Поняття «міграція як криза» передбачає ситуацію, коли масштаби, швидкість і структура переміщення населення перевищують адаптаційні можливості як країни-донорів, так і країни-реципієнтів, спричиняючи глибокі соціально-економічні, політичні та інституційні зрушення.

Міграція як криза має низку специфічних характеристик, що визначають її деструктивний потенціал. Передусім це масовість і раптовість – масштабні міграційні процеси у короткі проміжки часу. Міграції як кризі властивий вимушений характер, у т.ч. домінування еміграції, яка викликана загрозою життю, збройними конфліктами, політичними репресіями, війнами та природними катастрофами. За таких умов приймаючі країни часто виявляються неготовими до адекватного реагування, що зумовлено нестачею інституційних і фінансових ресурсів, необхідних для ефективної інтеграції мігрантів у соціум [37].

До лютого 2022 р. однією з найбільш показових у світі була міграційна криза в ЄС 2015-2016 рр., спричинена війною у Сирії, конфліктами в Афганістані, Іраку, Лівії. За даними ООН у 2015 р. до країн ЄС нелегально прибуло понад 1,8 млн осіб, що викликало серйозні внутрішньополітичні потрясіння, зміну політики щодо контролю за національними кордонами, посилення націоналістичних настроїв в окремих країнах (Угорщина, Польща, Франція) [38]. Міграційна криза в Україні через війну з РФ має безпрецедентний характер для світу зі часів Другої світової війни. За даними УВКБ ООН, станом на поч. 2024 р. понад 6,3 млн громадян України отримали тимчасовий захист або статус біженця у країнах ЄС, Канаді, США та інших державах. Ще понад 3,7 млн осіб були ВПО всередині України [39].

Водночас міграційна криза в Україні є кульмінацією довготривалих процесів соціально-економічної, демографічної трансформації, що накопичувалися від початку незалежності. В умовах війни внутрішня і зовнішня міграція вийшли за межі звичних регуляторних механізмів, набувши характеристик глибокої багатовимірної кризи, яка пов'язана як з відтоком працездатного населення, так і зменшенням народжуваності, старінням населення. У багатьох регіонах і громадах України, особливо прифронтових, спостерігається критичне зменшення трудового потенціалу та економічної активності. Водночас громади, які приймали ВПО,

³⁷ Castles S., de Haas H., Miller M. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 2014. Palgrave Macmillan.

³⁸ Triandafyllidou A. (Ed.). *Handbook of Migration and Globalisation*. 2018. Edward Elgar Publishing.

³⁹ UNHCR Ukraine. *Operational Data Portal*. 2024. <https://data.unhcr.org>

стикнулися зі серйозними викликами, зокрема це перевантаження соціальної інфраструктури, незадоволені житлові потреби, проблеми працевлаштування ВПО, неможливість отримати медичні чи освітні послуги тощо. Часто такі виклики залишалися невирішеними через дефіцит місцевих бюджетів, обмежену фінансово-інституційну спроможність громад.

Особливу увагу в сучасному міграційному просторі заслуговують процеси реєміграції, які супроводжуються численними викликами як для самих мігрантів, так і для приймаючого середовища в країні походження. Повернення українських громадян із-за кордону пов'язане з труднощами працевлаштування, доступу до якісної освіти для дітей, інтеграції у місцеві спільноти та соціалізації у нових соціально-економічних умовах. Значна частина осіб, які повертаються або перебувають у статусі потенційних реємігрантів, перебувають в умовах т. зв. «міграційної невизначеності» – тимчасового стану без чіткого рішення щодо остаточного повернення чи виїзду, що ускладнює їхню соціальну стабілізацію та економічну інтеграцію. Наслідки цього явища виходять за межі індивідуального рівня, створюючи додаткове навантаження на місцеві бюджети, соціальну систему та ін. Це, у свою чергу, вимагає від органів влади формування гнучкої, але водночас системної політики, здатної оперативно реагувати на масштабність міграційних процесів.

У цьому контексті міграційна криза в Україні є не лише сукупністю демографічних чи економічних зрушень, а комплексним соціально-економічним явищем, що відображає глибокі структурні проблеми для держави (поширення соціальної вразливості та поляризації, дивергенція регіонального соціально-економічного розвитку, соціальне сирітство та ін.). Вирішення цих проблем вимагає інтеграції міграційної політики у загальнодержавні стратегії відновлення і розвитку, з акцентом на збереження й ефективне використання людського потенціалу, посилення соціальної згуртованості та забезпечення соціальної справедливості, розбудову інклюзивного суспільства.

Авторське концептуальне бачення феномену «міграційна криза» ґрунтується на трьох взаємопов'язаних компонентах: *вимушеній міграції, кризовому середовищі та трансформаційних процесах у соціально-економічній системі*. Системний аналіз зазначених компонент дозволяє виокремити чотири базові семантичні характеристики міграційної кризи:

- 1) кризовий імпульс як основний тригер міграції населення, зумовлений політичними, економічними, безпековими та ін. факторами;
- 2) просторово-часовий масштаб міграційних процесів, що визначає інтенсивність і географію міграційних хвиль;
- 3) комплементарний (двосторонній) вплив на параметри розвитку та безпеки соціально-економічної системи;
- 4) нестача або неефективність організаційно-інституційного реагування. Міграційна криза характеризується неспроможністю

державних і громадських структур оперативно та результативно реагувати на виклики, що спричиняє правову, політичну й управлінську дезорієнтацію, посилюючи деструктивні наслідки міграції.

Такий підхід дає змогу розглядати міграційну кризу не лише як тимчасовий виклик, а як системну загрозу, що вимагає довгострокових стратегічних рішень, міжвідомчої координації та багаторівневої взаємодії.

Варто наголосити, що з моменту проголошення незалежності Україна пережила низку глибоких соціально-економічних і політичних трансформацій, серед яких міграційні процеси мали особливе місце та були як реакцією на внутрішні зміни, так і відповіддю на зовнішні виклики. Після розпаду Радянського Союзу та переходу до ринкової економіки саме міграція почала відігравати ключову роль у формуванні нових форматів соціальних зв'язків, економічної мобільності та міждержавної взаємодії. Особливої інтенсивності ці процеси набули під впливом економічних криз, змін політичного режиму та інших конфліктів, які неодноразово дестабілізували ситуацію в країні. У цьому контексті міграція постає не лише як демографічне явище, а як структурний елемент розвитку України.

1. Перші міграційні хвилі як наслідок процесів трансформації 1991-1994 рр. Після проголошення незалежності Україна вступила в період глибоких соціально-економічних трансформацій, що супроводжувалися масштабною економічною кризою системного характеру. Перехід від планової до ринкової економіки відбувався в умовах інституційної нестабільності, дезінтеграції господарських зв'язків, різкого скорочення обсягів виробництва, хронічного дефіциту державного бюджету та високих темпів інфляції. Відсутність послідовної економічної політики, невизначеність щодо векторів реформ та обмеженість ресурсної бази для соціальної підтримки населення зумовили стрімке падіння рівня життя і зростання соціальної напруги.

У цьому контексті одним із найбільш помітних наслідків стала поява перших масових міграційних процесів. Населення, в умовах економічної дестабілізації та відсутності можливостей самореалізації на внутрішньому ринку праці, почало активно шукати альтернативні шляхи забезпечення матеріально-фінансового добробуту. Оптимальним і водночас дієвим механізмом покращення якості життя стала трудова міграція – виїзд на заробітки за кордон, переважно до країн пострадянського простору. Характер трудової міграції у цей період був тимчасовий або сезонний. Грошові перекази трудових мігрантів стали важливою формою матеріальної підтримки сімей, що залишалися в Україні, компенсуючи часткове згортання державних соціальних функцій. Водночас цей процес супроводжувався низкою негативних наслідків: розривом сімейних зв'язків, деструкцією соціального середовища, маргіналізацією певних груп населення і посиленням відтоку молоді та працездатного населення з депресивних регіонів.

У цей період економічні причини стали ключовими мотивами

еміграції населення. Міграційні процеси були не лише реакцією на соціально-економічну кризу та послаблення економічної безпеки країни, а інструментом пристосування до нових умов і забезпечення належного фінансового добробуту.

2. Еміграція як реакція на соціально-економічні, політичні реформи, ринкові турбулентності (1994-2004 рр.). У цей період Україна вступила в фазу відносної макроекономічної стабілізації, що супроводжувалась уповільненням темпів інфляції, частковим відновленням промислового виробництва, формуванням ефективної грошово-кредитної політики. Однак зазначені досягнення мали переважно короткостроковий та обмежений характер, а глибинні структурні проблеми залишилися невирішеними. Недостатня глибина та непослідовність економічних реформ, інституційна слабкість державних органів, високий рівень корупції, а також обмежений доступ до якісних публічних послуг перешкоджали формуванню стабільного соціально-економічного середовища.

За таких умов еміграція стала однією з провідних стратегій адаптації населення до нових реалій. Хоча загальні макроекономічні показники демонстрували ознаки стабілізації, рівень життя більшості громадян залишався низьким. Безробіття зберігалось на високому рівні, зокрема у сільській місцевості та моногалузевих містах, а процеси структурної перебудови економіки супроводжувалися вивільненням значної кількості трудових ресурсів. Інфляційний тиск і девальвація національної валюти негативно впливали на купівельну спроможність домогосподарств і стимулювали пошук економічних можливостей поза межами країни.

У цей період міграційні потоки почали зміщуватися з пострадянського простору в напрямку Центральної та Західної Європи. Польща, Чехія, Угорщина поступово ставали новими центрами притягання робочої сили з України завдяки спрощенню процедур працевлаштування, лібералізації прикордонного режиму, а також активізації двосторонньої економічної співпраці. Згодом зростаюча відкритість ринку праці країн ЄС сприяла розширенню географії еміграції, охоплюючи Італію, Іспанію, Португалію, Німеччину.

У цей період домінуючими чинниками міграції стали політико-соціальна нестабільність, погіршення фінансово-матеріального становища домогосподарств, відсутність соціальних гарантій і можливостей для професійного зростання, деградація системи соціального захисту, а також зростання недовіри до державних інституцій. Сукупність цих факторів зумовила зростання обсягів трудової та стаціонарної міграції, яка поступово набула характеру структурної реакції населення на тривалу соціально-економічну нестабільність.

3. Міграційна динаміка на тлі політичної турбулентності: вплив Помаранчевої революції (2004 р.). Помаранчева революція 2004 р. стала ключовою віхою у новітній політичній історії України, ознаменувавши собою новий етап трансформації політичної свідомості населення та

активізації громадянського суспільства. Масові акції протесту, спричинені фальсифікаціями президентських виборів, засвідчили глибоке прагнення значної частини українського суспільства до утвердження демократичних принципів, верховенства права, прозорості виборчих процедур і, водночас, орієнтації на європейські цінності як альтернативу пострадянській авторитарній моделі управління.

У цьому контексті відбулися якісні зміни у структурі та географії зовнішньої трудової міграції. Цей процес був зумовлений одночасно кількома чинниками: активізацією євроінтеграційного курсу України, розширенням ЄС, лібералізацією візового режиму та поступовим відкриттям нового ринку праці. Міграція на цьому етапі набула не лише економічного, але й ціннісного змісту, оскільки значна частина українців сприймала країни ЄС як простір, що забезпечує вищу якість життя, більшу соціальну захищеність, свободу самореалізації та безпеку. Це сприяло не лише зростанню кількості трудових мігрантів, але й активному формуванню українських діаспор у країнах-реципієнтах людських ресурсів, що, у свою чергу, створювало додаткові канали для розширення міграційних мереж і закріплення тенденції до мобільності.

4. Масштабування еміграційних процесів на фоні політичної нестабільності й економічного застою (2005-2013 рр.). Незважаючи на економічні реформи та політичну стабільність, Україна упродовж 2005-2013 рр. залишалася в умовах глибоких економічних труднощів, які лише посилювалися періодичними політичними кризами. Зокрема, резонансні конфлікти у сфері енергетичної політики, відомі як «газові війни» між Україною та РФ, не лише загрожували енергетичній безпеці країни, але й мали глибокі соціально-економічні наслідки. Погіршення умов життя населення, цінова нестабільність, скорочення соціальних програм і обмежений доступ до якісних адміністративних послуг стали каталізаторами активізації зовнішньої міграції.

На цьому тлі еміграція поступово перетворилася на одну з основних адаптаційних стратегій для працездатного населення, зокрема молоді та кваліфікованих фахівців. Високий рівень освітнього потенціалу українців, у поєднанні з відсутністю можливостей для професійної самореалізації в Україні, стимулював значну частину фахівців сфери охорони здоров'я, освіти, технічних та інженерних наук до працевлаштування за кордоном. Така масштабна міграція «мізків» створювала глибокий «кадровий дефіцит» у галузях економіки, необхідних для забезпечення стабільного розвитку країни.

Ці процеси мали системний характер і впливали не лише на національний ринок праці, а й на розвиток і капіталізацію людського потенціалу. Нестача кваліфікованих кадрів у поєднанні з демографічними викликами (зменшення чисельності населення працездатного віку, старіння населення) спричинила уповільнення економічного розвитку регіонів, особливо периферійних територій. Зовнішня міграція стала не

лише економічною реакцією на структурні виклики, а й фактором, що посилював дисбаланси у системі державного управління, соціальної політики та регіонального розвитку.

5. Політико-безпекові трансформації 2014-2021 рр. як каталізatori міграційної кризи в Україні. Революція Гідності в Україні (2014 р.), анексія Криму РФ стали поворотними моментами, які спричинили новий етап міграційної кризи в країні. Ці події є каталізаторами масових переміщень населення, що були наслідком не лише політичних змін, а й активної військової агресії з боку РФ, яка безпосередньо вплинула на соціально-економічну ситуацію в Україні. Тисячі українців змушені були покинути свої домівки через бойові дії на сході країни, а також унаслідок окупації АР Крим, що привело до серйозних змін у демографічній ситуації.

Основною характеристикою цього періоду в Україні стало виникнення нової когорти населення – ВПО, що спричинило додаткове навантаження на соціальну інфраструктуру, ринки праці та місцеві бюджети. Масовий вимушений характер переміщення населення з тимчасово окупованих територій Криму та окремих районів Донецької і Луганської областей зумовив гостру потребу у швидкому формуванні механізмів адаптації, соціального захисту та інтеграції ВПО.

Наявні інституційні ресурси виявилися недостатніми для комплексного реагування на масштабні міграційні виклики, що сприяло поглибленню елементів міграційної кризи. Зокрема, зросла конкуренція за обмежені ресурси в приймаючих громадах, активізувались процеси соціальної маргіналізації ВПО, а також проявилися прогалини у міжрівневій координації державної міграційної політики. У результаті, на тлі тривалої політичної нестабільності внутрішня міграція набула ознак не лише гуманітарного, а й безпекового та економічного виклику.

В умовах суспільно-політичної та соціально-економічної нестабільності частина населення вирішила виїхати за кордон у пошуках кращих умов для життя і праці. Це стало новим етапом розвитку міграційної кризи через неконтрольованість процесів. Одночасно, процеси глобалізації, лібералізація візового режиму та євроінтеграційні наміри України стали сприятливими умовами для інтенсифікації міграції, зокрема в країни ЄС. Відкриття ринків праці стало важливим стимулом для масового виїзду економічно активного населення, основною метою якого були гідні умови праці з високими рівнем оплати, стабільна економічна ситуація і перспективи для професійного розвитку.

Збільшення обсягів трудової міграції у цей період є екзистенційною ознакою поширення економічних турбулентностей в країні, виникнення нових загроз для екосистеми України. Втрати кваліфікованих кадрів у пріоритетних галузях економіки, таких як промисловість, охорона здоров'я, освіта, будівництво, транспорт, ІТ створювали дефіцит трудових ресурсів і дисбаланси на регіональних ринках праці. Одночасно, міграція призвела до значних змін у соціально-економічному ландшафті ЄС, зокрема,

забезпечуючи Україні нові можливості для економічного співробітництва та створення нових каналів для розвитку діаспори.

6. Масштабна міграційна криза в умовах повномасштабної війни проти рф (2022 р. – дотепер). Повномасштабне вторгнення рф в Україну в лютому 2022 р. стало одним з найбільших катаклізмів в історії Європи за останні десятиліття. Війна рф проти України спричинила масштабні руйнування інфраструктури, масове порушення прав людини та норм життя. Так, станом на серпень 2023 р. понад 8 млн осіб з України стали вимушеними мігрантами [40]. Така масштабність міграційних потоків була серйозним випробуванням для країн, які прийняли мігрантів, що потребували житла, медичних послуг, роботи та ін. соціальних благ.

Цей етап став кульмінацією інтенсифікації міграційних процесів, які набули нового характеру – війна та гуманітарна катастрофа як основні рушії міграційних переміщень. Міграція вже не була лише економічним явищем, вона стала питанням безпеки та прав людини. Водночас, це поставило нові виклики перед міжнародними організаціями, зокрема ООН, які активно втручалися у процеси надання притулку, допомоги та підтримки мігрантів. Міграційна криза, спричинена війною, вимагає комплексних рішень на міжнародному рівні, що включало не тільки негайну гуманітарну допомогу, а й довгострокові стратегії інтеграції біженців, відновлення соціальних та економічних структур в країнах донорах людських ресурсів, а також міжнародне співробітництво для вирішення цих глобальних проблем.

Відтак, зміни в регулюванні міграції залежать від масштабів та інтенсивності міграційних процесів, що можуть створювати як можливості, так і загрози для економічної стабільності держави. Так, на рис. 1.1 представлено авторське бачення змін у характері впливу міграційних процесів на економічну безпеку країни. У контексті економічної безпеки перші фази стосуються ситуацій, коли обсяги міграції з-за кордону переважають над міграцією громадян країни до інших держав. Така тенденція, як правило, свідчить про економічні труднощі всередині країни, де відсутність стабільної економічної ситуації, високий рівень безробіття та низький рівень життя сприяють відтоку працездатного населення за кордон. Це має безпосередній вплив на економічну безпеку країни, оскільки значна частина кваліфікованих кадрів виїжджає, що призводить до дефіциту робочої сили, зниження продуктивності праці та затримки у розвитку стратегічних секторів економіки.

Наступні чотири фази відображають ситуацію, коли зовнішня міграція значно перевищує обсяги міграції з-за кордону, що може свідчити про наявність позитивного сальдо зовнішньої міграції. Однак для економічної безпеки ці зміни є серйозним сигналом про структурні

⁴⁰ Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). *Operational Data Portal: Ukraine Refugee Situation*. 2023. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

проблеми всередині країни, що обмежують соціально-економічну стабільність. Активізація процесів зовнішньої трудової міграції за умов економічної нестабільності може призвести до виведення значної частини трудових ресурсів, що суттєво ускладнює внутрішній розвиток країни. Це підриває економічну безпеку, оскільки втрата кваліфікованих кадрів, зменшення обсягів виробництва та інвестицій, а також податкових надходжень створюють додаткові ризики для економічної стабільності держави.

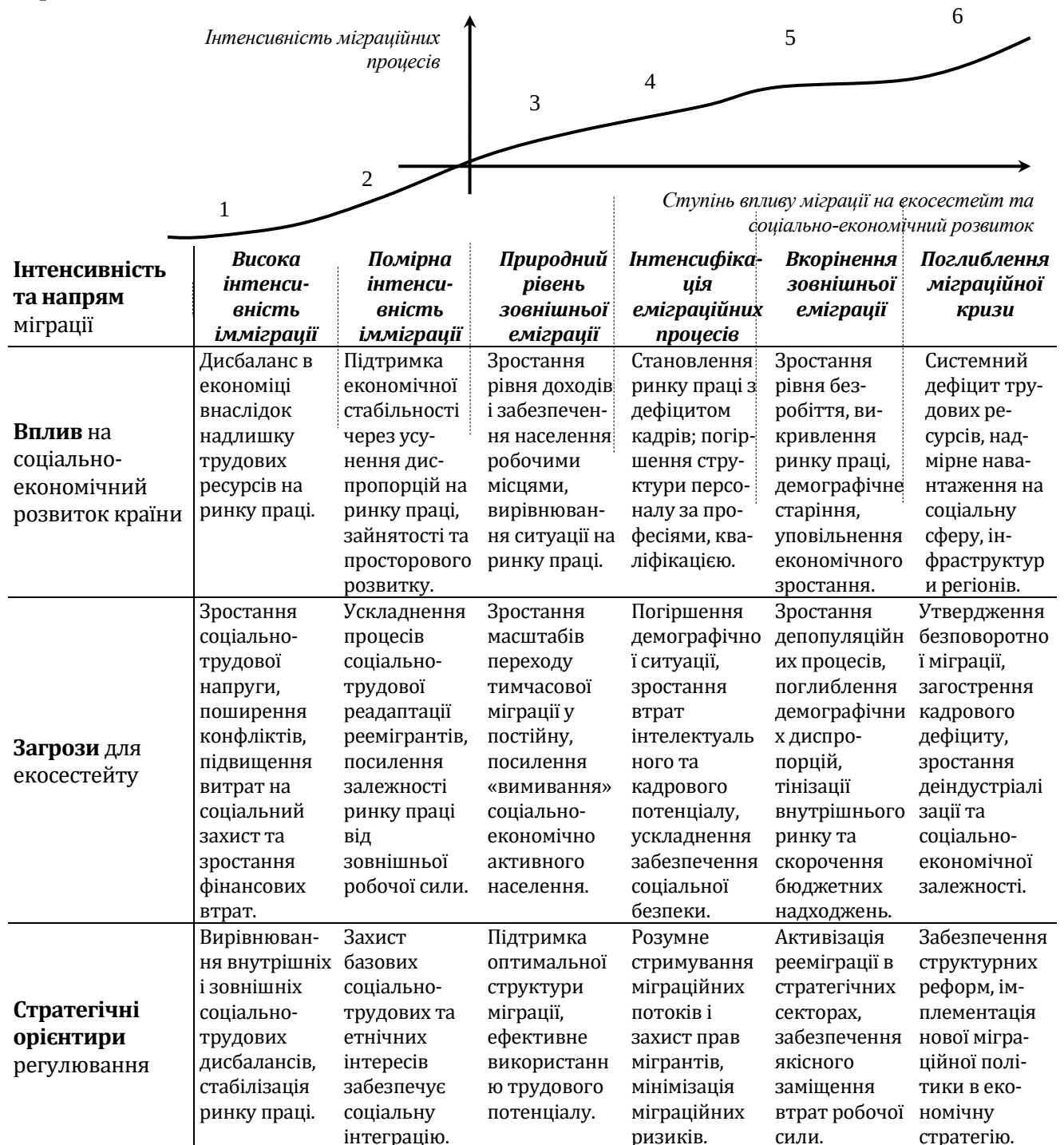


Рис. 1.1. Вплив міграційної кризи на екосистеми і соціально-економічний розвиток країни

Джерело: авторська розробка

Помірна інтенсивність імміграції (фаза 2) зазвичай розглядається як позитивний фактор для соціально-економічного розвитку та екосистеми держави, що сприяє стабілізації ринків праці на мезоекономічному та галузевому рівнях. Міграція робочої сили з інших країн може допомогти заповнити вакансії у трудомістких і низькокапіталомістких галузях, таких як сільське господарство, будівництво, транспорт, послуги та інші. Такий процес дозволяє уникнути дефіциту робочої сили, зниження економічної ефективності та продуктивності. Залучення іноземних працівників також стимулює розвиток нових економічних можливостей, зокрема, розширення виробничих потужностей і розвиток нових інфраструктурних проектів. Це сприяє збільшенню інвестицій в економіку, покращенню ситуації на ринку праці та створенню додаткових робочих місць для місцевого населення.

Високий рівень еміграції є ознакою соціально-економічних проблем усередині країни, таких як низький рівень оплати праці, високе безробіття, соціальна нестабільність або відсутність перспектив людського розвитку. Еміграція великої кількості кваліфікованих фахівців і працівників робітничих професій призводить до дефіциту робочої сили в пріоритетних секторах національної економіки. Втрата значної частини трудових ресурсів може спричинити зменшення сукупної продуктивності праці, ускладнити виконання інфраструктурних проектів і призвести до зростання дефіциту кваліфікованих фахівців.

Важливим аспектом є також потенційний вплив на інвестиційну привабливість країни. Якщо країна стикається з відтоком працездатного населення, це може знизити довіру міжнародних інвесторів, оскільки відсутність достатньої кількості висококваліфікованих кадрів ускладнює розвиток нових підприємств, інноваційно-технологічний розвиток галузей економіки. Відтік робочої сили також може призвести до зниження конкурентоспроможності країни. Відтак, за умови збільшення обсягів трудової еміграція без ефекту заміщення виникає економічний дефіцит, що вимагає формування проактивної економічної політики, розробки заходів для підтримки зайнятості, створення умов для рееміграції і стимулювання внутрішнього попиту на робочу силу, що дозволить мінімізувати негативні економічні наслідки і забезпечити стабільність національної економіки.

Поглиблення міграційної кризи призводить до суттєвого розбалансування соціально-економічної структури країни, що зумовлює зростання соціальної напруги, виникнення культурних та етнонаціональних конфліктів. Міграція, яка виходить за межі оптимального рівня, може призвести до зміни соціальної структури та зменшення загального рівня добробуту країни. У цьому контексті стратегічним імперативом державної міграційної політики повинно стати вирівнювання соціально-трудова та інших дисбалансів через ефективне управління міграційними потоками. У таких галузях, як високі технології, наука, освіта та державне управління, де критично важлива кваліфікація і досвід фахівців, необхідно обмежити імміграційні потоки, щоб зберегти кадровий

потенціал і не допустити відтоку інтелектуальних ресурсів за межі країни. Це дозволить зберегти кадрову безпеку та сприятиме розвитку праці, що є основою для екосистейту, розвитку економічної системи, забезпечення її стійкості.

Водночас процеси зовнішньої міграції вимагають поточної реакції з боку державного регулювання. Якщо фаза зовнішньої міграції досягає критичного впливу на економічну безпеку країни (фаза 4), це призводить до критичного погіршення демографічної ситуації, втрати інтелектуально-кадрового потенціалу країни. Різке зменшення чисельності працездатного населення може загрожувати національній безпеці та економічній стійкості, ускладнюючи розвиток соціальної системи. У цьому випадку державна політика повинна орієнтуватися на регулювання трудової міграції, збалансування внутрішнього ринку праці, а також створення умов для рееміграції. Одночасно необхідно забезпечити належний захист прав мігрантів, щоб мінімізувати їх соціальні та економічні втрати за кордоном.

Природний рівень зовнішньої міграції (фаза 3) має значно менше негативних наслідків для країн, оскільки забезпечує баланс між зовнішніми та внутрішніми міграційними потоками. Такий рівень міграції, зокрема в контексті трудової та освітньої міграції, має позитивні ефекти для країни, оскільки дозволяє отримувати доступ до міжнародних ринків праці, забезпечує розвиток та капіталізацію людського потенціалу, підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Природний рівень міграції також сприяє обміну досвідом, розвитку інноваційної діяльності, дифузії нових технологій, збільшенню соціального капіталу тощо.

Однак, якщо відбувається інтенсифікація зовнішніх міграційних процесів (фаза 4), виникають нові ризики для стабільного розвитку країни. Зокрема, зростає загроза демографічної нестабільності, послаблюється інтелектуально-кадрова безпека країни, що негативно позначається на конкурентоспроможності економіки та соціальній стійкості. Це, в свою чергу, призводить до зниження рівня економічної самодостатності територій та їх здатності адаптуватися до нових умов і зменшити негативні наслідки ендегенних викликів. Враховуючи ці фактори, державна політика має включати стратегії для стримування надмірної міграції, а також для активної підтримки інтеграції іммігрантів, щоб забезпечити ефективне управління міграційними процесами, що відповідатиме потребам та інтересам країни.

У контексті загострення міграційної кризи вектор трансформацій в архітектоніці інструментів забезпечення міграційної безпеки та державного регулювання міграційних процесів у країнах-донорах трудових ресурсів зміщується від традиційного акценту на захист внутрішніх соціально-економічних умов життя і праці до більш проактивного підходу, орієнтованого на стимулювання рееміграції та відновлення економічної спроможності держави. Зміна парадигми державної політики зумовлена загрозами екосистейту, що виникають унаслідок втрати трудового і

демографічного потенціалу, зменшення бази оподаткування, зростання диспропорцій на ринку праці та зниження інвестиційної привабливості країни.

Ключовим елементом такої політики стає розроблення довгострокових стратегій комплексної адаптації громадян до умов життя, працевлаштування, професійної реалізації і підприємництва в межах національної економіки. Забезпечення мотиваційного середовища для реєміграції та їх повторної інтеграції у соціум і ринок праці набуває критичного значення у запобіганні переходу до п'ятої і шостої фази міграційної активності – вкорінення зовнішньої міграції як довготривалого явища та критичного масштабування еміграції. Ці фази становлять реальну загрозу для економічної безпеки країни, зокрема через посилення структурного дефіциту національного ринку праці, деградацію соціального капіталу, зростання навантаження на системи соціального захисту та порушення внутрішнього балансу регіонального розвитку.

Комплексний аналіз трансформацій інструментів регулювання міграційної кризи дозволяє вирішити низку важливих прикладних завдань:

1. Ідентифікувати ключові елементи інструментарію міграційної політики, включаючи: адміністративно-правові механізми (закони, постанови, інструкції); економічні важелі (система оподаткування, субсидії, фінансова підтримка мігрантів); освітні, соціальні, культурні програми адаптації; міжнародно-дипломатичні угоди щодо регулювання міграції, обміну робочою силою тощо.

2. Оцінити ефективність застосовуваних інструментів за допомогою методу бенчмаркінгу та компаративного аналізу показників міграційної динаміки, зміни у структурі зайнятості, темпів приросту/скорочення трудових ресурсів, впливу міграції на продуктивність, бюджетні надходження, інвестиційну привабливість тощо.

3. Виявити прогалини та недоліки чинної системи державного регулювання, які можуть виявлятися у: слабкості міжгалузевої або міжвідомчої координації; неефективному обміні даними між регіональними та центральними органами влади; відсутності інформаційно-аналітичного базису прийняття рішень; недостатньому фінансуванні програм з реінтеграції та адаптації мігрантів; незбалансованості політик у сфері міграції та економічного розвитку.

4. Визначити місце міграційної політики у системі стратегічного управління національною економікою і забезпечення екосистейту, зокрема через її інтеграцію в такі політики, як: регіональний розвиток і децентралізація; інноваційна та інвестиційна політика; політика зайнятості та розвитку людського капіталу; національна демографічна політика; політика економічної безпеки та захисту критичної інфраструктури.

На сучасному етапі розвитку Україна стикається з високою динамікою змін в економічному секторі та значною варіативністю міграційних

процесів, що загалом формують складну й суперечливу соціально-економічну реальність. З одного боку, спостерігається поступовий перехід до ринкових принципів функціонування економіки, зростає інноваційна активність, підвищується рівень відкритості економіки та орієнтації на глобальні ринки. З іншого боку, країна зазнає ринкових турбулентностей, спричинених глобальними та внутрішніми викликами (війна, економічна та інституційна нестабільність, демографічна криза). У цьому контексті міграційні процеси відображають не лише реакцію населення на економічні умови, а й є активним чинником формування і розвитку ринку праці, сфери зайнятості, забезпечення демографічного балансу тощо.

Міграція, як правило, є похідною від рівня економічного розвитку країни та ефективності державної політики. Саме тому одним із фундаментальних принципів державного регулювання міграційних процесів має бути тісна інтеграція з пріоритетами економічного розвитку, політикою зайнятості, регіональним розвитком і соціальними програмами. Однак в історичній ретроспективі міграційна політика України лише епізодично корелювала з реальними економічними потребами. У періоди економічного зростання питання регулювання міграційних процесів залишалися поза увагою, тоді як у період кризи розглядалися виключно крізь призму соціальної напруги, демографічних дисбалансів і загроз національній та економічній безпеці країни.

Недостатній рівень координації між економічною та міграційною політикою призводить до фрагментарного реагування на динаміку міграційних потоків, зниження ефективності державного управління, втрати трудового потенціалу, скорочення чисельності населення і поглиблення соціально-економічних диспропорцій між регіонами. Замість проактивного формування умов для закріплення робочої сили всередині країни, держава здебільшого виконувала реактивну функцію стримування негативних наслідків уже сформованих трендів.

У зв'язку з цим, нині постає нагальна потреба в концептуальному переосмисленні ролі міграційної безпеки в системі стратегічного планування соціально-економічного розвитку та екосистейту. Необхідно забезпечити її органічну інтеграцію в усі рівні розвитку та державного управління економічними процесами, включаючи (1) розробку економічно обґрунтованих програм стимулювання рееміграції; (2) інвестування у людський капітал і створення робочих місць із високою доданою вартістю; (3) зміцнення інституційної спроможності регіонів як місць притягання людських ресурсів; (4) налагодження системи моніторингу міграційних потоків.

II. ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КАУЗАЛЬНОСТІ МІГРАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ТОЧКИ БІФУРКАЦІЇ ТА ОПТИМАЛЬНОСТІ

2.1. Міграційні процеси в Україні: експертний вимір

Глобалізація світової економіки та викликані нею інтеграційні процеси створюють нові можливості для економічної взаємодії між країнами, вільного переміщення капіталів, технологій, робочої сили та знань. Водночас для країн із високим рівнем економічної і соціально-політичної вразливості, таких як Україна, глобалізаційні виклики набувають критичної форми, поглиблюючи масштабні міграційні втрати населення та економічного потенціалу.

На тлі відкритості економіки, лібералізації політики зовнішньої міграції та війни проти рф Україна зіштовхнулася з проблемою критичних за обсягами процесів зовнішнього переміщення працездатного населення, суб'єктів господарювання, самозайнятих осіб. Вимушене переміщення громадян за кордон, а також тривала відсутність умов для повернення значної частини ВПО до місць постійного проживання призводять до дефіциту трудових ресурсів, втрати споживчого попиту, скорочення податкових надходжень до місцевих бюджетів. Крім того, міграція бізнесу, спричинена безпековими ризиками, знищенням виробничих потужностей, руйнуванням інфраструктури, нестабільністю регуляторного середовища, призвела до зменшення і навіть повної втрати економічної активності в окремих регіонах, де до війни формувався значний відсоток національного ВВП. Частина бізнесу, що евакуювалась або релокувалась за кордон, адаптується до нових ринків, інтегрується в економіки інших країн, ускладнюючи перспективи реінтеграції в економічний простір України. Міграційні втрати бізнесу та робочої сили підривають економічну стійкість країни, гальмують процеси відбудови, посилюють дисбаланси в регіональному розвитку, провокують деіндустріалізацію, диспропорції у сфері зайнятості, погіршення інвестиційного клімату.

Необхідність реалізації системного моніторингу міграційних процесів в Україні зумовлена масштабністю і комплексністю наслідків, які вони спричиняють для демографічного, економічного та інституційного розвитку держави. В умовах війни та повоєнної відбудови особливої ваги набуває вчасне виявлення обсягів і структурних характеристик міграції населення і бізнесу, що дозволить ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення на національному та регіональному рівнях. Моніторинг міграційних втрат має стати невід'ємною частиною стратегії міграційної безпеки України, забезпечуючи:

- (1) аналіз ризиків втрати людського капіталу та підприємництва;

- (2) виявлення регіонів з критичними показниками міграційних втрат;
- (3) розробку адресних заходів для збереження людських ресурсів і забезпечення рееміграції;
- (4) оцінку ефективності поточних механізмів підтримки ВПО, релокованого бізнесу та реемігрантів.

Систематизація даних про масштаби, причини та наслідки міграційних процесів є передумовою для формування міграційних профілів територій, прогнозування міграційних трендів і розробки комплексних рішень у сфері зайнятості, просторового розвитку, економічної безпеки. Так, об'єктивна оцінка обсягів, структури та наслідків міграційних втрат вимагає застосування системного підходу, одним із ефективних інструментів якого є *експертне опитування*, що дозволяє отримати якісні оцінки, які складно виміряти за допомогою статистичних та інших математичних методів.

Основними завданнями експертного опитування на предмет виявлення характеру та наслідків міграційних процесів були: (1) ідентифікація видів міграційних втрат (людські, трудові, інтелектуальні, підприємницькі, інституційні); (2) виявлення тригерів детермінування міграційних процесів; (3) систематизація міграційних наслідків для бізнес-одиниць і територіальних громад загалом; (4) окреслення інструментів стримування міграції, забезпечення рееміграції, посилення міграційної безпеки.

Формування експертної вибірки здійснювалося із урахуванням принципів професійної компетентності, галузевого та територіального представництва. Вибірка складала – 45 експертів (23 представники органів місцевого самоврядування (ОМС) і 22 представники бізнесу (релокованих та інших підприємств)), що дозволило забезпечити репрезентативність експертної думки та охоплення ключових аспектів проблематики. Період опитування – жовтень-грудень 2024 р. Опитування проводилося у форматі онлайн-анкетування (використання платформи Google Forms), а також напівструктурованих інтерв'ю. Приклад анкети для представників ОМС наведено у додатку А, представників МСП – додатку Б.

I. Вектор «Міграційні процеси – ОМС».

Міграційні процеси, зокрема еміграція, внутрішня вимушена міграція та рееміграція, суттєво впливають на демографічну ситуацію і трудовий потенціал територіальних громад України. У сучасних умовах, що характеризуються політичною нестабільністю, воєнними діями та економічною кризою, ці процеси набувають багатовекторного характеру та мають як безпосередні, так і довгострокові наслідки для соціально-економічного розвитку територій. Так, за результатами експертного опитування ОМС встановлено, що міграційні процеси, масштабування яких спостерігалось з лютого 2022 р., мали суттєвий негативний вплив на демографічну ситуацію та трудовий потенціал громад України (рис. 2.1).

Зокрема, 52,5 % експертів підтвердили цю тезу. На думку 19,8 % опитаних представників ОМС міграційні процеси мали локальний вплив, що призвело до виникнення тимчасових змін в демографічній ситуації громад. Така думка простежується у представників громад, у яких чисельність населення збільшилася за рахунок ВПО. Примітно, що 10,8 % експертів відзначили позитивний вплив (наприклад, збільшення кількості молоді, вирівнювання статево-вікової структури населення громади тощо) міграційних процесів на трудовий потенціал громад.



Рис. 2.1. Загальний характер впливу міграційних процесів на трудо-ресурсний потенціал громад України: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

У соціально-економічному вимірі через неконтрольовані міграційні процеси громади України стикається з дефіцитом трудових ресурсів, що негативно впливає на діяльність місцевого бізнесу, зокрема у сферах сільського господарства, виробництва, комунального господарства, сфери послуг. Виникає кадровий вакуум, особливо серед робітничих професій, що ускладнює відновлення чи розвиток сектора підприємництва. Водночас, зменшення кількості економічно активного населення призводить і до скорочення податкових надходжень до місцевого бюджету, що обмежує можливості фінансування інфраструктурних, соціальних та освітніх проєктів.

Масштабування міграційних процесів має суттєві інституційні наслідки для місцевої економіки, які полягають у зниженні ефективності функціонування ОМС в умовах нестабільного розвитку людського капіталу, зменшенні громадської активності, ослабленні соціального діалогу та довіри населення до публічних інституцій. Неконтрольована міграція також ускладнює стратегічне планування розвитку громад, адже демографічні коливання унеможливають точність базових прогнозів для освітніх, медичних, житлових і економічних потреб. Так, на запитання «Які соціально-економічні та інституційні наслідки для громади спостерігаються у Вашій громаді через неконтрольовані міграційні

процеси?» 64,5 % опитаних представників ОМС стверджують, що це послаблення інтелектуально-кадрової безпеки громади, її економічної стійкості та відсутність перспективи місцевого економічного розвитку (рис. 2.2). Серед інших наслідків, на думку експертів, є зменшення якості та спроможності інституцій місцевого самоврядування через відтік кваліфікованих фахівців (56,8 %), стагнація малого та середнього підприємництва (МСП) через дефіцит кадрів і зменшення платоспроможного населення (52,3 %), суттєве зменшення трудового потенціалу громади, зростання дефіциту кадрів у сфері освіти, охорони здоров'я, підприємницькому секторі, транспорті, будівництві (45,9 %).



Рис. 2.2. Соціально-економічні та інституційні наслідки неконтрольованих міграційних процесів для територіальних громад України: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

Примітка: можливо було обирати декілька варіантів відповідей

У відповідь на міграційні виклики в Україні виникла потреба у впровадженні комплексних програм, спрямованих на інтеграцію ВПО, підтримку релокації бізнесу, створення умов для повернення реемігрантів і стимулювання молоді та економічно активного населення залишатися і працювати в Україні. Проблема полягає у пошуку ефективних соціально-економічних та інституційних механізмів, здатних не лише мінімізувати втрати людського та підприємницького капіталу, але й сприяти відновленню розвитку територій України через адаптивну міграційну політику та посилення внутрішньої згуртованості, зокрема у громадах. Примітно, що 28,6 % представників ОМС зазначили, що на даний момент громади України поки не реалізують спеціальних програм, але ведеться підготовка/планування відповідних ініціатив, а 17,3 % опитаних вказали, що жодні програми не реалізуються (рис. 2.3). Громади реалізують програми та механізмами мінімізації міграційних втрат, зокрема на думку 19,9 % представників ОМС – це локальні або регіональні програми

підтримки ВПО (житло, працевлаштування, соціальні послуги), а також ініціативи для залучення молоді (молодіжні простори, підтримка стартапів, стипендії, профорієнтаційні проєкти), що відзначило 17,8 % експертів. Достатньо низькою, на думку експертів, є активність громад щодо реалізації місцевих програм для залучення реємігрантів (3,4 %) і встановлення партнерств із міжнародними донорами чи громадськими організаціями (2,9 %).



Рис. 2.3. Поточні заходи мінімізації міграційних втрат в громадах України: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

Незважаючи на наявність окремих планів, партнерств із бізнесом і громадськими організаціями, реалізація механізмів мінімізації міграційних втрат і посилення міграційної безпеки в громадах України обмежена фінансовими ресурсами, недостатньою координацією із центральними органами влади та слабкою інституційною спроможністю громад. Так, на запитання «Оцініть, наскільки ефективними є Ваші дії як ОМС щодо реагування на міграційні виклики (чи є відповідні плани, ресурси, взаємодія із бізнесом, громадськістю, державними структурами)?» 26,7 % представників ОМС зазначили, що існують окремі ініціативи та партнерства, але ресурси обмежені, і реагування не завжди системне (рис. 2.4). Водночас, на думку 23,5 % експертів у громадах України відсутній комплексний підхід до побудови міграційної стратегії і реагування на міграційні виклики, планування заходів управління міграційними процесами має ситуативний характер, а координація з партнерами є слабкою і неефективною. Натомість, лише 16,5 % ідентифікують дії ОМС щодо реагування на міграційні виклики як ефективні, зокрема що громади мають чіткі міграційні заходи, відповідне ресурсне забезпечення і взаємодію з інституціями.

- Існують окремі ініціативи та партнерства, але ресурси обмежені, реагування не завжди системне.
- Відсутній комплексний підхід, планування носить ситуативний характер, координація з партнерами слабка.
- Відсутні будь-які плани реагування на міграційні виклики, ресурси на такі заходи не виділяються.
- Громада має чіткі плани, ресурсне забезпечення, ефективну взаємодію з усіма ключовими партнерами, реалізуються цільові програми.
- Важко оцінити, не володію достатньою інформацією.

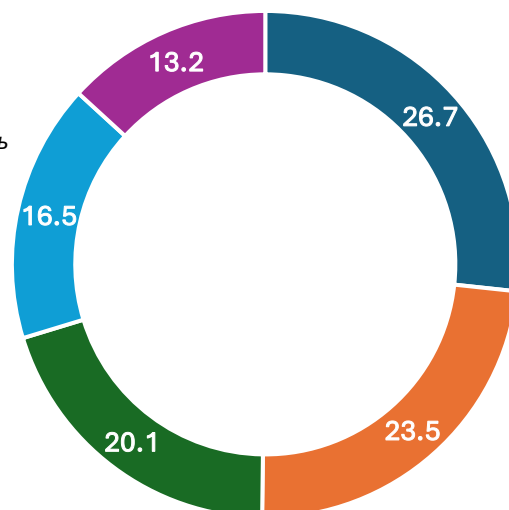


Рис. 2.4. Ефективність дій ОМС щодо реагування на міграційні виклики в Україні: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

Дії ОМС щодо створення умов для залучення та утримання робочої сили, розвитку професійних навичок і підтримки працевлаштування населення і ВПО часто є фрагментарними, недостатньо скоординованими й не підкріплені ефективною аналітикою вивчення потреб ринку праці. Так, 32,2 % експертів оцінили заходи оптимізації трудо-ресурсного потенціалу в громаді на низькому рівні (бал «1» з 5-ти можливих), 21,5 % і 20,6 % – на «2» і «3» відповідно (рис. 2.5). Лише 10,1 % опитаних представників ОМС вважають, що ефективність їх дій щодо створення умов для залучення та утримання робочої сили у проекції оптимізації трудо-ресурсного потенціалу громад можна оцінити на високому рівні («5» балів).

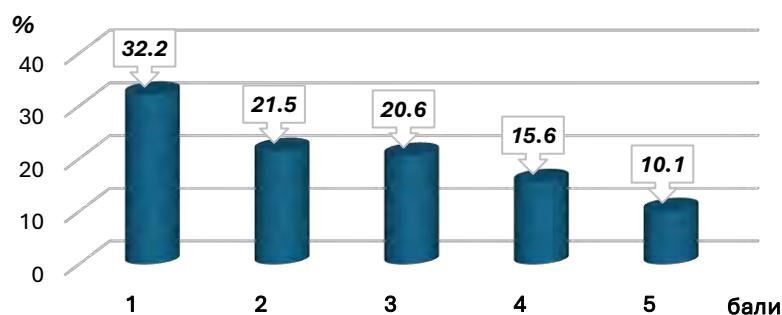


Рис. 2.5. Ефективність дій ОМС щодо сприяння оптимізації трудо-ресурсного потенціалу територіальних громад України: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

Проблема збереження та оптимізації трудо-ресурсного потенціалу громад України загострюється в умовах демографічного скорочення, посиленої міграції і структурних змін на ринку праці. Відсутність комплексної політики щодо професійної орієнтації, працевлаштування, розвитку місцевої економіки зменшує здатність громад утримувати й ефективно використовувати наявний трудовий потенціал. Це вимагає

визначення пріоритетних напрямів на локальному рівні та впровадження інструментів довгострокового характеру. Так, закономірною є думка експертів, що найвищий пріоритет серед напрямів оптимізації трудо-ресурсного потенціалу громад в Україні має підвищення рівня безпеки та правопорядку (95,4 % відповідей, перші два пріоритетних напрями). Така ситуація інтерпретується як реакція на загрози воєнного часу та вагоме значення безпечного середовища для збереження людських ресурсів у громадах України (табл. 2.1). Абсолютним лідером серед усіх напрямів є створення нових робочих місць і розвиток місцевого підприємництва: найвищу пріоритетність (1 і 2 місця) вказали 61,4 % представників ОМС. Це свідчить про домінуюче уявлення експертів про те, що саме економічні стимули є базовим інструментом утримання й активізації трудового ресурсу.

Таблиця 2.1

**Пріоритетні напрями збереження та оптимізації трудо-ресурсного потенціалу громад України:
експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %**

Напрями	Пріоритетність						
	1	2	3	4	5	6	7
Створення нових робочих місць і розвиток місцевого підприємництва	36,8	24,6	18,9	9,5	4,8	3,2	2,2
Розвиток житлової, транспортної, освітньої та медичної інфраструктури	16,5	19,8	18,6	25,4	11,4	0,8	7,5
Реалізація молодіжної політики (освітні, культурні, спортивні програми, підтримка молодих сімей)	6,8	9,8	32,5	19,7	25,6	2,2	3,4
Покращення якості та доступності соціальних послуг (медицина, освіта, соціальний захист)	16,1	23,6	18,9	17,6	14,9	1,3	7,6
Підвищення рівня безпеки та правопорядку в громаді	50,9	44,5	1,1	1,6	1,0	0,6	0,3
Залучення інвесторів, донорських програм і розвиток міжмуніципального співробітництва	11,9	12,6	19,8	17,8	19,8	14,5	3,6
Інтеграція ВПО, реемігрантів та інших мешканців до громади	15,6	16,8	14,5	16,5	17,8	15,1	3,7

Примітка: 1 – найвищий пріоритет, 7 – найнижчий.

Розвиток інфраструктури (житлової, освітньої, медичної) є важливим напрямом збереження трудо-ресурсного потенціалу громад на думку 54,9 % експертів (перші три позиції). Це свідчить про розуміння потреби створення умов для забезпечення високої якості життя, що впливає на довгострокове рішення залишатися або реемігрувати до громади. Водночас реалізація молодіжної політики, хоча й набрала значну кількість третіх і п'ятих пріоритетів, рідше розглядається як безумовний пріоритет першого рівня, що вказує на вторинність цього напрямку в поточній структурі

управлінських рішень. Інтеграція ВПО, реемігрантів і нових мешканців, а також залучення інвесторів і міжмуніципальна співпраця мають більш розсіяне представлення за всіма пріоритетами серед представників ОМС, що свідчить про неоднозначність цих напрямів для громад.

Проблема зміцнення міграційної безпеки громади полягає у відсутності ефективних механізмів регулювання міграційних процесів, інтеграції ВПО та попередження втрат трудового потенціалу. Так, домінуючим фактором зміцнення міграційної безпеки громади є забезпечення безпекового середовища, на який вказали 70,6 % представників ОМС (рис. 2.6). Водночас суттєвими умовами збереження і повернення населення залишаються економічні стимули (35,6 %), наявність доступного житла (33,6 %), розвинена інфраструктура (31,4 %), соціальна згуртованість (25,3 %) і підтримка з боку ОМС, громадських організацій і міжнародних партнерів (19,8 %).



Рис. 2.6. Фактори зміцнення міграційної безпеки громад України: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

Ведення системного обліку міграційних процесів є критично важливим для формування ефективної політики місцевого розвитку, оскільки дозволяє своєчасно виявляти масштаби міграційних втрат, оцінювати зміни в трудо-ресурсному потенціалі та прогнозувати соціально-економічні наслідки для громад. Відсутність якісних даних про міграційні процеси, особливо в контексті зовнішньої міграції чи внутрішньо вимушеної, унеможливорює належне планування інфраструктурного розвитку, організацію освітніх і соціальних послуг, а також імплементацію ефективних механізмів рееміграції населення. Запровадження перманентного моніторингу міграційних втрат є необхідною передумовою для підвищення адаптивності громад до демографічних змін та оптимізації використання ресурсного потенціалу. Так, 68,9 % представників ОМС вказали, що у громадах України відсутній будь-який моніторинг міграційних процесів, що свідчить про критичний дефіцит інституційної спроможності для виявлення та аналізу міграційних втрат (рис. 2.7). Лише 18,9 % експертів вказали на наявність базових механізмів моніторингу, які

потребують вдосконалення, а повноцінний системний підхід через міжсекторальну співпрацю реалізується менш ніж у 6 % громад України, що загалом ускладнює формування дієвої політики реагування на міграційні виклики на локальному рівні.

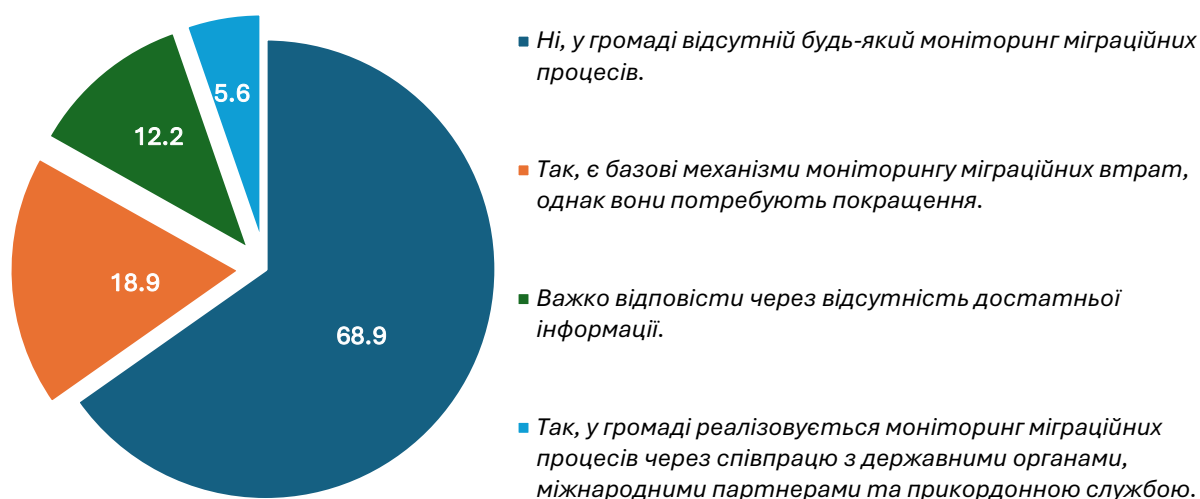


Рис. 2.7. Наявність системи моніторингу міграційних процесів у громадах України: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

Внутрішня вимушена міграція, зумовлена війною РФ проти України, спричинила суттєві демографічні зсуви у приймаючих громадах. ВПО розглядається не лише як уразлива соціальна група, а й як потенційний ресурс розвитку місцевої економіки, здатний сприяти оновленню людського капіталу та диверсифікації економічної активності. За умов належної інтеграційної політики та інституційної підтримки ВПО можуть посилити трудовий потенціал, започатковувати підприємницькі ініціативи, а також сприяти розширенню соціальної інфраструктури на приймаючих територіях. Примітно, що результати експертного опитування засвідчили, що роль ВПО в місцевому економічному розвитку переважно сприймається як обмежена через низький рівень інтеграції і працевлаштування (рис. 2.8). Водночас близько третини представників ОМС визнають ВПО як додаткове навантаження на соціальну інфраструктуру, а лише незначна їх частка розглядає ВПО як активний економічний ресурс (12,3 %), що свідчить про недостатню реалізацію їхнього потенціалу в розвитку громад. Це акцентує потребу в удосконаленні механізмів інтеграції і залучення ВПО до сфери зайнятості, сектора підприємництва тощо.



Рис. 2.8. Роль ВПО для місцевого економічного розвитку: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

Залучення іммігрантів до місцевої економіки може спричинити появу численних викликів для громад України. По-перше, існує ризик соціальної напруги, пов'язаної з конкуренцією за робочі місця, що може призвести до збільшення рівня безробіття серед місцевих мешканців, особливо в умовах обмежених ресурсів. По-друге, інтеграція іммігрантів у соціальний і культурний простір громад може спричинити додаткові труднощі через мовні та культурні бар'єри, що ускладнюють соціальну адаптацію та асиміляцію. Крім того, наявність великих груп іммігрантів може призвести до збільшення навантаження на місцеву інфраструктуру, включаючи освіту, медичне обслуговування і соціальні системи, що вимагає значних фінансових витрат. З огляду на це, ефективне управління процесами імміграції є необхідним для мінімізації негативних наслідків і забезпечення місцевого економічного розвитку, що і підтверджують результати експертного опитування.

Так, одним із основних викликів імміграційних процесів є мовний і професійний бар'єри, що ускладнює працевлаштування іммігрантів, особливо якщо їхні кваліфікації не відповідають вимогам місцевого ринку праці (20,1 %). Конкуренція за робочі місця між іммігрантами та місцевим населенням також може призвести до соціальної напруги (23,6 %) (рис. 2.9). Недостатня інтеграція іммігрантів у соціально-культурне середовище громади може ускладнити їхнє соціальне включення, що загрожує соціальній єдності (24,9 %). Відсутність ефективних програм підтримки інтеграції з боку держави чи ОМС ускладнює процес адаптації (31,5 %). Крім того, недовіра або упереджене ставлення з боку місцевого населення, на думку 33,2 % експертів ОМС, створює бар'єри для взаєморозуміння та співпраці. Підвищене навантаження на соціальні та адміністративні послуги, зокрема в сфері освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення, є ще одним значущим викликом, який вимагає додаткових ресурсів для забезпечення належного рівня обслуговування (45,6 % опитаних представників ОМС).



Рис. 2.9. Потенційні виклики для громад України від залучення іммігрантів до місцевої економіки: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

II. Вектор «Міграційні процеси – підприємницький сектор».

У контексті тривалої війни, соціально-економічної нестабільності та загострення безпекових ризиків, міграційна криза в Україні має значний негативний вплив на функціонування підприємницького сектора. Еміграція працездатного населення, поширення проблем ВПО, а також міграція капіталу ускладнюють збереження кадрового потенціалу, призводять до дисбалансів на ринку праці та послаблюють фінансово-економічну стійкість підприємницького сектора. Дослідження впливу міграційних втрат на підприємницький сектор засвідчили обґрунтованість тези, що міграція робітничих кадрів і висококваліфікованих фахівців в Україні у 2022-2024 рр. унеможливила розвиток МСП, зменшення обсягів податкових надходжень до місцевих бюджетів тощо.

Відтак, на запитання «Оцініть за п'ятибальною шкалою як міграційні втрати (еміграція, внутрішня вимушена міграція, відтік молоді та кваліфікованих кадрів) вплинули на Ваш бізнес і його розвиток» понад 43 % опитаних представників бізнесу дали ствердну відповідь, що міграція кадрів створила серйозні виклики для підприємницького середовища. Вони оцінили вплив на 4 бали з 5 можливих, що свідчить про суттєві труднощі розвитку бізнес-одиниць, пов'язані з відтоком кадрів і внутрішніми міграційними процесами (рис. 2.10). 19,9 % експертів оцінили вплив як максимальний (5 балів), що підкреслює критичність ситуації для майже п'ятої частини представників бізнесів. У сукупності понад 63 % опитаних експертів оцінили вплив на рівні 4-5 балів, що свідчить про значущість проблеми на регіональному чи галузевому рівні. Лише 4,8 % оцінили ситуацію як таку, що практично не вплинула на бізнес (1 бал).

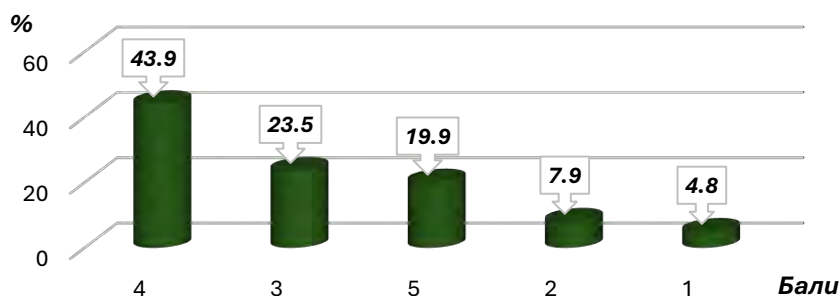


Рис. 2.10. Вплив міграційних втрат на функціонування і розвиток бізнесу в Україні: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

Результати опитування демонструють, що міграційна криза суттєво ускладнила діяльність підприємницького сектора в Україні, впливаючи насамперед на кадрову стабільність, інвестиційну безпеку та доступність трудових ресурсів. Найбільша частка експертів (32,5 %) відзначила, що основним наслідком міграційної кризи є послаблення кадрової та інвестиційної безпеки, що призвела до непередбачуваних витрат і затримок у виконанні поточних господарських завдань. Аналогічна частка представників бізнесу (31,9 %) зацентрували на труднощах із залученням та утриманням кваліфікованих працівників, що напряду знижує ефективність бізнес-процесів (рис. 2.11). 19,8 % підприємців вказали на підвищене навантаження на місцеву інфраструктуру та соціальні послуги, що побічно ускладнює функціонування бізнесу. Водночас лише 11,6 % побачили в цій ситуації стимул до адаптації і пошуку нових моделей працевлаштування, що можна розглядати як ознаку трансформаційних процесів у МСП. Незначна частка експертів заявили, що міграційна криза не має значного впливу або навіть має позитивні наслідки через приплив нових навичок і зростання трудової активності (1,9 % і 1,5 % відповідно).



Рис. 2.11. Наслідки міграційної кризи для ефективності роботи підприємницького сектора України: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

Для забезпечення розвитку та ефективного функціонування бізнесу в Україні більшість суб'єктів господарювання шукають новативні рішення в умовах кризи через гнучкість, технологізації та інклюзивність. Так, МСП активно адаптується до викликів міграційної кризи, впроваджуючи різноманітні стратегії з метою зменшення її негативного впливу на економічну діяльність. Найпоширенішою є стратегія забезпечення гнучких умов праці та дистанційної зайнятості, що підтвердило 48,9 % опитаних представників бізнесу. Це свідчить про зростання ролі цифрових інструментів, потребу збереження кадрового потенціалу й адаптації підприємницького сектора до нових форматів зайнятості. Другу позицію займає стратегія розвитку людського потенціалу через стажування, працевлаштування ВПО та іммігрантів (33,6 %). Це демонструє, що значна частина бізнес-одиниць прагне інтегрувати ВПО у місцевий ринок праці, розглядаючи їх як резерв для збереження і розвитку кадрового потенціалу (рис. 2.12). На думку 29,7 % експертів МСП здійснює інвестування в автоматизацію і цифровізацію бізнес-процесів, що свідчить про тенденцію до зниження залежності від людських ресурсів за рахунок технологічного оновлення. 25,6 % опитаних представників бізнесу зосереджуються на перепідготовці та підвищенні кваліфікації місцевих кадрів, що підтверджує стратегічну важливість розвитку людського капіталу на місцях. Лише 5,6 % експертів зазначили, що не використовують жодної стратегії.

- Стратегія забезпечення гнучких умов праці та дистанційної зайнятості.
- Стратегія розвитку людського потенціалу, програми стажування і працевлаштування ВПО, іммігрантів.
- Стратегія інвестування в автоматизацію та цифровізацію бізнес-процесів.
- Стратегія перепідготовки, навчання та підвищення кваліфікації місцевих працівників.
- Жодної стратегії не використовують

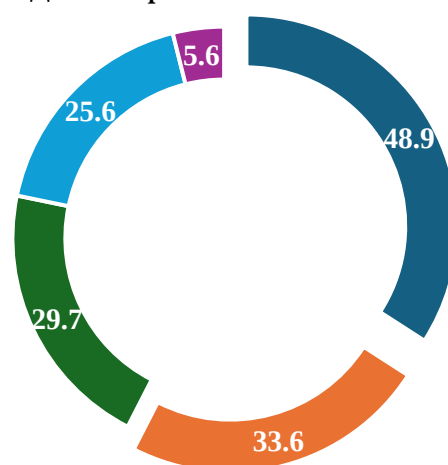


Рис. 2.12. Стратегії МСП для мінімізації наслідків міграційної кризи в Україні: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р.

В умовах зростаючих міграційних викликів постає проблема недостатньої взаємодії МСП з ОМС і громадськістю. Відсутність скоординованих дій ускладнює ефективне реагування на кадрові, соціальні та економічні наслідки міграції населення. Результати опитування свідчать про усвідомлення підприємницьким середовищем важливості партнерства з ОМС і громадськістю для ефективного реагування на виклики, спричинені міграційними процесами. Так, 45,6 % представників бізнесу вважають за доцільне підтримувати ініціативи, спрямовані на створення сприятливих умов для залучення висококваліфікованих і молодих фахівців, а також ВПО

(рис. 2.13). МСП готові приймати участь у вирішенні соціально-економічних питань щодо інтеграції нових мешканців у ринок праці чи економічну діяльність громади, про що свідчать результати опитування.



Рис. 2.13. Вектори взаємодії бізнесу з ОМС і громадськістю: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р.

Примітно, що 29,6 % експертів зазначили, що реалізують механізми адаптації мігрантів і реемігрантів на місцевому ринку праці. 21,3 % представників бізнесу підтримують створення платформ для діалогу між бізнесом, ОМС і громадськістю, визнаючи важливість комунікаційної відкритості та співучасті у прийнятті рішень. 19,8 % опитаних представників МСП наголошують на необхідності розробки стратегій підтримки реемігрантів та ВПО, зокрема через податкові пільги, програми підтримки бізнесу та інвестиційні стимули, що акцентує на важливості комплексної регіональної політики.

Результати опитування експертів вказують на ряд ініціатив, які можуть значно полегшити адаптацію бізнесу до міграційних викликів. Ці програми охоплюють різні аспекти, від розвитку партнерств до освітніх програм, і кожна з них має свій потенціал для вирішення ключових проблем, з якими стикаються МСП в умовах міграційних змін. Найбільшу підтримку серед експертів отримала ініціатива, яка спрямована на створення регіональних партнерств між різними учасниками соціально-економічного процесу (45,8 %). Це дозволяє об'єднати ресурси ОМС, МСП та освітніх установ для ефективної адаптації робочої сили до змін, пов'язаних з міграційними процесами. Цей підхід є основою для довгострокової стратегії адаптації, яка дозволяє забезпечити стабільність розвитку ринку праці та створити взаємовигідні умови для всіх учасників. Така ініціатива сприяє розвитку соціальної відповідальності та партнерства між державними і приватними структурами.

МСП часто стикаються з невизначеністю і юридичними складнощами під час адаптації до нових умов міграційної кризи. Надання консультаційної підтримки щодо специфіки трудових відносин з мігрантами, можливості для отримання фінансових субсидій або пільгових кредитів може значно полегшити цей процес. Так, ініціатива «Розвиток консультаційних центрів, які б надавали бізнесу інформацію і підтримку щодо правових аспектів, фінансових механізмів і можливостей для адаптації до міграційних змін» отримала підтримку в 32,7 % опитаних представників бізнесу.

Водночас фінансова підтримка у вигляді субсидій і пільгових кредитів є важливим фактором, який може стимулювати підприємців до інтеграції мігрантів у трудовий процес, зменшити фінансове навантаження на бізнеси, що працюють у нових реаліях. Реалізація програми «Створення програм субсидій для бізнесу, що працевлаштовує реемігрантів або ВПО, а також пільгових кредитів для суб'єктів бізнесу, які адаптують свої процеси до нових умов» на думку 31,6 % експертів може у найближчій перспективі полегшити адаптацію бізнесу до міграційних викликів.

Так, «Запуск ініціатив для створення інклюзивних робочих місць і програм перекваліфікації для осіб, які повертаються з-за кордону або ВПО, щоб забезпечити їхній швидкий вихід на ринок праці» (29,5 % опитаних експертів) і «Розробка освітніх програм для підприємців та працівників, які допоможуть адаптуватися до нових міграційних реалій, зокрема, щодо інтеграції нових кадрів та управління змінами» (21,8 %) є ініціативами, які зосереджені на створенні можливостей для людей, які повертаються з-за кордону або є ВПО, шляхом організації програм перекваліфікації і створення інклюзивних робочих місць. Розробка освітніх програм є важливим елементом для адаптації МСП до нових реалій. Програми, які сприяють розвитку управлінських та професійних навичок, забезпечують стійкість підприємств в умовах змін на ринку праці.

Результати експертного опитування свідчать, що міграційні виклики мають суттєвий вплив на МСП у громадах. Одним з головних факторів, який визначає розвиток сектора підприємництва, є відтік кваліфікованих кадрів. Так, 45,8 % експертів бізнес-структур вважають, що відтік молоді та кваліфікованих працівників створює серйозні труднощі для розвитку МСП у громадах України, оцінюючи це твердження на 4 бали з 5-ти максимальних. Відтак, бізнес-одиночки стикаються з дефіцитом кадрів, що ускладнює їхню діяльність і негативно позначається на економічному розвитку (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Виклики та резерви розвитку МСП у громадах України в умовах міграційної кризи: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

Твердження	Бали			
	1	2	3	4
Відтік молоді та кваліфікованих кадрів створює серйозні труднощі для розвитку бізнесу в громаді.	3,8	10,2	40,2	45,8

Твердження	Бали			
	1	2	3	4
ВПО та іммігранти є потенційним ресурсом для подолання дефіциту робочої сили.	33,6	32,5	20,1	13,8
Бізнес готовий вкладати ресурси в адаптацію та навчання нових працівників із числа мігрантів.	17,3	11,5	32,5	38,7
ОМС належним чином співпрацюють з бізнесом у сфері вирішення міграційних викликів.	18,9	19,8	37,5	23,8
Реєміграція у громаду є позитивною тенденцією для бізнес-середовища.	8,4	16,8	40,1	34,7
Іммігранти з інших регіонів або країн можуть успішно інтегруватися у трудовий колектив.	58,4	21,5	12,5	7,6
Громада створює сприятливі умови для залучення та утримання працівників.	25,8	11,4	34,1	28,7
Бізнес стикається з труднощами пошуку працівників із потрібною кваліфікацією.	8,9	15,6	38,7	36,8
Успішна реалізація програми підтримки віртуальної зайнятості могла б суттєво зменшити негативні наслідки міграції.	17,7	22,4	31,2	28,7

Однак міграційні процеси можуть мати й позитивний вплив на розвиток МСП, зокрема через можливість залучення ВПО й іммігрантів для вирішення проблеми дефіциту кадрів. Третина опитаних експертів (33,6 %), вважають, що такі фахівці можуть стати важливим ресурсом для вирішення дефіциту робочих кадрів (експерти оцінили цю тезу 3 балами). Це вказує на значну роль іммігрантів у трудовому процесі, хоча є також думки, що їх інтеграція може бути складною через відмінності в кваліфікації або адаптаційні проблеми. З точки зору готовності бізнесу вкладати ресурси в адаптацію мігрантів, 38,7 % представників МСП оцінили власну готовність інвестувати ресурси в адаптацію і навчання нових працівників на 4 бали, що також свідчить про існування певних бар'єрів, зокрема фінансових та організаційних. Водночас 17,3 % опитаних експертів вважають, що бізнес не готовий до таких вкладень, оцінюючи це на 1 бал, що вказує на недостатню підтримку з боку МСП у цьому напрямі.

Співпраця ОМС з МСП у вирішенні міграційних викликів також отримала неоднозначну оцінку. 37,5 % експертів оцінюють співпрацю як недостатню, поставивши 3 бали. Така тенденція підтверджує тезу, що для ефективного вирішення питань міграції та адаптації робочої сили необхідно покращити взаємодію між ОМС та бізнесом.

Імміграція та реєміграція можуть мати позитивний вплив на бізнес-середовище громади. Зокрема, 34,7 % експертів вважають, що реєміграція є позитивною тенденцією, що може підтримати розвиток місцевого бізнесу, оцінивши це твердження на 4 бали. Це свідчить про те, що повернення кваліфікованих кадрів з-за кордону може значно підвищити потенціал громади в проекції інноваційного розвитку та прогресу підприємництва. Водночас 58,4 % опитаних представників бізнесу вважають, що іммігранти

з інших регіонів або країн можуть успішно інтегруватися у трудовий колектив громади. Це твердження отримало найвищу оцінку (5 балів) серед всіх опитаних представників МСП, що свідчить про високий потенціал для інтеграції мігрантів і їхньої ролі у розвитку бізнес-одиниць, незважаючи на деякі труднощі в адаптації.

Щодо здатності громади створювати сприятливі умови для залучення та утримання працівників, 34,1 % опитаних підприємців оцінюють ситуацію на 3 бали, що вказує на середній рівень забезпечення таких умов. Це підкреслює необхідність покращення інфраструктури, розвитку соціальних і житлових умов для працівників.

Однією з найбільших проблем для бізнесу в громадах України залишається пошук працівників із необхідною кваліфікацією (36,8 % експертів оцінили 4-ма балами), що вказує на труднощі у пошуку необхідних фахівців. Ця проблема залишається актуальною в умовах міграційних змін, коли кваліфікація працівників може не відповідати вимогам ринку. Примітно, що реалізація програм підтримки віртуальної зайнятості може значно зменшити негативні наслідки міграційної кризи (31,2 % представників МСП оцінили цю можливість на 3 бали). Ефективність програми залежить від розвитку інфраструктури та ресурсного потенціалу для її реалізації, що може забезпечити МСП можливість залучати працівників віддалено.

Проблема дефіциту робочої сили в бізнес-середовищі залишається актуальною, і хоча іммігранти можуть стати потенційним ресурсом для її вирішення, їх адаптація та інтеграція у робочі процеси має певні труднощі. Так, результати експертного опитування щодо потенціалу іммігрантів у вирішенні проблеми дефіциту робочої сили в бізнес-середовищі демонструють різноманітність оцінок, що відображає складність цього питання (рис. 2.14). Зокрема, 35,6 % експертів вважають, що іммігранти не можуть вирішити проблему дефіциту робочої сили. Це вказує на певний прагматизм щодо здатності мігрантів компенсувати кадровий дефіцит, що може бути обумовлено різними факторами, такими як кваліфікаційний розрив, мовний бар'єр або культурні відмінності. Близько чверті представників МСП вважають, що на даний момент бізнес не розглядає іммігрантів як додатковий ресурс для вирішення проблеми дефіциту кадрів. Це свідчить про те, що навіть якщо іммігранти мають потенціал для заповнення вакантних місць, підприємства поки що не готові інвестувати в їх інтеграцію через недостатнє розуміння чи відсутність підтримки на місцевому рівні.

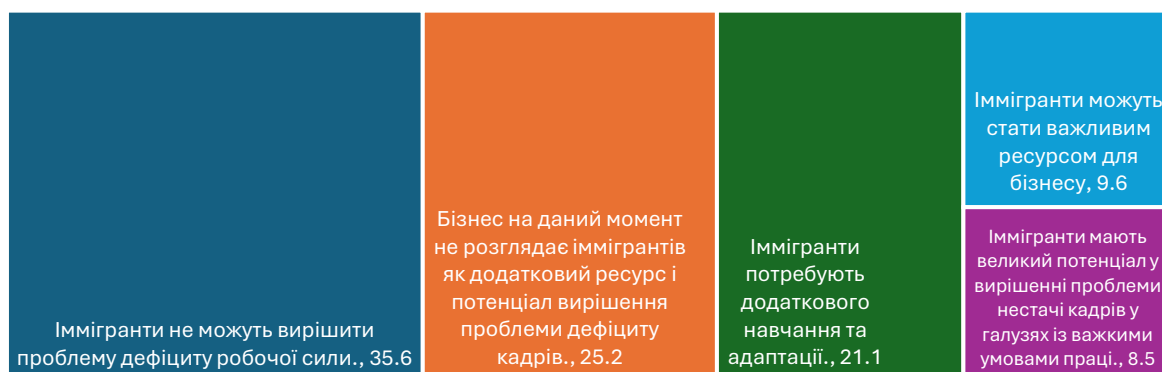


Рис. 2.14. Оцінка потенціалу іммігрантів у вирішенні проблеми дефіциту робочої сили в МСП у громадах України: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р

Примітно, що 21,1 % експертів МСП відзначають, що іммігранти потребують додаткового навчання та адаптації. Цей аспект важливий, оскільки для більшості суб'єктів господарювання мігранти можуть стати додатковим ресурсом лише після проходження відповідної перекваліфікації, що потребує часу та інвестицій. На думку, 9,6 % опитаних представників бізнесу іммігранти можуть стати важливим ресурсом для бізнесу, особливо в сферах, де є великий попит на робітничі кадри, зокрема у виробництві та обслуговуванні. Це свідчить про певну обмеженість можливостей для широкої інтеграції іммігрантів у ці сектори. І лише 8,5 % опитаних представників МСП вважають, що іммігранти мають великий потенціал у вирішенні проблеми нестачі кадрів у галузях із важкими умовами праці.

У сучасних умовах однією з ключових проблем функціонування і розвитку бізнесу в Україні є його здатність до відновлення трудо-ресурсного потенціалу, зумовлених міграційними процесами, демографічним спадом і нестачею кваліфікованих кадрів. Тому особливої актуальності набуває питання нарощення можливостей підприємницького сектора оперативно реагувати на виклики через ефективне залучення, утримання і перенавчання персоналу. Оцінка здатності МСП ефективно адаптуватися до змін трудо-ресурсного потенціалу громад України (включаючи залучення, утримання і перенавчання персоналу) свідчить про помірний рівень адаптивності підприємств до динаміки на ринку праці. Так, найбільша частка опитаних представників бізнесу (29,5 %) оцінила власну здатність на найнижчому рівні (1 бал), що вказує на наявність суттєвих труднощів у адаптації до змін у структурі та якості трудових ресурсів. Примітно, що 22,9 % обрали оцінку «2», що також свідчить про низький рівень готовності до викликів, пов'язаних із трудовою міграцією, демографічними змінами та нестачею кваліфікованих кадрів (рис. 2.15).

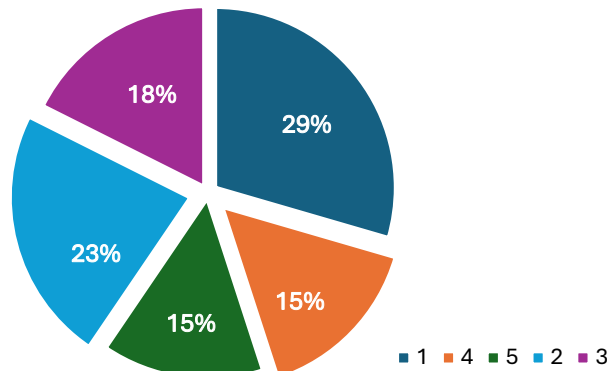


Рис. 2.15. Здатність МСП адаптуватися до змін трудо-ресурсного потенціалу громад в Україні: експертний зріз, жовтень-грудень, 2024 р., %

Проміжний рівень адаптивності (3 бали) відзначили 17,6 % експертів МСП, що свідчить про часткову, але нестабільну здатність підприємницького сектора реагувати на ендогенні та екзогенні зміни. Близько третини опитаних оцінили здатність власного бізнесу до адаптації на 4 і 5 балів (15,5 % і 14,5 % відповідно), що демонструє наявність у певної частини МСП стратегічних підходів до управління людськими ресурсами, зокрема через інвестиції у перенавчання, адаптаційні програми та створення сприятливих умов для утримання персоналу.

Міграційна криза, лібералізація зовнішньої міграційної політики та економічна відкритість України мають комплементарний вплив на функціонування і розвиток МСП, ринок праці й економічну стійкість регіонів. В умовах війни та економічної турбулентності необхідним є впровадження стратегічного управління міграційними викликами з чітким фокусом на збереження трудового та підприємницького потенціалу. Для цього слід системно проводити моніторинг міграційних процесів, формувати міграційні профілі регіонів, розробляти адресні інструменти повернення людських ресурсів, стимулювання економічної активності, що сприятиме економічному відновленню регіонів і забезпеченню нарощення ресурсного потенціалу України.

2.2. Моделювання взаємовпливу в системі «міграція – безпека»

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні, в умовах системної трансформації і війни проти РФ, накладається на глобальні демографічні та трудові тенденції, зокрема активну політику залучення іммігрантів у країнах ЄС, що є відповіддю на старіння населення, дефіцит трудових ресурсів і дисбаланси на ринку праці. Водночас для України це створює значні виклики та ризики для економічного розвитку, оскільки відтік трудового, освітнього, наукового й молодіжного потенціалу, особливо з

прикордонних регіонів, суттєво активізується і носить неконтрольований характер, що у результаті послаблює економічну безпеку України.

Зовнішня міграція є критичною детермінантою структурних зсувів у національній економіці. Неконтрольовані еміграційні процеси призводять до зростання фінансової і соціально-економічної асиметрії регіонального розвитку, появи нових «депресивних» територій чи їх «депопуляції», виникнення регіональних дисбалансів на ринку праці, зростання одногалузевої спеціалізації регіонів, зростання соціальних девіацій (розірвання шлюбів, сирітство), розвиток ринку послуг з нелегальної міграції, посилення тиску на соціальну сферу, поширення проблеми прекаріатів, зростання дефіциту місцевих бюджетів через зменшення податкових надходжень тощо. Водночас загрозами економічній безпеці держави від неконтрольованих імміграційних процесів є: злиття криміногенних груп, що спеціалізуються на незаконному переміщенні людей і торгівлі людьми; розвиток ринку послуг з нелегальної міграції; зростання девіантної поведінки (алкоголізм, наркоманія, проституція); виникнення конфліктних ситуацій і загострення етнонаціональних протиріч між місцевим населенням і іммігрантами.

Зовнішні та внутрішні міграційні процеси зменшують обсяги наукового потенціалу, трудових ресурсів, впливаючи на ресурсний потенціал інноваційної діяльності та погіршуючи технологічну конкурентоспроможність країни. Освітня міграція стимулює енергетичну, продовольчу, зовнішньоекономічну та продуктивну складові економічної безпеки держави. Здобувши освіту за кордоном, молодь набуває значного соціального капіталу, що сприяє розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і збільшує соціальні трансфери. Водночас загальна зовнішня еміграція впливає на макроекономічну стабільність та стійкість фінансової системи, оскільки економічна залежність від грошових переказів зростає, а інвестиційна привабливість України може знижуватися. Міграційні процеси останніх десятиліть сприяли поширенню європейських цінностей в Україні та генерували інноваційну економіку та зростаючу конкурентоспроможність на світовому ринку праці. Трудова еміграція є інструментом і регулятором розвитку зайнятості, вона зменшує тиск на безробіття. Оскільки оплата праці мігрантів за кордоном у кілька разів вища, ніж в Україні, міграція є інструментом зменшення соціальної нерівності населення. Інтелектуальна міграція і міграція молоді примножують вплив на соціально-економічний розвиток, включаючи ВВП, інвестиційну активність, темпи зростання малого бізнесу, розвиток інноваційного потенціалу, конкурентоспроможність технологічно-інноваційної та освітньо-наукової сфер, а також національну економіку в цілому.

Для виявлення взаємовпливу в системі «міграція – безпека» емпіричний показник міграції декомпоновано на п'ять індикаторів:

1. Коефіцієнт інтенсивності *зовнішньої імміграції*, особи у розрахунку на 1 тис. населення;
2. Коефіцієнт інтенсивності *зовнішньої еміграції*, особи у розрахунку на 1 тис. населення;
3. Коефіцієнт інтенсивності еміграції (внутрішньої і зовнішньої), особи у розрахунку на 1 тис. населення;
4. Коефіцієнт інтенсивності імміграції (внутрішньої і зовнішньої), особи у розрахунку на 1 тис. населення;
5. Рівень міграційного заміщення населення, коеф. (співвідношення чисельності прибулих (зовнішніх і внутрішніх іммігрантів) та чисельності вибулих (зовнішніх і внутрішніх емігрантів), зважене на природне заміщення).

Для дослідження причинно-наслідкових зв'язків між міграційними процесами та екосистейтом України за період 2007-2023 рр. застосовано тест Грейнджера, який є одним із найбільш поширених інструментів аналізу взаємозалежностей часових рядів. Основна ідея тесту полягає у визначенні того, чи дозволяють часові ряди однієї змінної змінювати значення іншого ряду, що вказує на наявність каузального впливу змінних. Попередньо проведена перевірка стаціонарності досліджуваних рядів за допомогою тесту Augmented Dickey-Fuller. У випадку виявлення відсутності стаціонарності⁴¹, змінні піддавалися диференціюванню. Якщо змінні були коінтегрованими⁴², застосовано модель корекції помилок (VECM), яка враховує довгострокову рівновагу між показниками.

Наявність каузального зв'язку свідчить про те, що будь-яка зміна у міграційних процесах має статистично значущий вплив на ключові показники економічної безпеки. Відповідно такий підхід дозволяє не лише встановити факт взаємодії, а й розкрити напрям причинно-наслідкових процесів, що є важливим для формування ефективної державної політики у сфері міграції та економічної безпеки. Так, за результатами дослідження встановлено, що зовнішні імміграційні процеси у першому часовому лагу є причиною зміни трьох компонент економічної безпеки – макроекономічної, соціальної і демографічної з рівнем статистичної ймовірності 95 % (табл. 2.3). У другому часовому лазі зовнішня імміграція впливає на зміни фінансової, енергетичної та соціальної компоненти із ймовірністю 90 %, а також продовольчої компоненти (ймовірність 95 %). Це свідчить про те, що коливання в обсягах імміграції впливають на макроекономічний стан країни загалом, зокрема на рівень зайнятості, обсяги виробництва та інвестиції, а також на соціальні аспекти (рівень соціальної стабільності,

⁴¹ Нестационарність – це властивість часових рядів, коли їх статистичні характеристики (середнє, дисперсія, автокореляція) змінюються з часом, тобто дані не є «сталі» чи «постійні» впродовж усього періоду спостереження.

⁴² Коінтегрованість – це довгострокова стабільна залежність або рівновага між двома змінними. Наприклад, якщо дві економічні змінні збільшуються або зменшуються одночасно, але різниця між ними залишається приблизно постійною

доступність соціальних послуг і рівень добробуту населення). Демографічна складова, у свою чергу, змінюється під впливом імміграційних потоків, що впливає на структуру населення, віковий склад та відтворення робочої сили.

Таблиця 2.3

Каузальність зовнішніх міграційних процесів та складових економічної безпеки України, 2007-2023 рр.

Компоненти	Імміграція/лаги			Еміграція/лаги		
	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)
Макроекономічна	0,302 (0,059*)				7,034 (0,012**)	1,850 (0,022**)
Фінансова		2,664 (0,112*)	3,376 (0,077*)	2,317 (0,151*)	4,568 (0,009***)	0,953 (0,010**)
Зовнішньоекономічна			3,826 (0,029**)	1,787 (0,041**)		3,968 (0,060*)
Інвестиційно-інноваційна			2,729 (0,056*)		3,378 (0,075*)	
Енергетична		2,374 (0,143*)				
Соціальна	3,698 (0,076*)	2,215 (0,157*)			4,812 (0,047**)	3,019 (0,013**)
Демографічна	4,911 (0,061*)				5,478 (0,004***)	5,716 (0,000***)
Продовольча		0,971 (0,029**)	2,758 (0,121*)	2,317 (0,151*)		5,524 (0,002***)
Виробнича			1,805 (0,102*)	2,554 (0,134*)		
Економічна безпека (інтегральний індекс)	2,619 (0,044**)	2,742 (0,011**)	5,167 (0,002***)	5,680 (0,014**)	2,469 (0,134*)	4,447 (0,005***)

Примітка: сірим фоном виділено відсутність каузального зв'язку між змінними.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Примітно, що вплив імміграції на зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну та виробничу компоненти економічної безпеки з'являється лише у третьому лазі. Така темпоральна особливість впливу може бути пов'язана з тим, що зміни у зовнішньоекономічній діяльності, інвестиційній привабливості та інноваційній активності потребують більше часу для формування та реалізації, а також залежать від адаптації ринку праці, інфраструктури і політичних рішень, які реагують на демографічні та соціальні зрушення, спричинені міграцією. Емпіричні дослідження довели, що зовнішня імміграція має як короткостроковий, так і довгостроковий вплив на економічну безпеку. У короткостроковій перспективі імміграція впливає переважно на соціальні, демографічні та макроекономічні компоненти, формуючи основи для стабільності економіки та соціальної сфери. У довгостроковій перспективі – на інвестиційно-інноваційну діяльність, виробничий потенціал та зовнішньоекономічні зв'язки, що є критично важливими для стабільного розвитку країни загалом.

Каузальність еміграції та економічної безпеки залежить від масштабів, структури міграційних потоків, а також від здатності країни ефективно адаптуватися до цих змін через відповідну державну політику. У першому часовому лазі, який відповідає короткостроковому періоду, вплив еміграції найбільш відчутний у таких складових економічної безпеки, як фінансова, зовнішньоекономічна, продовольча та виробнича. Це пов'язано з тим, що міграційні процеси безпосередньо впливають на поточний макроекономічний стан через зміну кількості робочої сили, обсягів виробництва, структури споживання і торгівлі, а також через фінансові потоки, зокрема грошові перекази. У короткостроковій перспективі ці фактори оперативно реагують на зміни у міграційній динаміці, що й фіксується як каузальність. У другому та третьому часових лагах, які відображає середньо- та довготермінові процеси, вплив еміграції поширюється на макроекономічну, фінансову, зовнішньоекономічну, продовольчу, інвестиційно-інноваційну та соціальну компоненти. Такий зсув пояснюється тим, що формування макроекономічних трендів, інвестиційної привабливості, інноваційного розвитку та соціальної стабільності потребує більш тривалого часу для реалізації міграційного потенціалу. Зокрема, інвестиційно-інноваційна діяльність залежить від накопичення людського капіталу, впровадження технологій і структурних реформ, які не відбуваються миттєво. Соціальні зміни, пов'язані з еміграцією, наприклад, вплив на структуру домогосподарств, ринок праці та соціальні інститути, також проявляються у динаміці.

Примітно, що причинно-наслідковий зв'язок зовнішніх міграційних процесів та інтегрального показника економічної безпеки виявлений у трьох часових лагах з статистичною ймовірністю 95 і 99 %.

Внутрішні міграційні процеси, зумовлені вимушеним переміщенням населення внаслідок війни, втрати житла, робочих місць і доступу до базових соціальних послуг, мають деструктивний вплив на економічну безпеку держави в короткостроковій перспективі. Такий вплив проявляється у надмірному навантаженні на соціальну, медичну, освітню і житлово-комунальну інфраструктуру приймаючих територіальних громад, дестабілізації регіональної демографічної структури, а також у підвищенні рівня соціальної напруги. Водночас за умови цілеспрямованої та ефективної державної політики внутрішня міграція може мати позитивний ефект, виступаючи чинником відновлення і перерозподілу трудового потенціалу, активізації МСП, стимулювання внутрішнього попиту та відновлення економічної активності в приймаючих регіонах. Розподіл каузальних зв'язків пояснюється характером реакції компонент економічної безпеки на загальні імміграційні процеси, а також часовими лагами у відображенні структурних змін в економічній системі. Так, у короткотерміновому періоді (перший часовий лаг), фінансова та виробнича компоненти економічної безпеки найшвидше реагують на зміни, зумовлені імміграційними процесами (табл. 2.4). Це обумовлено тим, що збільшення кількості ВПО та

іммігранти безпосередньо призводить до зростання витрат державного бюджету на соціальну допомогу, субсидії, адаптаційні програми; зміну структури споживчого попиту; зростання грошових оборотів у певних регіонах (фінансова безпека), з одного боку, та дозволяє компенсувати дефіцит робочої сили й підтримати функціонування МСП (виробнича безпека), з іншого.

Таблиця 2.4

**Каузальність міграційних процесів (внутрішніх і міжнародних)
та компонент економічної безпеки України, 2007-2023 рр.**

Компоненти	Імміграція*			Еміграція**			Міграційне заміщення***		
	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)
Макро-економічна		7,034 (0,012**)	2,870 (0,101*)		4,675 (0,036**)	2,335 (0,016**)	2,822 (0,011**)		3,371 (0,084*)
Фінансова	1,374 (0,026**)		2,614 (0,103*)		2,213 (0,016**)		8,472 (0,012**)		
Зовнішньо-економічна			4,284 (0,041**)			5,065 (0,035**)		1,282 (0,031**)	
Інвестиційно-інноваційна		2,664 (0,101*)			5,629 (0,023**)				2,176 (0,100*)
Енергетична			0,009 (0,092*)		1,374 (0,026**)		12,443 (0,000***)		
Соціальна		3,378 (0,075*)	6,595 (0,018**)	2,63536 0,1285	2,553 (0,100*)	3,65813 0,0716	16,364 (0,001***)	4,906 (0,032**)	
Демографічна			1,943 (0,021**)	1,152 (0,030**)	2,374 (0,104*)	2,660 (0,109*)		6,556 (0,015**)	
Продовольча					3,965 (0,060*)				7,095 (0,015**)
Виробнича	2,513 (0,013**)				2,972 (0,097*)		2,656 (0,102*)		
Інтегральний індекс		2,469 (0,103*)	4,715 (0,041**)	4,120 (0,073*)	4,646 (0,037**)	3,525 (0,069*)	2,626 (0,100*)	2,118 (0,090*)	4,010 (0,019**)

Примітка: * і ** коефіцієнт інтенсивності еміграції та імміграції (внутрішньої і зовнішньої), ‰; *** рівень міграційного заміщення населення; сірим фоном виділено відсутність каузального зв'язку між змінними.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Натомість у середньо- та довготерміновому періоді (другий і третій лаги), каузальний зв'язок проявляється у більш складних і інерційних системах, таких як: (1) енергетична безпека внаслідок зростання навантаження на енергосистему у зв'язку з розширенням урбанізованих зон, зростанням кількості споживачів, зміною структури енергоспоживання; (2) соціальна безпека у зв'язку з необхідністю довготривалого забезпечення житлом, освітою, охороною здоров'я, інтеграцією іммігрантів у локальні громади, запобіганням соціальній напрузі; (3) демографічна безпека, оскільки тривалий притік населення змінює структуру за віком, статтю, народжуваністю і рівнем участі в економічному житті; (4) макроекономічна безпека через поступову зміну національного виробництва, зайнятості, структури ВВП, рівня безробіття, внутрішнього попиту, податкових надходжень; (5) фінансова безпека (у

перспективі включає ефекти зміни дохідної бази бюджету, вплив на банківську систему, інвестиційний клімат).

Відтак, короткостроковий каузальний зв'язок імміграційних процесів та економічної безпеки є т. зв. реакцією на прямий адміністративний та економічний вплив присутності мігрантів, тоді як довгостроковий зв'язок – це результат інтеграції, адаптації, зміни структури економіки та соціально-демографічної сфери. Це підкреслює необхідність розмежування політики оперативного реагування (гуманітарна підтримка, ринок праці) та стратегічного планування (житлова політика, розвиток інфраструктури, інтеграція, регіональна політика).

Результати дослідження довели, що темпоральна диференціація каузального зв'язку між еміграцією та компонентами економічної безпеки зумовлена швидкістю реакції різних сфер на міграційні втрати, глибиною впливу людського капіталу на економічні процеси, механізмами компенсаторного характеру (наприклад, грошові перекази мігрантів), які частково стримують негативний ефект у короткостроковому періоді, але втрачають ефективність у динаміці. Зокрема, встановлено, що у короткотерміновій перспективі еміграція одразу позначається на соціальній (через зростання соціального навантаження на державу, родини мігрантів втрачають джерела стабільного соціального капіталу, виникають проблеми догляду за дітьми, особами похилого віку, зростає кількість неповних сімей, психологічна дестабілізація населення) і демографічній компонентах безпеки (фактичне зменшення кількості населення, особливо працездатного віку, поглиблення процесів депопуляції, старіння нації).

У середньостроковій перспективі наслідки еміграційних процесів спостерігаються на такі компоненти екосистеми України:

- макроекономічна (внаслідок скорочення внутрішнього попиту, зменшення обсягів ВВП, зміни в структурі зайнятості та доходів населення);
- фінансова (через втрату частини податкової бази, зменшення пенсійних і соціальних внесків, зміну обсягів переказів (спочатку зростають, але в довгостроковій перспективі зменшуються));
- інвестиційно-інноваційна (через вивезення інтелектуального капіталу, зниження попиту на інновації всередині країни, недостатню кількість спеціалістів для реалізації інноваційних проєктів);
- енергетична (як вторинний ефект зменшення економічної активності, енергоспоживання);
- соціальна і демографічна (продовження деструктивних процесів, що почалися в першому ланці, із поглибленням соціального розшарування, порушенням сімейних структур);
- продовольча (через дефіцит працівників у сільському господарстві, зниження ефективності виробництва продовольства, відтік молодих спеціалістів із агропромислового сектора);

• виробнича (у зв'язку з дефіцитом робочої сили у промисловості, будівництві, сфері послуг, що призводить до зниження випуску продукції).

Вплив міграційного заміщення на економічну безпеку України є багатовимірним і неоднозначним явищем, що охоплює як позитивні компенсаторні ефекти, так і загрози для стабільності національної економіки у стратегічному вимірі. Варто наголосити, що міграційне заміщення означає процес, за якого емігранти (втрачені трудові ресурси) частково або повністю замінюються іммігрантами (внутрішніми чи міжнародними), які імплементуються у ринок праці. Емпіричне дослідження каузальності довело тезу, що міграційне заміщення є інструментом короткострокової мінімізації негативних наслідків еміграції, але не є повноцінною стратегією зміцнення економічної чи міграційної безпеки; не вирішує структурних проблем трудової, інноваційної та демографічної політики. Відтак необхідно поєднувати міграційну політику із заходами з розвитку людського капіталу, стимулювання рееміграції, інтеграції ВПО та підвищення якості робочої сили всередині країни.

Кількісна оцінка еластичності дозволяє визначити чутливість економічної безпеки України до змін у міграційних процесах, виявити критичні точки впливу, а також розробити ефективні стратегії управління міграційними процесами. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню адаптивності економіки, мінімізації ризиків, пов'язаних із демографічними коливаннями, та забезпеченню розвитку національної економіки в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів. Так, інтенсивність зовнішньої імміграції має незначний прямий реверсний вплив на економічну безпеку у поточному періоді (коефіцієнт еластичності рівний -0,007). З лагом один та два роки цей вплив стає прямим і значущим (0,750 та 0,806 відповідно), що свідчить про відтермінований позитивний ефект імміграції на економічну безпеку країни. Натомість інтенсивність зовнішньої еміграції демонструє позитивний, хоча і статистично незначущий, вплив на економічну безпеку у поточному періоді (0,016). У динаміці цей вплив демонструє зміну характеру на реверсний та у другому лазі стає суттєвий (- 0,807), що свідчить про потенційно деструктивний вплив міграційних втрат у середньостроковій перспективі (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Еластичність економічної безпеки України до зміни
інтенсивності міграційних процесів (внутрішніх і міжнародних),
2007-2023 рр.**

Індикатори міграції	Економічна безпека/лаги		
	(1)	(2)	(3)
Інтенсивність зовнішньої імміграції	-0,006854 (0,20247) [-0,03385]	0,756090 (0,76799) [0,98451]	0,806090 (0,86899) [0,98603]

Індикатори міграції	Економічна безпека/лаги		
	(1)	(2)	(3)
Інтенсивність зовнішньої еміграції	0,016369 (0,20911) [0,07828]	-0,754665 (0,74047) [-1,01917]	-0,806660 (0,86068) [-3,03938]
Інтенсивність імміграції (внутрішньої і зовнішньої)	-0,097449 (0,22915) [-0,42525]	-0,821965 (0,94150) [-0,87304]	-0,863960 (0,96300) [-0,88306]
Інтенсивність еміграції (внутрішньої і зовнішньої)	-0,020769 (0,46015) [-0,04514]	0,971991 (0,71924) [1,35141]	-0,983993 (0,83966) [-3,30363]
Рівень міграційного заміщення	-0,034597 (1,64776) [-0,02100]	0,700916 (2,13956) [0,32760]	0,800936 (6,33906) [0,36860]

Примітка: стандартна похибка наведена у круглих дужках, t-критерій Стюдента – у квадратних дужках; розраховано у програмному забезпеченні Eviews.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

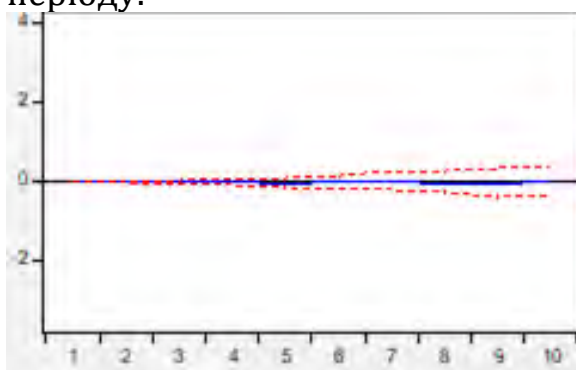
Загальна інтенсивність імміграції (внутрішньої і зовнішньої) демонструє від’ємний вплив на економічну безпеку України у всіх трьох періодах, причому з часом цей негативний вплив посилюється (з -0,097 у поточному лазі до -0,863 у другому лазі). Загальна інтенсивність еміграції (внутрішньої і зовнішньої) навпаки, має тенденцію до позитивного впливу, який зростає з часом (від -0,021 у поточному періоді до 0,984 у другому лазі), що може вказувати на складні механізми адаптації економіки до демографічних змін. Варто відзначити, що рівень міграційного заміщення демонструє коливання коефіцієнтів з незначною статистичною силою, однак загалом позитивний вплив з лагом один та два роки (0,701 і 0,801), що свідчить про роль збалансованих міграційних потоків у підтримці економічної стійкості та безпеки України.

Результати дослідження показали, що існують точки оптимальності у взаємозв’язку економічної безпеки України з інтенсивністю міграційних процесів. Зокрема, позитивний вплив зовнішньої імміграції на економічну безпеку проявляється при певному рівні інтенсивності міграційних потоків: наприклад, коефіцієнти еластичності в першому та другому лазі становлять 0,756 і 0,806 відповідно, що свідчить про поріг, нижче якого збільшення міграції стимулює розвиток, а вище – може призводити до перенавантаження соціально-економічної системи країни.

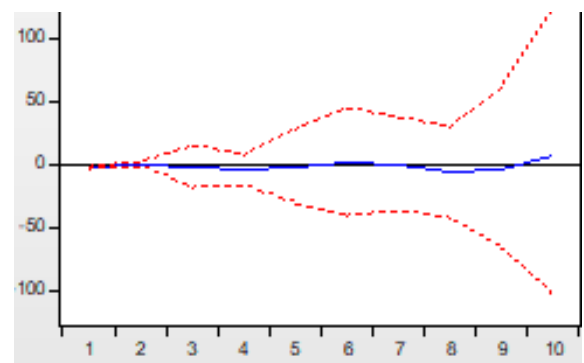
Аналіз часових лагів виявив також позиції, які призводять до виникнення біфуркаційних явищ у системі економічної безпеки. Це означає, що при значеннях інтенсивності міграції, наприклад, зовнішньої еміграції з коефіцієнтом -0,807 у другому лазі, відбувається різка зміна траєкторії розвитку – від стійкості до нестабільності або навпаки. Наявність таких біфуркаційних точок підкреслює важливість гнучкого управління міграційними процесами з урахуванням потенційних нелінійних реакцій економічної системи.

З метою оцінки впливу зовнішньої еміграції на рівень економічної безпеки, а також зворотного ефекту економічної безпеки на масштаб еміграційних процесів, було застосовано методологію імпульсно-реакційних функцій (IRF-аналіз) у межах моделі векторної авторегресії (VAR). Отримані результати дозволяють зробити висновки про асиметричний характер взаємозв'язку між досліджуваними показниками. Якщо вплив еміграції на економічну безпеку є статистично незначущим, то погіршення економічних умов і безпекових параметрів, навпаки, може спричинити суттєве збільшення зовнішньої еміграції. Це має важливе значення для формування державної політики в сфері соціально-економічної безпеки, зокрема щодо стримування негативних демографічних тенденцій і забезпечення розвитку трудового потенціалу.

Реакція економічної безпеки на шок зовнішньої еміграції. Результати дослідження засвідчують, що відповідь системи економічної безпеки на масштабування зовнішніх міграційних процесів є статистично незначущою протягом усього досліджуваного періоду (2014-2023 рр.) (рис. 2.16а). Значення реакції коливаються навколо нуля і залишаються у межах довірчого інтервалу (позначеного червоними пунктирними лініями). Це свідчить про відсутність істотного коротко- та середньострокового ефекту міграційного шоку на економічну безпеку країни протягом досліджуваного періоду.



а) економічна безпека → еміграція



б) еміграція → економічна безпека

Рис. 2.16. Взаємозв'язок загальної еміграції та економічної безпеки України: IRF-аналіз, 2014-2023 рр.

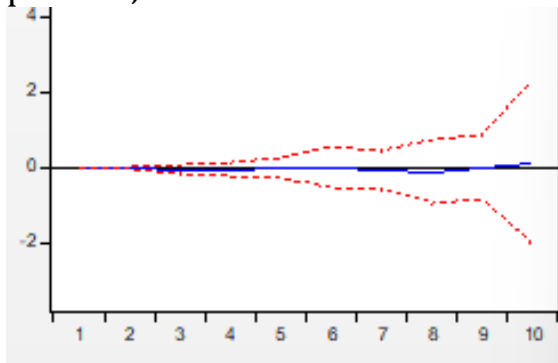
Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків у програмному забезпеченні Eviews.

Реакція зовнішньої еміграції на шок в економічній безпеці. Імпульсна реакція еміграції на шоки в економічній безпеці виявляє більш виражену та асиметричну динаміку (рис. 2.16б). Починаючи з другого періоду, спостерігається помірно позитивне відхилення, яке демонструє тенденцію до зростання, досягаючи піку в кінці періоду дослідження (2022-2023 рр.). Довірчі інтервали значно розширюються, особливо після шостого періоду, що вказує на зростання невизначеності прогностичних тенденцій. Зростаюча траєкторія відповіді свідчить про потенційний довгостроковий ефект:

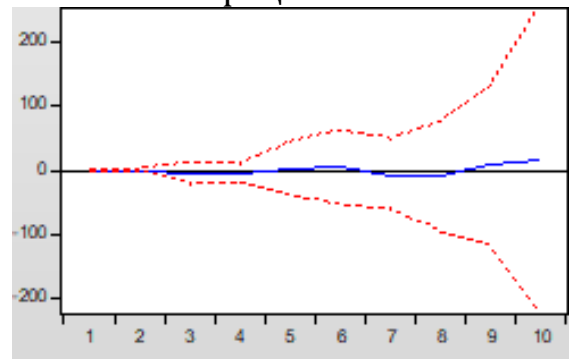
погіршення економічної безпеки однозначно стимулює посилення еміграційних процесів.

Загальні результати IRF-аналізу комплементарності економічної безпеки та загальної еміграції свідчать про асиметричний характер: якщо вплив еміграції на економічну безпеку є маргінальним, то послаблення економічної безпеки супроводжується поступовим і помітним збільшенням еміграційних потоків. Це підкреслює важливість інтеграції показників безпеки в стратегії управління міграційними потоками.

Реакція економічної безпеки на шок загальної імміграції. Отримана функція імпульсної реакції демонструє, що відповідь індикатора економічної безпеки на екзогенне зростання показника імміграції є статистично незначущою протягом усього періоду моделювання. Реакція коливається біля нульового рівня, при цьому жодна точка не виходить за межі довірчого інтервалу (95 % значущості) (рис. 2.17а). На основі результатів дослідження доведено, що імміграційні процеси в поточних соціально-економічних умовах не мають прямого або істотного опосередкованого впливу на загальний рівень економічної безпеки. Такий ефект може пояснюватися відсутністю значних масштабів імміграції у структурі трудових ресурсів, а також недостатнім рівнем інституційної інтеграції мігрантів у національну економіку. Крім того, це може свідчити також і про нейтралізуючий вплив структурної політики, яка обмежує як ризики, так і позитивні можливості, пов'язані з імміграцією.



а) економічна безпека → імміграція



б) імміграція → економічна безпека

Рис. 2.17. Взаємозв'язок загальної імміграції та економічної безпеки України: IRF-аналіз, 2014-2023 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків у програмному забезпеченні Eviews.

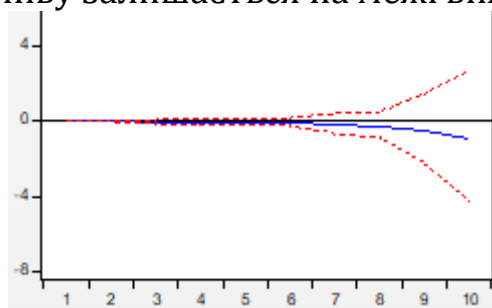
Реакція загальної імміграції на шок економічної безпеки. На відміну від попереднього випадку, реакція показника імміграції на покращення економічної безпеки демонструє виражену позитивну динаміку. Починаючи з третього періоду, спостерігається поступове зростання значень реакції, що свідчить про наявність лагового ефекту: міграційний фактор не є миттєвою реакцією, а формується з певним часовим лагом (рис. 2.17б). У 8-10 періодах міграційний ефект значно посилюється, водночас збільшується і ширина довірчого інтервалу, що свідчить про

підвищену невизначеність впливу імміграції на економічну безпеку у довгостроковій перспективі.

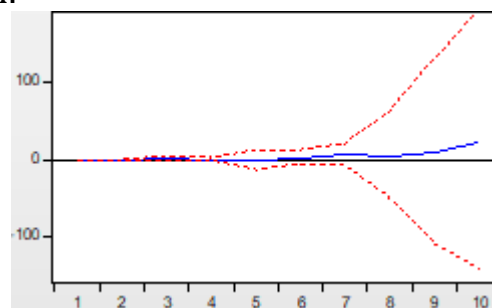
Такий тренд є логічним з точки зору поведінкової економіки та міграційної теорії: покращення економічної ситуації в країні-реципієнті, зокрема стабілізація фінансових, виробничих та соціальних параметрів, підвищує її привабливість для зовнішніх мігрантів. У цьому контексті економічна безпека виконує роль «маяка» або «сигналу» про наявність стабільних умов для працевлаштування, соціального захисту, що формує позитивні очікування та мотивує до імміграцію та рееміграції.

Результати імпульсних відгуків свідчать про помірні динамічні взаємозв'язки між економічною безпекою та міжнародною імміграцією в обох напрямках протягом аналізованого періоду. З одного боку, шок в імміграційній динаміці не викликає значущого впливу на економічну безпеку, що може свідчити про структурну інертність макроекономічної системи або ефективність чинних стабілізаційних політик. З іншого, покращення економічної безпеки супроводжується дестимуляцією імміграції, що вказує на мультифакторність міграційної поведінки.

Реакція економічної безпеки на шок міжнародної імміграції. Упродовж перших п'яти періодів реакція економічної безпеки залишається помірно статистично значущою: центральна траєкторія знаходиться поблизу нульового рівня, а 95 % довірчий інтервал повністю охоплює нуль (рис. 2.18а). Це свідчить про відсутність негайного прямого впливу імміграційного шоку на рівень економічної безпеки в короткостроковій перспективі. Така відсутність реакції може бути зумовлена інституційною інерційністю економічної системи, відкладеним характером ефектів від імміграції, або ж тим, що частка мігрантів у структурі економіки поки не є достатньо значущою для впливу на макrorівень. Ймовірним поясненням такої динаміки є поступове зростання соціального навантаження на економічну інфраструктуру (ринок праці, система охорони здоров'я тощо), що не супроводжується адекватною адаптивною політикою, проте обсяг впливу залишається на межі виявлення.



а) ЕБ → міжнародна імміграція



б) міжнародна імміграція → ЕБ

Рис. 2.18. Взаємозв'язок міжнародної імміграції та економічної безпеки України: IRF-аналіз, 2014-2023 рр.

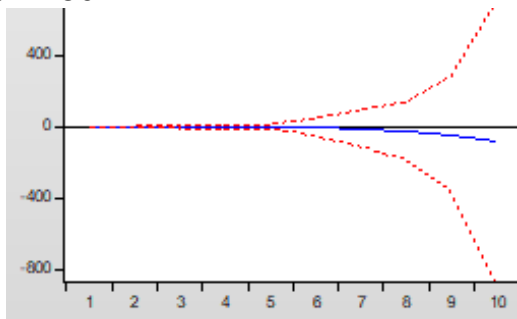
Примітка: ЕБ – економічна безпека.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків у програмному забезпеченні Eviews.

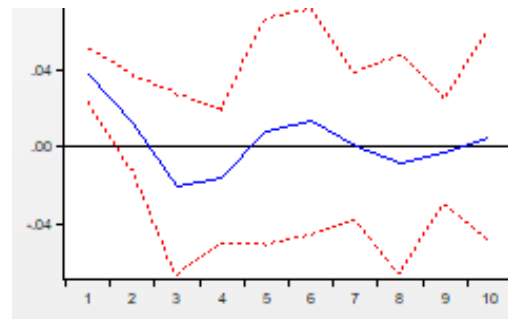
Реакція міжнародної імміграції на шок економічної безпеки. Реакція міжнародної імміграції на посилення економічної безпеки України в короткостроковій перспективі є статистично помірно значущим: крива реакції коливається поблизу нуля (рис. 2.18б). Це свідчить про те, що міжнародна міграція не реагує миттєво на покращення економічної безпеки, що є логічним у контексті теорій раціонального вибору та очікувань (імміграційні рішення потребують часу для формування і реалізації). У довгостроковій перспективі спостерігається виразне зниження центральної траєкторії реакції міжнародної імміграції, що переходить у негативну зону. Це свідчить про потенційну дестимуляцію імміграційних потоків у відповідь на зростання економічної безпеки. Однак головною характеристикою цієї фази є розширення довірчого інтервалу. Така конфігурація інтервалу вказує на нестабільність міграційної ситуації, що може бути спричинено складністю міграційних рішень, впливом зовнішніх геополітичних факторів або змінами в економіці.

Імпульсний аналіз вказує на наявність коротко- та довгострокових позитивних ефектів еміграції на рівень економічної безпеки. Такі ефекти можуть бути опосередковані каналами грошових переказів, формуванням міжнародних соціальних і бізнес-мереж, а також балансуванням ринку праці в країні. Водночас помірний вплив у середньостроковій перспективі підкреслює мінливість і мультифакторність міграційних процесів.

Реакція міжнародної еміграції на шок економічної безпеки. Упродовж початкових п'яти періодів реакція змінної міжнародної еміграції залишається статистично значущою. Центральна траєкторія імпульсного відгуку коливається поблизу нульового рівня, а 95 % довірчий інтервал повністю перекриває нуль. Це свідчить про наявність швидкого впливу зростання економічної безпеки на обсяги міжнародної еміграції (рис. 2.19а). Починаючи з шостого періоду, простежується тенденція до помірного негативної реакції міжнародної еміграції, що свідчить про потенційне зменшення еміграційних потоків у відповідь на зростання економічної стабільності.



а) ЕБ → міжнародна еміграція



б) міжнародна еміграція → ЕБ

Рис. 2.19. Взаємозв'язок міжнародної еміграції та економічної безпеки України: IRF-аналіз, 2014-2023 рр.

Примітка: ЕБ – економічна безпека.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків у програмному забезпеченні Eviews.

Реакція економічної безпеки на шок міжнародної еміграції. У перші часові лаги спостерігається позитивний імпульсний відгук міжнародної еміграції, при цьому 95 % довірчий інтервал повністю знаходиться вище нульового рівня, що свідчить про суттєво статистично значущий короткостроковий позитивний ефект. Такий результат може бути інтерпретований як наслідок послаблення тиску на внутрішній ринок праці або надходження фінансових трансфертів від мігрантів (рис. 2.19б). Примітно, що з третього періоду реакція міжнародної еміграції стає негативною, повертається до нульового рівня. При цьому довірчий інтервал охоплює нуль, що вказує на помірність статистично значущих середньострокових ефектів. Хоча довірчий інтервал розширюється, нижня його межа на 10-му періоді перевищує нуль, що дозволяє припустити наявність статистично значущого довгострокового позитивного ефекту. Така динаміка може бути пов'язана з впливом міграційних трансфертів, розвитком сфери торгівлі, а також зниженням рівня безробіття внаслідок еміграції частини економічно активного населення.

Позитивне заміщення еміграції імміграцією здатне забезпечити короткострокове покращення показників економічної безпеки. Однак, відсутність довгострокового статистично значущого ефекту свідчить про необхідність більш комплексного підходу до міграційної політики, який має поєднувати імміграційні інструменти з реформами на ринку праці, у соціальній сфері та в системі державного управління (рис. 2.20). У перші два періоди спостерігається чіткий позитивний відгук індексу економічної безпеки на шок міграційного заміщення, що досягає максимуму приблизно у другому періоді. Довірчий інтервал у цей період знаходиться вище нульової осі, що свідчить про статистично значущий позитивний ефект. У третьому періоді реакція поступово «згасає», а інтервал включає нуль, що свідчить про втрату статистичної значущості ефекту.

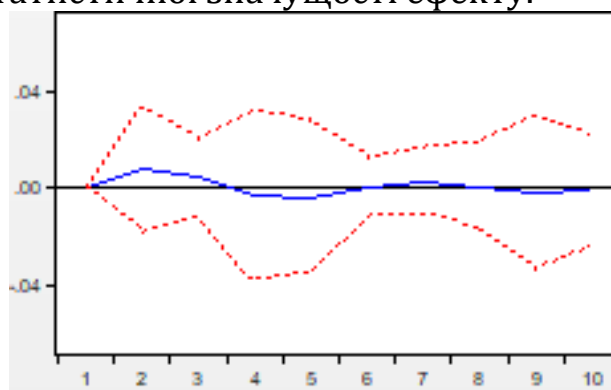


Рис. 2.20. Вплив міграційних процесів з врахуванням ефекту заміщення на економічну безпеку України: IRF-аналіз, 2014-2023 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків у програмному забезпеченні Eviews.

Відтак, ефект посилення економічної безпеки від збільшення обсягів чистої імміграції (заміщення еміграції імміграцією) є короткостроковий і

має тимчасовий характер. Чинниками короткострокового впливу міграційного заміщення на економічну безпеку є:

- поповнення робочої сили (зростання кількості іммігрантів може частково компенсувати втрати робочої сили через еміграцію, що сприяє підвищенню економічної активності в короткостроковому періоді);
- збільшення споживчого попиту (притік населення дозволяє активізувати внутрішній попит на товари та послуги, що має стимулювальний ефект на економіку);
- фінансові трансакції (у короткостроковому вимірі можливий вплив імміграції через приплив іноземного капіталу або інші фінансові канали).

Упродовж останніх періодів спостерігається стабілізація реакції поблизу нульового рівня. Довірчий інтервал є великим і повністю охоплює нуль, що дозволяє зробити висновок про відсутність довготривалого статистично значущого ефекту. Факторами, що обумовлюють відсутність довгострокового ефекту міграційного заміщення на економічну безпеку є:

- інституційні бар'єри інтеграції іммігрантів (економічна вигода від імміграції у довгостроковій перспективі залежить від здатності держави ефективно інтегрувати мігрантів у ринок праці, освітню систему та систему соціального захисту);
- макроекономічні дисбаланси, інституційна неспроможність країни, регіонів, громад до асиміляції іммігрантів;
- інші макроекономічні чинники (зміни у глобальному економічному середовищі, фіскальна політика, інвестиційний клімат або соціально-політична стабільність).

Економічна безпека є ключовим чинником стабільного розвитку країни, особливо в умовах сучасних глобальних викликів, зокрема зростаючої зовнішньої нестабільності, геополітичних ризиків, а також внутрішніх трансформаційних процесів. В Україні, що перебуває на перехідному етапі розвитку, адекватне оцінювання та прогнозування економічної безпеки набуває особливої ваги для формування ефективної державної політики та стратегічного планування. Так, врахування часової залежності в показниках економічної безпеки є важливим для лагового моделювання її розвитку, оскільки значення економічної безпеки в минулому періоді безпосередньо впливає на її поточний стан. Залучення зовнішніх факторів, таких як зовнішньої еміграції, дозволяє врахувати вплив ендо- та екзогенних чинників.

Емпіричні оцінки засвідчили про наявність динамічної інерційності в процесі формування економічної безпеки України. Так, поточний рівень економічної безпеки значною мірою зумовлений її попередніми значеннями, коефіцієнт сили впливу становить 0,4 % у першому часовому лазі (формула 2.1). Така тенденція пояснюється тим, що економічна безпека характеризується сталими системними параметрами – структурою

економіки, рівнем самозабезпечення критичними ресурсами, фінансовою стабільністю, інституційною зрілістю тощо.

$$ES_t = (1.875^*)^{0.400} ES_{t-1} - (3.260^{**})^{0.01} Emig_t^g + (3.551^{**})^{0.572} \quad (2.1)$$

$$R^2 = 0.918 \quad DW = 1.75$$

де ES_t – рівень економічної безпеки держави у t період часу; $Emig_t^g$ – інтенсивність загальної зовнішньої еміграції населення у t період часу.

Інтенсифікація еміграційних процесів однозначно призводить до послаблення економічної безпеки України. Так, вплив еміграції на рівень економічної безпеки становить 0,01 % протягом досліджуваного періоду (статистична значущість рівна 95 %). Такий ефект може бути зумовлений втратою трудового потенціалу, зниженням внутрішнього попиту, зменшенням темпів зростання ВВП, збільшенням залежності від трансфертів із-за кордону, тощо. Примітно, що константа, яка становить 0,572, відображає базовий рівень економічної безпеки за відсутності впливу досліджуваних факторів, що може трактуватись як структурний або інституційний запас стійкості економічної системи країни.

Результати економетричного дослідження доводять тезу про помірний вплив контрольованої імміграції на економіку України. Іммігранти здатні компенсувати дефіцит робочої сили, підвищувати продуктивність у певних секторах, стимулювати попит на ринку житла, послуг, розширювати внутрішній ринок. Із позиції економічної безпеки це може проявлятися через стабілізацію соціальних фондів (пенсійного, медичного), підтримку економічної активності у демографічно депресивних регіонах, диверсифікацію ринку праці.

Модель залежності економічної безпеки від інтенсифікації імміграційних потоків (загалом) демонструє наявність позитивно-помірного впливу. Збільшення обсягів імміграційних потоків на одну умовну одиницю зумовлює посилення економічної безпеки на 0,09 в.п. (формула 2.2). Доведено, що імміграція може виконувати компенсаторну функцію в умовах демографічного старіння, дефіциту робочої сили, регіонального дисбалансу на ринку праці (статистична значущість становить 90 %).

$$ES_t = (1.227^*)^{0.09} Imig_t^g + (9.603^{***})^{0.421} \quad (2.2)$$

$$R^2 = 0.909 \quad DW = 2.31$$

де $Imig_t^g$ – інтенсивність загальної зовнішньої імміграції населення у t період часу.

Економетрична оцінка (формула 2.3) дозволила підтвердити гіпотезу про те, що інтенсивність зовнішньої еміграції має значущий і реверсний вплив на рівень економічної безпеки країни, що повинно враховуватись при розробці політики управління міграційними процесами та забезпечення стійкості національної соціально-економічної системи. Зокрема, збільшення обсягів міжнародної еміграції на 1 % призводить до

послаблення економічної безпеки на 0,21 в.п. (статистична значущість рівна 99 %).

$$ES_t = -\frac{0.21}{(4.735^{***})}Emig_t^{int} + \frac{0.697}{(6.792^{***})} \quad (2.3)$$

$$R^2 = 0.958 \quad DW = 1.97$$

де $Emig_t^{int}$ – інтенсивність зовнішньої еміграції населення у t період часу.

Константа моделі, яка становить 0,697, відображає гіпотетичний рівень економічної безпеки за відсутності зовнішньої еміграції. Це може інтерпретуватись як максимально можливий (структурний) рівень економічної безпеки за умови збереження всього трудового ресурсу в межах країни. Значення коефіцієнта детермінації вказує на те, що близько 96 % варіації рівня економічної безпеки пояснюється коливаннями обсягів зовнішньої еміграції.

Модель залежності економічної безпеки України від міграційних процесів із врахуванням ефекту заміщення демонструє, що в умовах ефективно та проактивно політики заміщення втрат трудових ресурсів (за рахунок іммігрантів або ВПО) може бути досягнутий позитивний вплив на економічну безпеку країни (формула 2.4). Так, зростання ефективності міграції (коли прибуття кваліфікованих осіб або переміщення трудових ресурсів компенсує втрати від еміграції) сприяє посиленню економічної безпеки. Приріст міграції на 1 % асоціюється з підвищенням індексу економічної безпеки на 0,07 в.п.

$$ES_t = \frac{0.07}{(1.360^{**})}Mig_t^{zms} + \frac{0.728}{(12.453^{***})} \quad (2.4)$$

$$R^2 = 0.909 \quad DW = 2.19$$

де Mig_t^{zms} – інтегрований показник міграції з урахуванням заміщення у t період часу.

У контексті забезпечення економічної безпеки держави міграційні процеси останніх десятиліть відіграють подвійно амбівалентну роль. З одного боку, вони сприяли адаптації українського суспільства до європейських цінностей, трансформації інституційного середовища та формуванню інноваційно-орієнтованої економіки. Водночас зовнішня трудова міграція виконує функцію своєрідного ринкового регулятора: вона зменшує навантаження на вітчизняний ринок праці, знижуючи рівень безробіття та пом'якшуючи структурні дисбаланси зайнятості. Завдяки суттєво вищому рівню оплати праці за кордоном, ніж в Україні, трудова міграція є інструментом боротьби з бідністю, оптимізації структури споживчих витрат і підвищення фінансово-матеріального добробуту домогосподарств. Це, у свою чергу, позитивно впливає на внутрішній попит, платоспроможність населення і податкові надходження до місцевих бюджетів.

2.3. Форсайт міграційних ризиків для екосистейту України

У сучасних умовах національних трансформацій, посилення глобальних викликів і наслідків воєнних дій РФ на території України, міграційні процеси набувають все більшої багатовимірності та неоднозначності. Вимушене переміщення населення, зростання зовнішніх еміграційних хвиль, повернення репатріантів, а також переміщення трудових ресурсів між регіонами істотно змінюють просторову та соціально-економічну конфігурацію країни. Ці зміни мають глибокі наслідки не лише для демографічної безпеки, регіонального розвитку й ринку праці, але й для економічного відродження, стійкості місцевої економіки до макроекономічних шоків.

Проблематика моніторингу міграційних ризиків залишається недостатньо дослідженою у науковому дискурсі. Водночас форсайт міграційних ризиків дозволяє не лише виявити потенційні загрози, але й сформуванати адаптивну політику, спрямовану на економічний розвиток територій в умовах кризи. У цьому контексті особливої уваги заслуговує ідентифікація та аналіз ключових міграційних ризиків, які безпосередньо чи опосередковано впливають на економічну безпеку держави, послаблюючи стійкість соціально-економічної системи. Такий підхід дозволяє розглядати вектор «міграція-екосистейт» не лише як економічно-інституційну категорію, а як складову цілісної, інтегрованої безпекової системи, чутливої до демографічних і просторових змін.

Екзистенційними міграційними ризиками для економічної безпеки України є:

1. Демографічний ризик (втрата працездатного населення внаслідок масштабної трудової та освітньої еміграції призводить до старіння нації, зменшення чисельності економічно активного населення і зниження темпів демотворення).

2. Інтелектуальний ризик (еміграція висококваліфікованих фахівців та освітня міграція молоді загрожує втраті науково-технічного потенціалу країни, послабленням інноваційної спроможності територій).

3. Ризик сегрегації регіонів (нерівномірність внутрішніх переміщень населення загострює диспропорції розвитку між приймаючими й віддаленими територіями, створюючи додатковий тиск на інфраструктуру, соціальні послуги та місцеві ринки праці).

4. Ризик «кадрового голоду» (втрата робітничих і кваліфікованих кадрів у стратегічно важливих галузях економіки (будівництво, освіта, ІТ, оборона, промисловість)).

5. Загроза соціальної напруги (неврегульовані міграційні потоки, зокрема ВПО, збільшують соціально-політичну напругу в регіонах, де ресурси підтримки є лімітовані).

6. Залежність економічної системи від грошових переказів (домінування транснаціональних грошових потоків як джерела стабілізації

споживчого попиту формує т.зв. залежну модель економічного зростання, що є вразливою до зовнішніх шоків).

Відтак, методологія побудови форсайту міграційних ризиків передбачає реалізацію таких етапів:

1) моделювання сценаріїв демографічної ситуації з урахуванням масштабів і структури еміграції/реєміграції, для прогнозування впливу на продуктивність економіки та сферу зайнятості;

2) розробку системи індикаторів раннього попередження щодо критичних точок втрати трудо-ресурсного потенціалу;

3) проведення SWOT-аналізу та побудова TOWS-матриці з метою виявлення сценарних векторів соціально-економічного розвитку України в умовах міграційної кризи;

4) побудова нових моделей оптимізації трудо-ресурсного потенціалу території з урахуванням міграційних втрат.

Враховуючи комплементарний вплив міграційних процесів на параметри економічної безпеки, зокрема через демографічне старіння, скорочення трудових ресурсів, втрату інтелектуального капіталу та підвищення соціальної вразливості окремих регіонів, виникає об'єктивна потреба у формуванні науково обґрунтованих сценарних моделей впливу міграційних ризиків на потенціал економічного розвитку територій. Такий підхід дозволяє не лише ідентифікувати потенційні виклики та загрози, але й оцінити масштаби їх можливих наслідків для національної економіки та соціально-економічної стабільності.

Сценарний аналіз є ефективним інструментом стратегічного планування, що забезпечує багатофакторну оцінку майбутніх траєкторій розвитку залежно від варіативності зовнішніх і внутрішніх чинників. У контексті дослідження міграційних ризиків для економічної безпеки України сценарне моделювання ґрунтується на поєднанні макроекономічних трендів, інституційної реакції держави, змін на глобальному ринку праці тощо. Таким чином, побудова альтернативних сценаріїв дозволяє системно представити можливі напрями економічного, соціально-демографічного розвитку країни у середньостроковій перспективі (2025-2030 рр.), враховуючи як масштаби потенційних міграційних втрат, так і умови для мобілізації внутрішніх ресурсів задля підвищення адаптивної спроможності соціально-економічної системи України.

Песимістичний сценарій або «Сценарій економічно-міграційних втрат». У межах побудови песимістичного сценарію прогнозування міграційних ризиків для економічної безпеки України застосовано низку припущень, що ґрунтуються на гіпотезі поглиблення негативних трендів, а саме: збереження або подальше зростання рівня зовнішньої еміграції населення; відсутність ефективних інституційних заходів державної демографічної, регіональної і кадрової політики; пролонгація воєнного стану як чинника дестабілізації внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків.

Очікувані наслідки реалізації зазначеного сценарію включають:

- критичне погіршення демографічної структури з інтенсивним старінням населення;
- втрата молодого та працездатного населення на 10-15 % до 2030 р.;
- кадровий дефіцит у стратегічно важливих секторах економіки (промисловість, охорона здоров'я, освіта, безпекова сфера);
- зростання соціального навантаження на приймаючі громади з одночасною маргіналізацією і депопуляцією периферійних територій;
- зростання залежності місцевого економічного розвитку від міграційних трансфертів (частка грошових переказів становитиме 25-30 % від економічної активності в громадах);
- посилення інституційної вразливості держави внаслідок виснаження людського капіталу та ослаблення спроможності системи управління.

Враховуючи системний характер викликів, породжених песимістичним сценарієм розвитку, та їх комплексний вплив на демографічну динаміку, інституційну стійкість і функціонування внутрішнього ринку праці, актуалізується потреба у детальнішому стратегічному аналізі економічного та міграційного середовища. Зокрема, доцільним є застосування інструментарію SWOT-аналізу, який дозволяє виявити сильні та слабкі сторони національної міграційної політики, а також зовнішні можливості й загрози, що зумовлюють або, навпаки, стримують реалізацію песимістичного сценарію (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**SWOT-аналіз міграційного середовища України: умова
песимістичного сценарію соціально-економічного розвитку,
2025-2030 рр.**

Внутрішнє середовище	
Сильні сторони	Слабкі сторони
• Досвід адаптації до кризових демографічних змін у попередні роки. • Активність громадянського суспільства та волонтерських структур у підтримці вразливих категорій.	• Відсутність ефективної державної політики у сфері реєстрації та збереження людського капіталу. • Зниження інституційної спроможності органів влади внаслідок кадрових втрат. • Низька привабливість внутрішнього ринку праці. • Нестача стимулів для повернення емігрантів.
Зовнішнє середовище	
Можливості	Загрози
• Мобілізація міжнародної допомоги для вирішення демографічної кризи. • Розробка та впровадження стимулюючих програм для повернення українських мігрантів з-за кордону.	• Посилення еміграційних процесів серед молоді та висококваліфікованих фахівців. • Наростання залежності від зовнішніх грошових переказів.

Внутрішнє середовище	
Сильні сторони	Слабкі сторони
• Активізація міждержавного діалогу щодо захисту прав трудових мігрантів. • Інституційне зміцнення органів, відповідальних за міграційну політику. • Інтеграція підходів «міграція – розвиток» у місцеві стратегії громад.	• Інституційна слабкість органів державного управління у сфері міграційної політики. • Незахищеність трудових мігрантів за кордоном. • Поширення нелегальної міграції та зниження рівня контролю за зовнішніми міграційними потоками. • Поглиблення демографічної кризи. • Інформаційна вразливість та маніпуляції з темою міграції.

Для окреслення стратегічних векторів соціально-економічного розвитку України в умовах міграційної кризи здійснено побудову TOWS-матриці, що дає змогу розробити практичні підходи до реагування на ідентифіковані ризики шляхом поєднання внутрішніх і зовнішніх факторів (табл. 2.7). Це дозволяє перейти від діагностики до розробки адаптивних сценарних стратегій на рівні державної, регіональної та місцевої політики.

Таблиця 2.7

Вектори стратегічного реагування на міграційні ризики в умовах песимістичного сценарію соціально-економічного розвитку України, 2025-2030 рр.: TOWS-матриця

TOWS	Можливості (O)	Загрози (T)
Сильні сторони (S)	«Стратегія максимізації міграційного ефекту», SO • Активізація залучення громадських ініціатив до програм дистанційної зайнятості. • Ініціювання партнерських проєктів із діаспорою для місцевого економічного розвитку.	«Захисна стратегія», ST • Використання досвіду адаптації до криз для розробки стратегій регіонального вирівнювання. • Посилення ролі громад у стримуванні процесів депопуляції через місцеві ініціативи.
Слабкі сторони (W)	«Стратегія компенсації міграційних втрат», WO • Розробка нових стратегій реєміграції за підтримки міжнародних донорів. • Імплементация механізмів стимулювання повернення мігрантів через пільгове оподаткування або програми житла.	«Стратегія уникнення ризиків», WT • Розробка програм кадрового резерву у стратегічних секторах. • Забезпечення базової інфраструктурної підтримки для вразливих громад, зокрема ВПО.

Відтак, песимістичний сценарій вимагає термінових стратегій втручання, зокрема за рахунок залучення зовнішніх ресурсів, реалізації адресних програм реєміграції, а також переоцінці ролі громад у забезпеченні кадрової, демографічної та соціальної безпеки. Без системного вирішення внутрішніх слабкостей, навіть доступні можливості не матимуть довгострокового ефекту. «Захисна стратегія» і «Стратегія уникнення

ризиків» мають пріоритет у короткостроковій перспективі, тоді як «Стратегія максимізації міграційного ефекту» і «Стратегія компенсації міграційних втрат» – у середньостроковій та довгостроковій.

У контексті тривалих безпекових викликів, структурної слабкості ринку праці й обмеженої інституційної реакції держави, песимістичний сценарій реалізації міграційної політики України на 2025-2030 рр. передбачає загострення демографічних та економічних ризиків. Моделювання ґрунтується на тенденціях високої еміграційної активності, недостатності політики реєміграції, збереження глибокої залежності від грошових переказів, а також наростання диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів (табл. 2.8). Прогнозні значення демонструють критичні міграційні тренди, що потребують уваги з боку органів влади, зокрема в аспектах кадрової безпеки, збалансованості ринку праці, зниження соціальної вразливості громад тощо.

Форсайт міграційної ситуації та її впливу на окремі параметри економічної системи: песимістичний сценарій, 2025–2030 рр.

Показники	Прогнозовані значення
Обсяги міграції: • Еміграція • Імміграція • Реєміграція	Масштаби рівня 2022-2023 рр. ≤ 3 % від обсягів еміграції. ≤ 2 % від загальної кількості трудових мігрантів.
Частка грошових переказів у ВВП	10-12 % (із ризиком зростання до 15 % в умовах стагнації економіки).
Частка економічно активного населення	55-57 %.
Дефіцит фахівців у пріоритетних секторах	Високий, хронічний, особливо в сфері охорони здоров'я, освіти, харчової, легкої промисловості.
Диспропорції між регіонами	> 40 % громад з критично низькими темпами економічного зростання.
Рівень економічної безпеки (інтегральний індекс)	0,60-0,65 (нижчий за поріг стійкості).

Інерційний сценарій або «Сценарій утримання статус-кво». Сценарій ґрунтується на припущеннях щодо стабілізації міграційної ситуації без реалізації комплексної національної політики протидії міграційним викликам. Основні вихідні умови включають: часткове відновлення макроекономічної ситуації на тлі відсутності стійких драйверів економічного зростання; збереження значних обсягів грошових переказів від трудових мігрантів як ключового джерела підтримки платоспроможного попиту; повільна інтеграція ВПО у місцеві громади без активних заходів сприяння реєміграції; незначне зменшення обсягів зовнішньої трудової міграції, обумовлене переважно зовнішніми факторами (зменшенням попиту на робочу силу на ринку праці країн ЄС).

У рамках цього сценарію ймовірні наступні наслідки:

- дефіцит кваліфікованих кадрів у всіх секторах економіки, що обмежує інституційну спроможність держави;
- сповільнення темпів демографічного спаду, відтворення трудового потенціалу не забезпечується;
- регіональні дисбаланси зберігаються, що створює ризики для соціальної згуртованості та єдності;
- інтенсивна інтелектуальна еміграція, зокрема серед молоді;
- місцевий економічний розвиток залежить від зовнішніх трансфертів, у т.ч. міграційних, що підвищує вразливість до глобальних фінансових шоків.

SWOT-аналіз інерційного сценарію реалізації міграційної політики України у 2025-2030 рр. дозволяє систематизувати ключові внутрішні (сильні та слабкі сторони) та зовнішні (можливості й загрози) чинники, що впливають на економічний розвиток країни в умовах тривалої трудової еміграції та обмеженої реєміграційної політики (табл. 2.9). Застосування даного підходу забезпечує структуроване розуміння того, як сформовані тенденції можуть впливати на економічну систему, функціонування ринку праці та стійкість соціальної сфери в середньостроковій перспективі.

Таблиця 2.9

SWOT-аналіз міграційного середовища України: умова інерційного сценарію соціально-економічного розвитку, 2025-2030 рр.

Внутрішнє середовище		
Фактори/ умови	Сильні сторони	Слабкі сторони
Соціально-демографічні	- Часткове збереження людського капіталу в межах країни. - Помірна адаптація ВПО в окремих регіонах.	- Інтенсифікація інтелектуальної еміграції. - Відсутність ефективної державної політики реєміграції. - Слабка інтеграція ВПО у місцеві економіки.
Економічні	- Грошові перекази стабілізують внутрішнє споживання. - Баланс між еміграцією та внутрішньою мобільністю.	- Висока залежність від зовнішніх джерел доходу. - Недостатні інвестиції у створення робочих місць. - Відсутність стимулів реєміграції населення.
Інституційні	- Помірний рівень довіри до державних інституцій.	- Відсутність координації між секторами щодо управління міграцією.
Зовнішнє середовище		
Умови	Можливості	Загрози
Політичні та інституційні	- Розробка smart-міграційної політики (цифрова реєстрація, індикатори адаптації). - Співпраця з міжнародними організаціями щодо міграції.	- Інерційність політичного процесу гальмує реформи. - Зниження довіри до держави у діаспори.

Внутрішнє середовище		
Фактори/ умови	Сильні сторони	Слабкі сторони
Економічні	- Розвиток гнучких моделей зайнятості. - Реінвестування грошових переказів у місцеву економіку.	- Поглиблення квазі-залежності від переказів. - Вразливість до зовнішніх економічних шоків.
Соціально-культурні	- Розвиток освітніх програм. - Розширення каналів транснаціональної взаємодії з діаспорою.	- Зростання соціальної фрагментації. - Ерозія ідентичності внаслідок тривалого перебування за кордоном.

Використання TOWS-матриці забезпечує формування взаємопов'язаних стратегій розвитку шляхом поєднання сильних сторін з можливостями (SO), адаптації до загроз (ST), використання зовнішніх можливостей для компенсації слабкостей (WO) та мінімізації потенційних загроз в умовах внутрішніх обмежень (WT) (табл. 2.10). Це створює підґрунтя для формування адаптивної, орієнтованої на реальні виклики державної політики у сфері міграції.

Таблиця 2.10

Вектори стратегічного реагування на міграційні ризики в умовах інерційного сценарію соціально-економічного розвитку України, 2025-2030 рр.: TOWS-матриця

TOWS	Можливості (O)	Загрози (T)
Сильні сторони (S)	«Стратегія максимізації міграційного капіталу», SO • Використання стабільності грошових переказів для фінансування освітніх програм. • Залучення частково збереженого людського капіталу до smart-міграційних програм. • Стимулювання партнерства з діаспорою через локальні проекти розвитку.	«Стратегія адаптації до міграційних загроз», ST • Використання внутрішньої мобільності як інструменту пом'якшення регіональних дисбалансів. • Підтримання локальних ініціатив задля зниження інституційної вразливості.
Слабкі сторони (W)	«Стратегія компенсації міграційних втрат», WO • Інтеграція реєміграційної політики в існуючі міжнародні освітні/трудова програми. • Використання цифрових інструментів для підвищення прозорості та довіри до державної політики.	«Стратегія мінімізації ризиків», WT • Подолання інституційного «паралічу» через координацію політик у сфері міграції, зайнятості та освіти. • Зменшення залежності від зовнішніх джерел через диверсифікацію локальних економік.

Відтак, «Стратегія максимізації міграційного капіталу» спрямована на використання сильних сторін для реалізації можливостей, наприклад, підтримка smart-міграційних платформ. «Стратегія адаптації до

міграційних загроз» дозволяє мобілізувати внутрішні ресурси задля протидії загрозам. Натомість «Стратегія компенсації міграційних втрат» передбачає подолання слабкостей за рахунок реалізації нових можливостей (зокрема міжнародної технічної допомоги). А реалізація «Стратегії мінімізації ризиків» дозволяє зменшити вплив як загроз, так і внутрішніх обмежень через комплексну реформу.

У сучасних умовах розвитку України міграційна політика є одним із ключових чинників, що визначають соціально-економічну стабільність і безпеку країни. Зважаючи на глобальні та внутрішні виклики, включно з демографічними змінами, міграцією і трансформаціями на ринку праці, важливо прогнозувати сценарії реалізації міграційної політики. Варто наголосити, що інерційний сценарій на період 2025-2030 рр. передбачає збереження існуючих тенденцій без кардинальних змін у підходах до регулювання міграційних процесів (табл. 2.11). Такий сценарій дає змогу оцінити потенційні наслідки та визначити ключові показники, що впливають на економічну безпеку України.

Примітно, що обсяги міграції характеризуються помірним зниженням еміграції на 5-7 % від пікових значень, що свідчить про деяке уповільнення виїзду громадян за кордон. Імміграція залишається на рівні близько 4-5 % від обсягів еміграції, що вказує на незначне поповнення населення внаслідок внутрішньої і зовнішньої міграції. Реєміграція, тобто повернення мігрантів, прогнозується на рівні 3-4 %, що свідчить про обмежену кількість осіб, які повертаються на постійне місце проживання. Частка грошових переказів у ВВП залишається високою (8-9 %), підкреслюється важливість міграційних трансфертів та їх значний вплив на підтримку споживчого попиту. Рівень економічної активності населення прогнозується у межах 58-60 %, що відображає стабільний, але незначно зростаючий потенціал робочої сили, хоча демографічні виклики та міграційні процеси стримують подальше збільшення цього показника.

Форсайт міграційної ситуації та її впливу на окремі параметри економічної системи: інерційний сценарій, 2025–2030 рр.

Показники	Прогнозовані значення
Обсяги міграції: • Еміграція • Імміграція • Реєміграція	↓ 5-7 % від пікових значень 4-5 % від обсягів еміграції 3-4 % від загальної кількості трудових мігрантів
Частка грошових переказів у ВВП	8-9 %
Частка економічно активного населення	58-60 %
Дефіцит фахівців у пріоритетних секторах	Помірний
Диспропорції між регіонами	35-38 % громад
Рівень економічної безпеки (інтегральний індекс)	0,66-0,70

Дефіцит фахівців у пріоритетних секторах визначається як помірний, що свідчить про існування проблем із забезпеченням кваліфікованими кадрами ключових галузей економіки. Це вказує на потребу у вдосконаленні системи підготовки та мотивації спеціалістів. Диспропорції між регіонами проявляються в тому, що 35-38 % громад зазнають значної соціально-економічної дивергенції з середньодержавними показниками, що негативно впливає на розвиток країни та сприяє внутрішній міграції з «депресивних» територій. Примітно, що інтегральний індекс економічної безпеки становить 0,66-0,70 (помірний рівень). Це свідчить про наявність певних ризиків, пов'язаних із демографічними втратами, дефіцитом кваліфікованих кадрів і залежністю від зовнішніх економічних факторів.

Оптимістичний сценарій або «Сценарій відновлення та стійкості». Цей сценарій базується на реалізації ефективного підходу державної політики, спрямованої на пом'якшення і подолання міграційних викликів, інтеграцію людського капіталу як засобу посилення економічної безпеки держави. Основні припущення включають: впровадження державою комплексної системи заходів із підтримки реєміграції, зокрема через податкові стимули, соціальні гарантії, програми повернення молоді та кваліфікованих фахівців; активне стимулювання народжуваності та інвестиції в молодіжну політику як елемент стратегії демографічного відновлення; модернізація системи освіти, сприяння регіональному розвитку, створення конкурентних робочих місць; залучення української діаспори до інвестиційних та освітніх проєктів; ефективна соціально-економічна та просторово-інституційна реінтеграція ВПО; розширення міжнародного партнерства, насамперед з ЄС, з метою посилення ресурсної та політичної підтримки трансформаційних процесів.

Очікувані результати реалізації цього сценарію:

- обсяги реєміграції – близько 8-10 % від загальної кількості мігрантів за кордоном упродовж 2025-2030 рр.;
- активізація участі молоді у місцевому економічному розвитку через залучення до освітніх, інноваційних і підприємницьких програм;
- поступове зменшення соціально-економічної та інфраструктурної нерівності між регіонами;
- зростання частки грошових переказів, що реінвестуються в національну економіку (МСП, житлове будівництво, місцеві проєкти розвитку);
- формування ефективної системи міграційного моніторингу;
- посилення економічної безпеки України на рівні середньоєвропейських показників за рахунок зростання продуктивності, зайнятості, внутрішньої стійкості та інституційного потенціалу.

SWOT-аналіз оптимістичного сценарію реалізації міграційної політики України у 2025-2030 рр. дає змогу систематизувати та комплексно оцінити ключові чинники й умови, що формують основу для підвищення

економічної безпеки країни (табл. 2.12). Застосування SWOT-аналізу забезпечує ідентифікацію «вузьких місць» міграційної політики, які потребують подолання, зокрема високі витрати на реалізацію міграційних програм і тимчасова нестабільність інституційного середовища, а також зовнішні загрози, що можуть стримувати ефективність реформ (глобальні економічні та політичні кризи).

Таблиця 2.12

**SWOT-аналіз міграційного середовища України: умова
оптимістичного сценарію соціально-економічного розвитку,
2025-2030 рр.**

Фактори / умови	Сильні сторони	Слабкі сторони
<i>Соціально-демографічні</i>	- Активна політика повернення кваліфікованих кадрів. - Підвищення соціальної згуртованості через успішні реінтеграційні програми.	- Тимчасова нестабільність через період реформ і трансформацій. - Повільна адаптація місцевих громад до змін, викликаних міграційними процесами.
<i>Економічні</i>	- Інвестиції у розвиток громад і людського капіталу. - Створення нових робочих місць та підвищення якості життя.	- Висока вартість реалізації програм повернення і реінтеграції. - Недостатня фінансова підтримка для сталого розвитку деяких регіонів.
<i>Інституційні</i>	- Зростання інституційної спроможності в управлінні міграційними процесами. - Підвищення ефективності реалізації державних програм.	- Необхідність посилення координації між державними інституціями та ОМС.
Умови	Можливості	Загрози
<i>Політичні та інституційні</i>	- Розробка інноваційних міграційних політик (цифрова реєстрація, індикатори адаптації). - Активна співпраця з міжнародними організаціями.	- Вплив глобальних політичних криз, що можуть затримати реформи. - Зниження довіри з боку діаспори та потенційних реемігрантів до державних інституцій.
<i>Економічні</i>	- Залучення інвестицій в інноваційну діяльність. - Розвиток гнучких моделей зайнятості.	- Поглиблення залежності від грошових переказів і зовнішніх джерел фінансування. - Вразливість економіки до зовнішніх економічних шоків.
<i>Соціально-культурні</i>	- Розширення освітніх програм. - Зміцнення транснаціональних зв'язків і каналів взаємодії з діаспорою.	- Соціальна фрагментація, що може виникати через розриви в культурній ідентичності.

Такий комплексний підхід дозволяє не лише передбачати можливі виклики, а й розробляти адаптивні стратегії, що мінімізують ризики та сприяють інтеграції міграційної політики в загальну державну стратегію розвитку. У результаті це формує основу для реалізації ефективної, гнучкої

і орієнтованої на довгострокову стійкість політики у сфері міграції, здатної максимально використовувати потенціал міграційних процесів для посилення економічної безпеки України у середньостроковій перспективі.

TOWS-матриця (табл. 2.13) дозволяє формувати стратегії розвитку через поєднання активної політики повернення кадрів, залучення інвестицій у громади з зовнішніми можливостями діаспори і розвитку інноваційної економіки (SO-стратегії), а також адаптації до потенційних загроз глобальних криз і перевантаження інституцій (ST-стратегії). Передбачено використання зовнішніх ресурсів і можливостей для подолання внутрішніх слабкостей, зокрема інституційної нестійкості (WO-стратегії), а також мінімізацію ризиків, що виникають через зовнішні загрози в поєднанні з внутрішніми обмеженнями (WT-стратегії). Такий комплексний підхід створює підґрунтя для формування адаптивної, гнучкої і орієнтованої на стійкість державної політики у сфері міграції, здатної ефективно реагувати на сучасні виклики та забезпечувати розвиток країни.

Таблиця 2.13

Вектори стратегічного реагування на міграційні ризики в умовах оптимістичного сценарію соціально-економічного розвитку України, 2025-2030 рр.: TOWS-матриця

TOWS	Можливості (O)	Загрози (T)
Сильні сторони (S)	«Стратегія максимізації міграційного капіталу», SO - Використання активної політики реєміграції. - Залучення діаспори до інноваційних проєктів і місцевого розвитку. - Розвиток економіки знань як бази для стійкого зростання і зниження залежності від трудової еміграції.	«Стратегія адаптації до міграційних загроз», ST - Застосування інвестиції в розвиток громад як інструменту зменшення впливу кризи. - Підтримання створення нових робочих місць. - Зміцнення соціальної згуртованості для підвищення адаптивності до викликів.
Слабкі сторони (W)	«Стратегія компенсації слабкостей через можливості», WO - Залучення міжнародної підтримки для фінансування міграційних програм. - Впровадження цифрових інструментів для підвищення прозорості, ефективності реалізації міграційної політики.	«Стратегія мінімізації ризиків», WT - Посилення координації, інтеграції політики у сфері міграції, освіти та зайнятості. - Диверсифікація місцевих економік для зменшення залежності від зовнішніх факторів та підвищення стійкості громад.

У контексті формування адаптивної державної політики України у сфері міграції на середньострокову перспективу особливої уваги заслуговує розробка прогнозних моделей, які враховують можливі сценарії соціально-економічного розвитку. «Сценарій відновлення та стійкості» ґрунтується на умовах стабілізації безпекового середовища, посилення інституційної

спроможності та активізації заходів із реєміграції трудових ресурсів. Окреслений сценарій передбачає комплексну взаємодію держави, громадянського суспільства, бізнесу та міжнародних партнерів, спрямовану на повернення людського капіталу, розвиток місцевої економіки та поступове подолання структурних диспропорцій. Так, еміграція за демонструє поступове скорочення на 10-15 % у порівнянні з піковими значеннями (табл. 2.14). Обсяги імміграції прогнозується на рівні 6-7 % від загального обсягу еміграції, що може бути зумовлено посиленням привабливості ринку праці України для іноземців. Реєміграція на рівні 8-10 % від кількості мігрантів за кордоном є результатом реалізації цілеспрямованих програм повернення фахівців.

Форсайт міграційної ситуації та її впливу на окремі параметри економічної системи: оптимістичний сценарій, 2025–2030 рр.

Показники	Прогнозовані значення
Обсяги міграції: • Еміграція • Імміграція • Реєміграція	↓ 10-15 % від пікових значень 6-7 % від обсягів еміграції 8-10 % від загальної кількості трудових мігрантів
Частка грошових переказів у ВВП	5-6 %, із переорієнтацією на реінвестиції
Частка економічно активного населення	64-66 %
Дефіцит фахівців у пріоритетних секторах	Стабілізується, формується кадровий резерв
Диспропорції між регіонами	≤ 25 % громад
Рівень економічної безпеки (інтегральний індекс)	0,76-0,80

Частка грошових переказів у ВВП згідно прогнозу зменшиться до 5-6 %, але трансформується з акцентом на їхнє реінвестування у реальний сектор економіки та місцеві проекти. Частка економічно активного населення прогнозується на рівні 64-66 %, що є свідченням ефективної політики зайнятості, інтеграції ВПО та повернення мігрантів до внутрішнього ринку праці. Дефіцит фахівців у пріоритетних секторах стабілізується за рахунок формування кадрового резерву та розвитку професійної освіти. Диспропорції між регіонами щодо наслідків міграції будуть зменшуватися (не більше ніж у 25 % громад спостерігаються критичні демографічні, економічні дисбаланси). Інтегральний індекс економічної безпеки збільшується до рівня 0,76-0,80, що вказує на зростання адаптивності економіки та зменшення вразливості до зовнішніх викликів. Таким чином, оптимістичний сценарій реалізації міграційної політики передбачає не лише мінімізацію негативних наслідків міграційних процесів, а й активне використання міграційного капіталу для модернізації національного господарства, зміцнення соціальної згуртованості та регіональної стабільності.

За умови імплементації державних і регіональних програм стимулювання людського капіталу, місцевого економічного розвитку, підтримки зайнятості, а також реінтеграції емігрантів і ВПО найбільш ймовірним є **комбінований сценарій** або **«Сценарій адаптивного відновлення»**. Такий варіант демонструватиме поступовий перехід від пасивної інерції до активної політики розвитку за умов часткової державної підтримки, стабілізації економічних процесів і проведення структурних реформ. Гіпотезами сценарію є:

1. Політика забезпечення соціально-демографічної стійкості, рееміграції і регіонального розвитку є частковою, але цілеспрямованою, з фокусом на пілотні ініціативи в громадах.

2. Економічна система демонструє помірне відновлення, однак темпи структурної трансформації залишаються обмеженими через лімітованість внутрішніх ресурсів і нестабільність зовнішнього середовища.

3. Співпраця з міжнародними донорами та інституціями, зокрема з ЄС, забезпечує точкову технічну та фінансову підтримку, але не носить системного характеру.

4. Інституційна спроможність ОМС щодо інтеграції ВПО та реалізації політики зайнятості істотно варіюється між громадами.

5. Часткова рееміграція висококваліфікованих кадрів і молоді відбувається внаслідок реалізації освітніх і підприємницьких програм, однак не набуває масштабного характеру.

У контексті міграційних викликів, спричинених повномасштабною війною проти РФ, Україна перебуває у стані пошуку ефективних стратегій реагування на глибокі соціально-демографічні й економічні трансформації. Сценарій адаптивного відновлення передбачає поступовий перехід від інерційного управління міграційними процесами до фрагментарної, але цілеспрямованої державної політики, що поєднує зусилля державних інституцій, ОМС і міжнародних партнерів. Відтак, особливістю цього сценарію є реалізація пілотних програм у сфері рееміграції, регіонального розвитку, зайнятості та підтримки ВПО, які здатні сформувати базу для подальших структурних реформ. Така модель передбачає певну асиметричність впровадження політик, залежно від інституційної спроможності територіальних громад, рівня залучення міжнародних донорів та адаптивності регіональної економіки до нових викликів. Систематизація внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на ефективність державної міграційної політики в середньостроковій перспективі наведено у табл. 2.15.

Таблиця 2.15

SWOT-аналіз міграційної ситуації України: умова комбінованого сценарію соціально-економічного розвитку, 2025-2030 рр.

Внутрішнє середовище		
Фактори	Сильні сторони	Слабкі сторони
<i>Соціально-демографічні</i>	• Реалізація пілотних програм реєміграції в окремих громадах. • Часткове повернення молоді та висококваліфікованих фахівців. • Підвищення уваги до питань інтеграції ВПО.	• Низьке охоплення реєміграційних ініціатив. • Соціальна фрагментованість у громадах з високим навантаженням ВПО. • Відсутність системного механізму реєміграції.
<i>Економічні</i>	• Помірне економічне зростання в окремих секторах. • Реформи структурної трансформації економіки. • Локальні ініціативи підтримки підприємництва.	• Обмежена ресурсна база для структурних реформ. • Висока залежність від зовнішньої допомоги.
<i>Інституційні</i>	• Формування локальних практик управління людським капіталом. • Часткова децентралізація у сфері міграційної політики.	• Нерівномірна спроможність ОМС до реалізації політики зайнятості. • Відсутність міжвідомчої координації на державному рівні.
Зовнішнє середовище		
Умови	Можливості	Загрози
<i>Політичні та інституційні</i>	• Співпраця з міжнародними донорами на рівні громад. • Запровадження цифрових інструментів управління міграційними процесами.	• Висока конкуренція за міжнародну допомогу. • Схильність до адміністративного домінування над розвитковими підходами.
<i>Економічні</i>	• Розвиток соціального підприємництва і гнучких форм зайнятості. • Реінвестування грошових переказів у громадах.	• Вразливість до зовнішніх економічних шоків. • Збереження тіньових схем у грошових переказах.
<i>Соціально-культурні</i>	• Підвищення довіри до місцевих економічних ініціатив. • Розвиток освіти для реємігрантів та ВПО, зокрема в IT і підприємстві.	• Ризик культурної ізоляції ВПО та реємігрантів у закритих спільнотах. • Втрата соціального капіталу в окремих регіонах через депопуляцію.

Сценарій адаптивного відновлення демонструє помірно сприятливі умови для початку якісних трансформацій у сфері міграційної політики, орієнтованих на стійкість і місцевий економічний розвиток. Хоча ключовими викликами залишаються нерівномірність економічної спроможності громад, фрагментарність інституційних механізмів та обмеженість ресурсів, однак наявність політичної волі, міжнародної підтримки та ініціатив «знизу» створює основу для довгострокової стратегії повернення, інтеграції та утримання людського капіталу в Україні.

Примітно, що TOWS-матриця для адаптивного сценарію підкреслює необхідність балансування між використанням ендogenous потенціалу (пілотні ініціативи, внутрішня мобільність, кадрові резерви) і посиленням зовнішніх зв'язків (міжнародна допомога, програми реєміграції, цифрова трансформація) (табл. 2.16). Найбільш ефективною видається стратегія селективного масштабування успішних практик та інституційного підсилення громад, що дозволить зменшити міжрегіональні диспропорції і поступово перейти від фрагментарної до більш системної моделі реалізації міграційної політики. В умовах обмежених ресурсів і нерівномірної інституційної спроможності громад ключовими є координація, цифровізація і масштабування успішних практик.

Таблиця 2.16

Вектори стратегічного реагування на міграційні ризики в умовах комбінованого сценарію соціально-економічного розвитку України, 2025-2030 рр.: TOWS-матриця

TOWS	Можливості (O)	Загрози (T)
Сильні сторони (S) (локальні ініціативи, кадровий резерв, пілотні програми, помірна економічна стабілізація)	«Стратегія місцевого розвитку», SO - Розширення пілотних програм реінтеграції на основі кадрового резерву у громадах. - Активізація міжнародних освітніх та інкубаційних програм для стимулювання реєміграції молоді. - Підтримка інноваційних практик через партнерства з донорами та цифрові рішення.	«Стратегія мінімізації структурно-соціальної вразливості», ST - Використання кадрового резерву та внутрішньої мобільності для компенсації регіональних дисбалансів. - Підтримка інституційно сильні громади як осередки для впровадження реформ. - Інвестування у базову соціальну інфраструктуру для зменшення напруги внаслідок нестабільності.
Слабкі сторони (W) (фрагментарність політики, обмежена координація, нерівномірна спроможність ОМС)	«Стратегія компенсації міграційних втрат та максимізації фінансової допомоги», WO - Залучення міжнародної технічної допомоги для підтримки слабких громад. - Інтегрування цифрових міграційних платформ.	«Стратегія мінімізації міграційних ризиків», WT - Посилення координації політик зайнятості, реєміграції та інтеграції ВПО на міжрегіональному рівні. - Підвищення інституційної спроможності ОМС. - Запровадження механізмів міжмуніципального співробітництва для подолання ресурсної фрагментації.

Комбінація інструментів місцевого економічного розвитку та міжнародної допомоги дозволяє не лише зменшити міжрегіональні диспропорції, але й поступово перейти до більш цілісної та ефективної моделі реалізації міграційної політики. Стратегічне поєднання

внутрішнього потенціалу України з наявними зовнішніми можливостями дозволяє визначити найбільш ефективні напрямки дій для пом'якшення наслідків тривалої трудової міграції, підвищення стійкості регіонів і розвитку людського капіталу.

Зокрема *«Стратегія місцевого розвитку»* передбачає масштабування пілотних ініціатив та інституційно сильних практик у громадах. Активна участь міжнародних партнерів може стати каталізатором інновацій у реєміграційній політиці, освіті та зайнятості. Сильні сторони, зокрема кадровий резерв і часткова економічна стабілізація, можуть бути використані як основа для створення більш масштабної мережі локального розвитку. Натомість *стратегія мінімізації структурно-соціальної вразливості* полягає у використанні наявного людського капіталу та мобільності населення для компенсації демографічних та економічних диспропорцій. Завдяки інвестиціям у соціальну інфраструктуру, можна підвищити стійкість громад до зовнішніх викликів, а також зменшити тиск на інституційні системи, спричинений нестабільним зовнішнім середовищем.

Стратегія компенсації міграційних втрат та максимізації фінансової допомоги через зовнішні ресурси спрямована на усунення фрагментарності реалізації політики та інституційної нерівності між громадами. Міжнародна технічна та фінансова допомога дозволяє впроваджувати цифрові інструменти для підвищення прозорості й ефективності. Розбудова систем моніторингу пілотних програм забезпечить можливість масштабування успішних кейсів на національному рівні. Однак *стратегія мінімізації міграційних ризиків* фокусується на подоланні інституційної фрагментації через міжмуніципальну кооперацію, інтеграцію політик і фокусування на пріоритетних напрямках (зайнятість, реєміграція, інтеграція ВПО). У цьому контексті важливо спрямувати зусилля на підвищення спроможності органів місцевого самоврядування шляхом навчання, наставництва і раціонального розподілу ресурсів.

У межах реалізації комбінованого сценарію міграційної політики України до 2030 р. очікується досягнення ряду зрушень у соціально-економічній сфері. Зокрема, обсяги реєміграції можуть становити 7-8 % від загальної кількості трудових мігрантів, при цьому повернення переважно відбуватиметься до міських агломерацій і регіонів із розвиненою соціальною інфраструктурою і ринком праці (табл. 2.17). Еміграція висококваліфікованої молоді демонструватиме ознаки уповільнення, хоча залишатиметься стабільним чинником демографічного та кадрового дисбалансу, що потребуватиме реалізації подальших компенсаторних механізмів. У громадах, де запроваджено цільові програми місцевої підтримки, можна очікувати поступової стабілізації демографічної структури. Сфери зайнятості та надання соціальних послуг демонструватимуть позитивну динаміку адаптації до нових міграційних умов, однак частина територіальних громад залишатиметься вразливою

через обмежені ресурси та інституційну спроможність. Міграційні трансферти зберігатимуть значення для підтримки споживчого попиту, водночас частково трансформуючись у внутрішні інвестиції, зокрема в розвиток малого бізнесу та житлову інфраструктуру. Загальний рівень економічної безпеки України демонструватиме поступове зростання, хоча залишатиметься нижчим за середні показники країн ЄС через структурні обмеження внутрішньої економіки та нерівномірність просторового розвитку.

Таблиця 2.17

Форсайт міграційної ситуації та її впливу на окремі параметри економічної системи: сценарій адаптивного відновлення, 2025-2030 рр.

Показники	Прогнозовані значення
Обсяги міграції: • Еміграція • Імміграція • Реєміграція	↓ 15 % від пікових значень. 5-6 % від обсягів еміграції. 7-8 % від загальної кількості мігрантів за кордоном
Частка грошових переказів у ВВП	7-8% (10-15 % у 2021 р.)
Частка економічно активного населення	61-63 %
Дефіцит фахівців у пріоритетних секторах	Залишається, але менш критичний
Диспропорції між регіонами	430-35 % громад
Рівень економічної безпеки	0,71-0,75

Форсайт міграційних ризиків і загроз для економічної безпеки України є невід’ємним інструментом системного виявлення ключових викликів і потенційних можливостей у довгостроковій перспективі. Цей підхід відходить від реактивного реагування на міграційні кризи та переходить до проактивного управління ними.

Застосування сценарного моделювання і прогнозування формує науково обґрунтовану інформаційно-аналітичну основу для розробки ефективних адаптаційних стратегій. Ці стратегії повинні інтегрувати динамічний характер міграційних процесів з впливом ендегенних (внутрішніх соціально-економічних змін) та екзогенних (глобальні демографічні тенденції, безпекові ризики, політика країн-партнерів) чинників. Своєчасна ідентифікація та мінімізація деструктивних ризиків, а також максимізація позитивних трендів (наприклад, залучення висококваліфікованих кадрів, зростання трансфертів), сприятимуть підвищенню стійкості національної економічної системи. Це дозволить зміцнити соціально-демографічну стабільність через оптимізацію структури ринку праці та підтримку територіальних громад, а також підвищити конкурентоспроможність країни в глобальному економічному просторі. Проактивний підхід до управління міграційними викликами є фундаментальною передумовою забезпечення сталого розвитку та

економічної безпеки України в умовах сучасних турбулентних трансформацій.

III. СИСТЕМА СТРАТЕГІЧНОГО РЕАГУВАННЯ НА ВИКЛИКИ МІГРАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Архітектоніка міграційної безпеки України: системні параметри та стратегічні орієнтири зміцнення

Актуальні деструктивні тенденції зростаючих міграційних процесів, які є характерними для сучасного етапу соціально-економічного розвитку України, суттєво перешкоджають формуванню стабільного і достатнього ресурсного базису, який необхідний для забезпечення сталого, ефективного розвитку національної економіки. Ці процеси підсилюють дестабілізуючий вплив численних ризиків і загроз, які проявляються у різних сферах суспільно-економічного обміну, від ринку праці до соціальної інфраструктури, фінансово-економічної системи, просторового розвитку. Такий вплив носить комплексний і системний характер, охоплює як макроекономічні, так і мікросоціальні аспекти.

В умовах сьогодення набуває особливої важливості стратегічне осмислення ролі міграційних процесів не лише як складової частини соціально-економічних трансформацій у межах галузевого та просторово-територіального розвитку, а й як ключового елемента формування безпекового базису України. У цьому контексті особливу увагу необхідно приділяти формуванню збалансованих і функціонально узгоджених структур управління міграційними процесами, які інтегруються в загальну систему забезпечення економічної безпеки країни. Варто враховувати специфіку сучасних викликів глобалізації, посилення геополітичного протистояння, а також гібридних загроз, які виявляються у різних сферах суспільного життя та економіки України.

Отже, науково обґрунтоване формування стратегічних векторів державної політики у сфері регулювання міграційних процесів і забезпечення міграційної безпеки є необхідною передумовою для підвищення ефективності системи екосистейту України. Це передбачає розробку довгострокових комплексних підходів до управління міграцією, які враховують соціальні, економічні, демографічні та безпекові аспекти. Актуалізація розробки стратегічних напрямів управління міграційними процесами зумовлена факторами, які мають комплексний і взаємопов'язаний характер:

1. Руйнівні демографічні тенденції. Україна стикається з гострою проблемою скорочення чисельності населення, що обумовлено не тільки високою смертністю, а й низьким рівнем народжуваності. Ці демографічні виклики призводять до послаблення трудового потенціалу, скорочення споживчого ринку та загострення соціальних проблем, що, в свою чергу, ускладнює економічний розвиток.

2. Підвищення соціальної напруги, рівня конфліктності. У контексті глобалізаційних процесів, лібералізації економічних ринків і прискорення темпів соціально-економічних трансформацій, в Україні зростають ризики соціальних конфліктів, що часто проявляються у протистояннях між різними групами учасників суспільно-економічного обміну, зокрема через конкуренцію на ринку праці та нерівномірний доступ до ресурсів.

3. Лімітування розвитку трудо-ресурсного потенціалу. Демографічні втрати, масова еміграція кваліфікованої робочої сили, а також внутрішні міграційні процеси спричиняють значне звуження можливостей формування, використання і відтворення трудового потенціалу, що має безпосередній вплив на продуктивність національної економіки.

4. Інституційна незрілість управління міграційними процесами. Відсутність чітко сформованого інституційного каркасу на різних рівнях державного управління ускладнює координацію й ефективну реалізацію міграційної політики.

5. Неспроможність інтегрувати механізми міграційної політики у стратегічні пріоритети економічної безпеки. Поточні інструменти регулювання міграції неузгоджені із загальнодержавними безпековими стратегіями, що призводить до розриву між прикладними заходами та стратегічними цілями.

6. Обмеженість ресурсного забезпечення механізмів мінімізації міграційних ризиків. Недостатність фінансово-економічних і соціально-психологічних стимулів, спрямованих на стримування негативних наслідків міграції, ускладнює стабілізацію зовнішніх міграційних потоків і забезпечення соціальної стабільності.

7. Відсутність ефективної системи моніторингу та обліку міграційних процесів.

8. Необхідність посилення ролі соціальної компоненти міграції. Формування соціальних стратегій міграції має враховувати специфіку розвиток територій, ринку праці та сфери зайнятості, що сприятиме комплексному підходу до управління міграцією як соціально-економічним феноменом.

9. Формування і розвиток людського капіталу як ключового ресурсного базису економічної безпеки. Інвестиції у людський капітал та побудова превентивних механізмів запобігання негативним викликам і загрозам є екзистенційною умовою посилення стійкості держави та забезпечення екосистейту України в умовах нестабільності.

Аналіз стратегічних засад державної політики у сфері економічної безпеки та міграції свідчить про недостатнє інституційне закріплення комплексного підходу до вирішення міграційних проблем у національній системі безпекового планування. Зокрема, у Стратегії національної безпеки України міграційні виклики розглядаються переважно крізь призму порушень міграційного законодавства, нелегального перетину державного кордону та негативного впливу на якість людського капіталу. Такий підхід

характеризується суттєвим звуженням трактування феномену міграційних процесів, міграційної безпеки та міграційних ризиків оскільки ігнорує структурні, економічні, соціальні та безпекові виміри міграції, що не дає змоги повною мірою відобразити масштаб і складність сучасних міграційних загроз.

Водночас, Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, попри наявність окреслених пріоритетних напрямів реалізації, не містить належним чином визначених механізмів фінансування поставлених цілей, а також не передбачає чіткої системи моніторингу та індикаторів оцінки ефективності впровадження визначених заходів. У документі не враховано важливість інтеграції безпекової компоненти у процеси стабілізації і регулювання міграційних потоків, що унеможливорює повноцінну нейтралізацію деструктивного впливу міграційних загроз на функціонування національної економіки.

Крім того, у проекті Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 р. серед ключових загроз у сфері макроекономічної безпеки окреслено низку проблем, безпосередньо пов'язаних із міграційною сферою. Зокрема, йдеться про значні регіональні диспропорції у доходах населення, які спричиняють активізацію внутрішньої трудової міграції; про інтенсивні процеси зовнішньої трудової міграції, що призводять до відтоку висококваліфікованої робочої сили; високий рівень неформальної зайнятості на тлі низької заробітної плати, що, в свою чергу, підтримує стабільно високий рівень еміграційних потоків.

У контексті протидії вказаним негативним тенденціям у проекті передбачено низку інструментів державної політики, зокрема заходи щодо повернення і реінтеграції трудових мігрантів у національний соціально-економічний простір. Однак і в цьому випадку відсутні конкретизовані механізми реалізації, інструменти фінансування, системи стимулювання і чітко окреслені індикатори досягнення запланованих цілей. Це значно знижує потенційну ефективність запропонованих заходів, унеможливорює стратегічне планування і послаблює функціональність політики економічної безпеки в умовах посилення міграційних викликів. Таким чином, наявний розрив між безпековими, соціально-економічними та міграційними компонентами стратегічного планування державної політики потребує концептуального перегляду з метою інтеграції міграційного фактора в систему забезпечення економічної безпеки України на основі міжсекторальної координації, ресурсного підкріплення та науково обґрунтованих індикаторів ефективності.

Обґрунтування стратегічних векторів реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у системі забезпечення економічної безпеки держави є ключовим чинником формування ефективного ресурсно-функціонального та організаційно-управлінського базису, спрямованого на мінімізацію деструктивних проявів міграційної активності населення. Такий базис має бути структурований на основі

комплексного підходу, що враховує не лише поточні виклики, а й прогностичні ризики, зумовлені внутрішніми та зовнішніми факторами, і повинен включати такі взаємопов'язані компоненти:

1. Забезпечення стратегічної узгодженості та цілісності державної політики у сфері міграції та безпеки через формування чітких пріоритетів, механізмів і інструментів, що інтегрують завдання регулювання міграційних процесів із загальною безпековою стратегією держави. Це дозволить уникнути фрагментації підходів, підвищити координацію між відповідними органами влади та посилити взаємодію між секторами, залученими до управління міграційними процесами.

2. Визначення і забезпечення стабільних джерел фінансування і розробка дієвих механізмів розподілу ресурсів для реалізації заходів державної міграційної політики, що є невід'ємною умовою її ефективного функціонування. Пріоритетним завданням є інтеграція фінансового забезпечення міграційної політики у загальнодержавні програми економічної безпеки, що гарантуватиме прозорість, цілеспрямованість і довгострокову стійкість впроваджуваних ініціатив.

3. Налагодження ефективної взаємодії між інституційними елементами міграційної політики та функціональними підсистемами економічної безпеки, що сприятиме формуванню єдиної системи управління з гнучкими механізмами координації на всіх рівнях державного управління. Такий підхід забезпечить оперативне реагування на зміни в міграційній ситуації, посилить контроль за міграційними ризиками.

4. Стратегічна переорієнтація державної міграційної політики від реактивних заходів подолання наслідків до превентивних механізмів запобігання дестабілізуючому впливу міграційних викликів і загроз. Це передбачає акцент на ранньому виявленні та аналізі потенційних ризиків, формуванні адаптивних інструментів прогнозування і превенції, а також зміцненні спроможності державних інституцій щодо управління міграційними процесами.

5. Покращення якості людського капіталу як стратегічного ресурсу національної безпеки, що реалізується через підвищення рівня освіти, кваліфікації, мотивації та соціальної інтеграції населення. Формування ефективної системи управління людськими ресурсами, орієнтованої на підтримку демографічної стабільності, стимулювання повернення і реінтеграції трудових мігрантів, а також збереження інтелектуального потенціалу країни задля забезпечення конкурентоспроможності та економічного відродження національної економіки.

6. Досягнення синергетичного ефекту між посиленням економічної безпеки та прискоренням соціально-економічних трансформацій, що має ґрунтуватися на впровадженні інноваційних технологій, розвитку інфраструктури та стимулюванні підприємницької активності у регіонах з високим міграційним навантаженням. Такий підхід дозволить одночасно

зменшити негативні наслідки міграції і створити сприятливі умови для сталого розвитку суспільства.

7. Формування комплексних безпекових механізмів, спрямованих на протидію деструктивним імміграційним процесам, які потенційно посилюють етнічні, соціальні, культурні та релігійні ризики. Ці механізми повинні включати систему раннього виявлення загроз, посилення контролю на державних кордонах, а також інтеграцію соціальних програм, спрямованих на забезпечення міжетнічної злагоди та соціальної стабільності в приймаючих громадах.

Загалом, впровадження зазначених стратегічних векторів реалізації державної політики у сфері регулювання міграційних процесів є необхідною умовою не лише для підвищення рівня економічної безпеки України, але й для забезпечення її соціальної стабільності, інтеграції у світову економічну систему та ефективного реагування на глобальні виклики сучасності.

В умовах повномасштабної війни Україна зіткнулася з екзистенційними викликами, серед яких збереження людських ресурсів стало провідним імперативом. Масові переміщення населення – ВПО та умовні біженці за кордоном – зумовили глибокі соціально-гуманітарні та економічні наслідки для національної безпеки. Сучасні виклики також зумовили необхідність переосмислення парадигми економічної безпеки, виводячи міграційну безпеку на один з провідних рівнів. Відтак, архітектоніка міграційної безпеки України визначається такими *системними параметрами*:

1. Невизначеність та поетапність рішень. Вирішення проблеми міграції в умовах війни є надскладним завданням, що не має однозначних рішень на сьогодні. На поточному етапі можливі лише заходи допомоги та підтримки біженців, ВПО, населення прифронтових територій та соціально вразливих категорій. Повноцінна політика повернення стане можливою лише поствоєнний період.

2. Пріоритет політики безпеки над регулюванням. З огляду на гостроту проблеми, акцент має бути зроблений на політиці безпеки, а не лише на регулюванні міграційних процесів. Це дозволяє окреслити критичні параметри міграційної безпеки країни, включаючи соціально-демографічну стабільність і збереження людського потенціалу для повоєнного відновлення.

3. Комплексність і системність інструментарію. Варіативність міграційної проблематики вимагає застосування комплексного інструментарію державного регулювання, що обумовлює дотримання принципів системності, пріоритетності стратегічних цілей над тактичними та ієрархічними.

4. Вплив на міграційні аспірації. Регулювання міграційних процесів є одним з найскладніших предметів державної політики, оскільки стосується життєвого вибору людей. Це вимагає поетапних змін і зрушень для

повернення населення, ідентифікації необхідних перетворень (завершення війни, стабілізація, відновлення інфраструктури, гарантії безпеки, житло, робота, економічний розвиток) та відповідних складових політики.

5. Єдність національної політики з регіональною специфікою. Національна політика міграційної безпеки має бути єдиною і цілісною, проте враховувати специфіку проблем, викликів і загроз, а, відтак, механізмів та інструментарію їх подолання у прифронтових, тилкових і прикордонних регіонах.

Генеральною метою Стратегії забезпечення міграційної безпеки України є збереження та відновлення людського потенціалу, а також протидія викликам і загрозам національній безпеці через регулювання міграційних процесів. Ця мета передбачає забезпечення країни необхідним людським ресурсом (кількісними, структурними та просторовими характеристиками) для її функціонування і повоєнної відбудови.

Відтак, стратегія передбачає реалізацію трьох основних напрямів:

1) Відновлення людського і трудового потенціалу (прифронтові регіони). Цілями реалізації стратегії є: збільшення чисельності населення, покращення його структурних характеристик, повернення ВПО та зовнішніх мігрантів, зростання імміграції, стимулювання проживання та праці кадрів робітничих професій.

2) Ефективне використання людського потенціалу (тилові регіони). Головною проблемою є раціональне розміщення та ефективне використання людського потенціалу. Цілями реалізації стратегії є: раціональний просторово-структурний розподіл населення, інтеграція ВПО, реалізація продуктивної спроможності людських ресурсів.

3) Збереження молоді, рееміграція та адаптація вразливих категорій населення (прикордонні регіони). Цілями є: збереження молоді в Україні, повернення зовнішніх мігрантів, соціальна та медична реабілітація ВПО, ветеранів війни.

Практична реалізація державної міграційної політики вимагає застосування комплексного системного механізму, що включає: (1) інституційно-правовий (зміни в законодавстві для підсилення мотиваційних механізмів та гарантування доступу до послуг), організаційний (створення та інституціалізація центрів, гнучке управління в кризових умовах, залучення недержавного сектору), фінансово-економічний (формування гнучкої системи бюджетних і позабюджетних ресурсів, забезпечення економічної стійкості регіонів), інфраструктурний (оптимізація міграційних потоків, створення умов для проживання, сприяння адаптації та інтеграції), інформаційно-психологічний (формування довіри до держави, зниження соціальної напруги, зміцнення внутрішньої єдності, попередження ворожої пропаганди, сприяння інтеграції ВПО).

Загрозливі масштаби міграційних процесів в Україні, на тлі війни, демографічної кризи та людських втрат, актуалізували потребу в розробці

та запровадженні Національної стратегії забезпечення міграційної безпеки. Диференціація стратегії за типами регіонів та застосування комплексного механізму державної політики є проактивним підходом в умовах екзистенційних викликів міграційній безпеці країни. Враховуючи різноманітність соціально-економічних та демографічних умов, Стратегія передбачає диференційований підхід до міграційної безпеки за трьома основними типами територій:

1. *Прифронтові території*, що знаходяться у безпосередній близькості до лінії фронту або зони бойових дій. Через постійні обстріли, руйнування інфраструктури та загрозу життю населення, ці регіони характеризуються значним відтоком населення – масовою евакуацією місцевих жителів і зменшенням привабливості для потенційних мігрантів і реемігрантів. Водночас, прифронтові регіони потребують стимулів для повернення та залучення робочої сили, особливо серед молоді та спеціалістів, щоб відновити демографічний і трудовий потенціал.

2. *Тиллові регіони*, які розташовані в безпечнішій зоні, віддалені від бойових дій, і часто стають приймаючими територіями для ВПО. Вони виступають як важливі центри розміщення переміщеного населення, що викликає зміни в демографічній структурі, посилення навантаження на соціальну та житлову інфраструктуру. У тиллових регіонах спостерігається як концентрація населення у великих містах та адміністративних центрах, так і поступове заселення малих міст і сільської місцевості.

3. *Прикордонні регіони*, що відзначаються специфічними міграційними процесами, зокрема активною зовнішньою міграцією — трудовою, освітньою, а також високою мобільністю населення між країнами. Часто вони стикаються з проблемами демографічного старіння, особливо у віддалених, гірських або сільських громадах, а також з відтоком кваліфікованих кадрів. Крім того, прикордонні території мають значну кількість ВПО, ветеранів війни, що потребують соціальної, медичної та психологічної реабілітації. Ці регіони мають потенціал для рееміграції молоді, розвитку освітніх комплексів, створення нових робочих місць і підприємницьких можливостей, що сприяє економічній стабілізації та покращенню соціальної інфраструктури.

У Донецькій, Луганській, Запорізькій, Харківській та Херсонській областях, що належать до прифронтових територій, основними викликами є депопуляція, масове переміщення дітей шкільного віку, значне руйнування інфраструктури, релокація бізнесових структур та дефіцит кваліфікованих кадрів. У тиллових регіонах (Полтавська, Сумська, Чернігівська, Кіровоградська, Дніпропетровська, Черкаська, Житомирська та Вінницька області) проблематика пов'язана із соціальним та іншим забезпеченням ВПО, концентрацією населення у обласних центрах, надлишком пропозиції робочої сили та посиленням впливу так званих «полюсів зростання». Для прикордонних територій, зокрема Закарпатської, Чернівецької, Волинської, Рівненської, Тернопільської, Львівської та Івано-

Франківської областей, характерним є підвищений рівень зовнішньої міграції, зокрема трудової та освітньої, значна чисельність внутрішньо переміщених осіб, демографічне старіння населення в гірських районах, дисбаланси на ринку праці, а також виїзд висококваліфікованих кадрів за кордон.

Відновлення людського і трудового потенціалу в прифронтових регіонах вимагає комплексного застосування заходів, спрямованих на збільшення чисельності населення і покращення його структурних характеристик, зокрема через повернення ВПО і зовнішніх мігрантів, стимулювання імміграційних потоків і підтримку робітничих професій. Необхідно впроваджувати інституційно-правові норми, які сприяють міграційній активності, організаційні механізми, зокрема створення інтеграційних центрів, фінансово-економічні інструменти у вигляді компенсацій витрат на переміщення і програм житлового забезпечення, інфраструктурні заходи, спрямовані на адаптивну відбудову територій, а також інформаційно-психологічні кампанії, які формують позитивний суспільний клімат.

У тилкових регіонах екзистенційним завданням реалізації стратегії міграційної безпеки є раціональний просторово-структурний розподіл населення та інтеграція ВПО з метою реалізації продуктивного потенціалу людських ресурсів. У межах цих завдань запроваджуються інституційно-правові інструменти, які стимулюють трудову активність поза межами міських агломерацій, організаційні рішення у вигляді створення адаптаційних центрів для ВПО, фінансово-економічні механізми підтримки житла та підприємництва, розвиток соціальної та підприємницької інфраструктури, а також інформаційні кампанії, що популяризують успішні практики інтеграції.

Основними цілями розвитку та забезпечення міграційної безпеки прикордонних регіонів України є збереження молоді в країні, реєміграція зовнішніх мігрантів, а також соціальна і медична реабілітація внутрішньо переміщених осіб і ветеранів війни. Реалізація цих цілей передбачає модернізацію молодіжної, освітньої, житлової та сімейної політики, організаційну координацію з діаспорою та академічною спільнотою, фінансування програм повернення та підтримки малого бізнесу, розвиток молодіжних центрів і підприємницької інфраструктури, а також проведення інформаційно-психологічних кампаній, орієнтованих на діаспору.

3.2. Сценарне проектування міграційної безпеки в системі оптимізації трудо-ресурсного потенціалу України

Сучасні геополітичні трансформації, спричинені повномасштабною війною РФ проти України, зумовили кардинальну зміну демографічних і міграційних ландшафтів держави, трансформували міграційну безпеку в ранг ключових імперативів національної безпеки. Масштабні вимушені переміщення населення спричинили значні соціально-гуманітарні, економічні та демографічні дисбаланси, актуалізуючи потребу у розробці ефективних механізмів управління міграційними процесами. Першочергового значення набуває збереження і раціональне використання трудо-ресурсного потенціалу України, що є визначальним чинником для повоєнного відновлення країни.

Традиційні підходи до міграційної політики, орієнтовані переважно на реагування на поточні події, виявляються недостатніми в умовах високої невизначеності та динамічності зовнішнього середовища. Відтак, виникає об'єктивна необхідність застосування проактивних методів аналізу та прогнозування, зокрема сценарного проектування, що дозволяє системно оцінювати потенційні траєкторії розвитку міграційних процесів та їхній вплив на структуру та обсяги трудового потенціалу країни. Такий підхід забезпечує формування адаптивних стратегій та інструментів державного управління, спрямованих на мінімізацію ризиків, пов'язаних з незворотними демографічними втратами, та максимізацію можливостей для оптимізації трудових ресурсів в умовах постшокового відновлення.

Методика сценарного проектування міграційної безпеки в контексті оптимізації трудо-ресурсного потенціалу України є системним підходом, що дозволяє прогнозувати розвиток міграційних процесів під впливом соціально-економічних чинників, оцінювати їхній вплив на людський капітал і розробляти адаптивні управлінські рішення (табл. 3.2).

Повномасштабна війна РФ проти України стала чинником трансформаційних змін в економічній системі, зокрема у функціонуванні національного ринку праці, який функціонує в стані постійної турбулентності та невизначеності. Особливої актуальності набуває проблема збереження і відтворення трудового потенціалу країни. Так, за оцінками Національного банку України, чисельність робочої сили у віці 15-70 років на поч. 2024 р. зменшилася на 25 % порівняно з 2021 р. [43]. Скорочення на 40 % чисельності робочої сили у 2023 р. порівняно з 2021 р. пов'язано з демографічними втратами, тимчасовою окупацією частини територій України, а також зі зростанням чисельності економічно неактивного населення [44].

⁴³ Національний банк України. Інфляційний звіт, квітень 2024 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-04.pdf

⁴⁴ Там само.

Таблиця 3.2

**Етапізація методики сценарного проектування міграційної безпеки
в контексті оптимізації трудо-ресурсного потенціалу**

Етапи	Інструменти	Методи	Приклади для України	Очікувані результати
1. Аналіз поточного стану та ідентифікація ключових факторів невизначеності				
1.1. Формування інформаційно-аналітичного базису	Збір демографічної, міграційної, економічної статистики.	Побудова статистичних моделей, аналіз трендів.	Використання даних Державної служби статистики України, МОМ, ООН (наприклад, аналіз чисельності ВПО, міграційних втрат та ін.).	Оцінка демографічних втрат, змін вікової структури населення.
1.2. Ідентифікація каталізаторів і регресорів міграційної безпеки	Ідентифікація драйверів сценаріїв.	Факторний аналіз, економетричне моделювання.	Аналіз впливу війни на міграційні процеси в Україні; оцінка ролі міжнародної допомоги (наприклад, фонд Маршалла).	Перелік домінантних чинників та їх емпірична оцінка
2. Розробка сценаріїв розвитку міграційної ситуації				
2.1. Формування сценаріїв	Розробка 3-5 сценаріїв, ідентифікація соціально-економічних закономірностей.	Монте-Карло, дерево рішень.	Моделювання варіантів: а) швидке закінчення війни та масштабне повернення ВПО; б) тривала війна і затяжна міграційна криза; в) «заморожена» ситуація і зменшення інтенсивності міграційних процесів.	Сценарії, оцінка ризиків.
2.2. Структурування сценаріїв	Детальний опис міграційних процесів, їх впливу на соціально-економічну ситуацію.	Матриця соціально-демографічного прогнозу; системна динаміка.	Прогноз демографічної структури для різних типів регіонів (тилові, прифронтові, прикордонні), оцінка кадрового дефіциту та потреб у секторах економіки.	Оцінка змін чисельності та статеві-вікової структури населення у регіонах.

Етапи	Інструменти	Методи	Приклади для України	Очікувані результати
3. Розробка адаптивних стратегій і механізмів				
3.1. Визначення стратегічних цілей	Формування SMART-цілей.	Визначення цільових функцій.	Ціль: повернення понад 60 % ВПО в прифронтові регіони; підвищення рівня зайнятості серед ВПО на 30 %	Формалізовані цілі з кількісними показниками.
3.2. Формування оперативних цілей	Деталізація завдань.	Лінійне програмування.	Просторове розміщення ВПО з урахуванням доступності житла (Київ, Львів, Дніпро), оптимізація розподілу робочих місць.	Плани оптимального ресурсного забезпечення.
3.3. Розробка комплексних механізмів реалізації	Категоризація заходів.	Імітаційне економіко-математичне моделювання.	Модель інтеграції ВПО у регіони; прогноз фінансових потоків міжнародної допомоги.	Оцінка впливу на соціально-економічний розвиток.
3.4. Адаптація механізмів до регіональної специфіки	Розробка інструментів регіонального розвитку.	GIS-моделювання.	Просторовий аналіз доступності житла та робочих місць у Запорізькій, Харківській, Львівській областях	Цільові заходи регіональної політики розвитку.
4. Моніторинг міграційної безпеки				
4.1. Розробка системи індикаторів	Визначення ключових показників	Індексний та темпоральний аналіз.	Індикатори: обсяги рееміграції, рівень зайнятості ВПО, зміни демографічної структури по регіонах.	Моніторинг міграційної політики
4.2. Механізми моніторингу	Перманентний збір та аналіз даних	Аналізу трендів, сценарне прогнозування.	Використання даних мобільних операторів та соціологічних опитувань.	Моніторинг відхилень від цілей
4.3. Оцінка ефективності та коригування	Періодичний моніторинг	Моделі реверсного зв'язку, форсайтинг.	Періодичний аналіз ефективності програм реінтеграції ВПО в регіонах з коригуванням планів.	Оперативне управління стратегією

Джерело: авторська розробка

Попри складну ситуацію, починаючи з 2024 р., спостерігаються ознаки поступового відновлення економічної активності, що супроводжується поживавленням на ринку праці, зокрема зростанням кількості вакансій. За даними найбільшої онлайн-платформи з працевлаштування Work.ua, упродовж першого півріччя 2024 р. кількість оголошених вакансій зросла майже на 19 тис., а в червні становила понад 110 тис. од. Однак активність потенційних працівників не демонструє аналогічного зростання. Зокрема, у червні 2024 р. кількість оновлених або новостворених резюме становила 304 тис., що на 47 тис. менше, ніж у січні 2024 р. [45]. Примітно, що цей показник є нижчим за відповідні показники 2022-2023 рр. Суттєве зменшення активності населення у процесі пошуку місця праці обумовлено як структурними факторами, так і мотиваційними бар'єрами, пов'язаними з невизначеністю соціально-економічного середовища, а також небезпекою перебування на територіях, що зазнають ракетних ударів чи близькі до зони бойових дій.

В умовах відносного зростання попиту на робочу силу та зниження її пропозиції зменшується рівень конкуренції на ринку праці. Так, у червні 2024 р. показник конкуренції за вакансії досягнув мінімального рівня за 2021-2024 р., що ускладнило роботодавцям процес пошуку відповідних працівників. Дослідження, проведене Європейською бізнесовою асоціацією, демонструє, що у 2023 р. 74 % роботодавців стикалися з дефіцитом кадрів, 17 % зазначали часткову нестачу працівників, і лише 7 % компаній не зазнавали труднощів у комплектуванні персоналу [46].

Така ситуація є результатом сукупного впливу таких чинників: масштабна зовнішня міграція, мобілізація працездатного населення до лав Збройних сил України, посилення міжрегіональних диспропорцій у доступі до робочих місць, професійна невідповідність між пропозицією і попитом, а також загострення галузевих дисбалансів. В умовах, що склалися, існуючі диспропорції на ринку праці поглиблюються, що унеможливорює ефективне задоволення потреб роботодавців у кваліфікованих працівниках. За офіційною оцінкою Міністерства економіки України, загальний рівень дефіциту кадрів на ринку праці у 2024 р. становив близько 30 % [47].

З огляду на високий рівень невизначеності у сфері міграційних процесів, а також залежності демографічної та економічної динаміки від внутрішніх і зовнішньополітичних факторів, доцільним є здійснення сценарного моделювання потенційних викликів і можливостей у системі оптимізації трудо-ресурсного потенціалу України (параметри сценаріїв подано у табл. 3.3):

1. Сценарій високої реінтеграції (оптимістичний).
2. Сценарій адаптації або обмеженого відновлення (базовий).

⁴⁵ Work.ua. Ринок праці України у червні 2024 року/ URL: <https://www.work.ua/articles/data/3615/> – Назва з екрана.

⁴⁶ Три чверті роботодавців відчувають дефіцит кадрів в Україні. Європейська Бізнес Асоціація. URL: <https://eba.com.ua/>

⁴⁷ Добробут у компанії та дефіцит кадрів. Work.ua.URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/2667>

3. Сценарій демографічного виснаження (песимістичний).

Сценарій «високої реінтеграції» передбачає активне повернення трудових емігрантів і ВПО внаслідок стабілізації безпекової ситуації, реалізації ефективних державних програм реінтеграції та стимулювання економічної активності на регіональному рівні. Очікуваний обсяг рееміграції становить 40 % від загальної кількості зовнішніх мігрантів і 60 % ВПО. Мобілізація внутрішнього трудового ресурсу буде здійснюватися через запуск національних програм перекваліфікації, сприяння самозайнятості та підприємництву. Роль державної політики у сфері людського розвитку буде посилюватися за допомогою інтеграції ринку праці та інституціоналізації процесів соціально-економічної адаптації репатріантів.

Сценарій «адаптації/обмеженого відновлення» відображає помірний варіант розвитку з частковим відновленням довоєнного рівня зайнятості, без суттєвих проривів у сфері демографічної політики чи реінтеграції трудових мігрантів. Очікуваний обсяг рееміграції становить близько 20 % емігрантів та 30 % ВПО, здебільшого у великі міста та обласні центри. Низький рівень народжуваності буде зберігатися, що не дозволяє компенсувати природне скорочення економічно активного населення. Економічне зростання матиме помірний характер, без значного впливу на зміну міграційних трендів або активізацію внутрішнього ринку праці.

Сценарій «демографічного виснаження» передбачає подальше поглиблення міграційних ризиків і втрату значної частини трудового потенціалу внаслідок зовнішніх і внутрішніх шоків, без належного втручання з боку держави. Зовнішня трудова міграція прогнозується на рівні 1 млн осіб упродовж п'ятирічного періоду. Значна частина ВПО інтегрується у приймаючих країнах або в інших регіонах України, не повертаючись до місць постійного проживання. Відсутність системних державних стимулів для повернення, адаптації та реінтеграції мігрантів посилює фрагментацію ринку праці та демографічну депопуляцію.

Таблиця 3.3

Параметри сценаріїв оптимізації трудо-ресурсного потенціалу України в умовах міграційної кризи, 2025-2030 рр.

Показники	Сценарії		
	«Висока реінтеграція»	«Обмежене відновлення»	«Демографічне виснаження»
Частка трудової рееміграції, %	40	20	–
Частка повернення ВПО, %	60	30	Часткова/ не визначена
Прогнозовані обсяги зовнішньої еміграції, %	2-3	10-12	+1 млн осіб
Державні програми реінтеграції	Активні, системні	Обмежені, точкові	Відсутні

Показники	Сценарії		
	«Висока реінтеграція»	«Обмежене відновлення»	«Демографічне виснаження»
Рівень народжуваності, дитина у розрахунку на одну жінку	1,50	0,90	0,71
Залучення внутрішнього трудового ресурсу, рівень	Високий	Помірний	Низький

Джерело: систематизовано автором.

Сценарне моделювання розвитку трудо-міграційних процесів і прогнозування ефективності заходів із реінтеграції трудового потенціалу в умовах кризи та відбудови вимагає формування інформаційно-аналітичного базису (табл. 3.4). Так, рівень економічної активності населення у віці 15-70 років зменшився із 63,4 % у 2019 р. до прогнозованих 58,5 % у 2024 р., що свідчить про звуження сегмента робочої у трудовому потенціалі України та зростання навантаження на соціальну сферу. Рівень зайнятості населення скоротився з 58,2 % у 2019 р. до 51,5 % у 2024 р., що обумовлено як структурними трансформаціями ринку праці, так і фізичною втратою частини робочих місць. Рівень безробіття, навпаки, демонструє зростання, досягаючи пікових значень у 2023 р. (12,0 %) із незначною стабілізацією у 2024 р. (11,7 %). Обсяги еміграції, за експертними оцінками, зросли з 5,5 млн осіб у 2019 р. до 8,0 млн осіб у 2024 р.

Таблиця 3.4

Інформаційно-аналітична база сценарного моделювання трудо-ресурсного потенціалу України, 2019-2024 рр.

Показники	Роки				
	2019	2020	2021	2023*	2024*
Чисельність наявного населення (станом на 1 січня), млн осіб	42,03	41,75	41,38	39,0	38,2
Рівень економічної активності населення у віці 15-70 років, % до всього населення 15-70 років	63,4	62,1	61,8	59,0	58,5
Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, %	58,2	56,2	55,7	52,0	51,5
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	8,2	9,5	9,9	12,0	11,7
Обсяги еміграції, млн осіб	5,5	5,7	5,9	7,8	8,0

*Примітка: * експертні оцінки.*

Джерело: побудовано на основі даних Державної служби статистики.

Прогнозні сценарії на 2025-2030 рр. демонструють різні траєкторії розвитку трудо-ресурсного потенціалу України. Оптимістичний сценарій базується на активній державній політиці стимулювання реінтеграції та економічного зростання, що забезпечує поступове відновлення чисельності працюючого населення і збільшення ВВП. Базовий сценарій передбачає стабільний, але обмежений розвиток із певними демографічними ризиками. Песимістичний сценарій ілюструє можливі негативні тенденції,

що потребують реалізації заходів для запобігання значному погіршенню соціально-економічної ситуації (табл. 3.5). Усі сценарії демонструють поступове зниження загальної чисельності населення, що зумовлено як негативним природним приростом, так і міграційними процесами. Оптимістичний сценарій передбачає найменші міграційні та економічні втрати, натомість песимістичний сценарій ідентифікує демографічний розвиток з більшою інтенсивністю еміграційних процесів і відсутністю ефективних заходів реінтеграції.

Таблиця 3.5

**Траєкторії розвитку трудо-ресурсного потенціалу України:
сценарне моделювання, 2025-2030 рр.**

Роки	Сценарій	Чисельність населення, млн осіб	Рівень економічно активного населення, %	Рівень зайнятості, %	Зайняте населення, млн осіб	Рівень безробіття, %	Середня оплата праці, тис. грн	Обсяги еміграції, млн осіб	Обсяги міграційного заміщення, млн осіб
2025	Оптимістичний	38,0	59,5	54	20,6	7,3	13,5	5,0	+0,5
	Базовий	37,0	58,0	51	17,8	9,0	12,0	5,5	+0,2
	Песимістичний	35,0	56,0	47	14,7	15,0	10,5	6,0	-0,3
2026	Оптимістичний	37,8	59,7	54,5	20,9	7,0	14,5	4,9	+0,6
	Базовий	36,6	58,2	50,8	17,7	9,2	12,3	5,5	+0,3
	Песимістичний	34,8	55,5	46,5	14,4	15,0	10,4	6,0	-0,4
2027	Оптимістичний	37,6	59,9	55,0	21,0	6,8	15,2	4,7	+0,7
	Базовий	36,3	58,4	50,5	17,6	9,3	12,5	5,4	+0,3
	Песимістичний	34,6	55,0	46,0	14,0	15,5	10,3	6,2	-0,4
2028	Оптимістичний	37,3	60,0	55,5	21,3	6,5	15,8	4,5	+0,8
	Базовий	36,0	58,5	50,2	17,5	9,4	12,7	5,3	+0,3
	Песимістичний	34,3	54,5	45,5	13,8	16,0	10,1	6,3	-0,5
2029	Оптимістичний	37,1	60,2	55,7	21,4	6,2	16,2	4,4	+0,9
	Базовий	35,7	58,6	50,0	17,5	9,5	12,9	5,2	+0,3
	Песимістичний	34,0	54,0	45,0	13,5	16,5	10,0	6,5	-0,5
2030	Оптимістичний	37,0	60,0	55,0	21,3	7,0	16,0	4,8	+0,8
	Базовий	35,0	58,0	50,0	17,5	9,0	13,0	6,0	+0,2
	Песимістичний	32,0	55,0	45,0	14,4	15,0	10,0	8,5	-0,5

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Оптимістичний сценарій передбачає підтримку або невелике зростання показника зайнятості завдяки державним програмам розвитку ринку праці та реінтеграції. У базовому сценарії активність стабілізується на середньому рівні, а у песимістичному — поступово знижується через демотивацію і значного дисбалансу місцевих ринків праці. Примітно, що прогноз свідчить про покращення зайнятості в оптимістичному сценарії, помірний рівень у базовому та суттєве зниження у песимістичному, що

може бути викликано як структурними змінами в економіці, так і збільшенням рівня безробіття. Оптимістичний сценарій передбачає поступове підвищення доходів населення, що пов'язано із зростанням продуктивності праці і покращенням економічної ситуації. У базовому та песимістичному сценаріях зростання середнього рівня оплати праці є обмеженим або відсутнім.

Для забезпечення відновлення економічного зростання і стабільного функціонування ринку праці, визначено цільовий показник трудо-ресурсного потенціалу України на 2030 р. – 16 млн осіб (на 5 % більший, ніж у 2021 р.). Базовими параметрами імітаційної моделі обрано показники 2021 р., у т.ч. чисельність населення працездатного віку без урахування міграційного сальдо (27,8 млн осіб), рівень зайнятості (55,8 %).

Модель трудо-ресурсного потенціалу України (формула 3.1) дозволяє обґрунтувати сценарії розвитку ринку праці з урахуванням наслідків міграційної кризи задля стратегічного планування державної політики реєміграції та реінтеграції, імміграційної політики та оцінки потреб ринку праці до 2030 р.

$$LRP_t = (N_t^{la} + Im_t - Em_t) * EA_t * LL_t \quad (3.1)$$

де LRP_t – показник трудо-ресурсного потенціалу країни (території) у t період часу; N_t^{la} – чисельність населення працездатного віку території у t період часу; Im_t – обсяги імміграції; Em_t – обсяги еміграції населення території у t період часу; EA_t – рівень економічно активного населення території у t період часу; LL_t – рівень зайнятості території у t період часу.

Показник оптимального сальдо міграції можна розрахувати за формулою 3.2:

$$OpM_t = \frac{LRP_t^{tag}}{EA_t * LL_t} - N_t^{la} \quad (3.2)$$

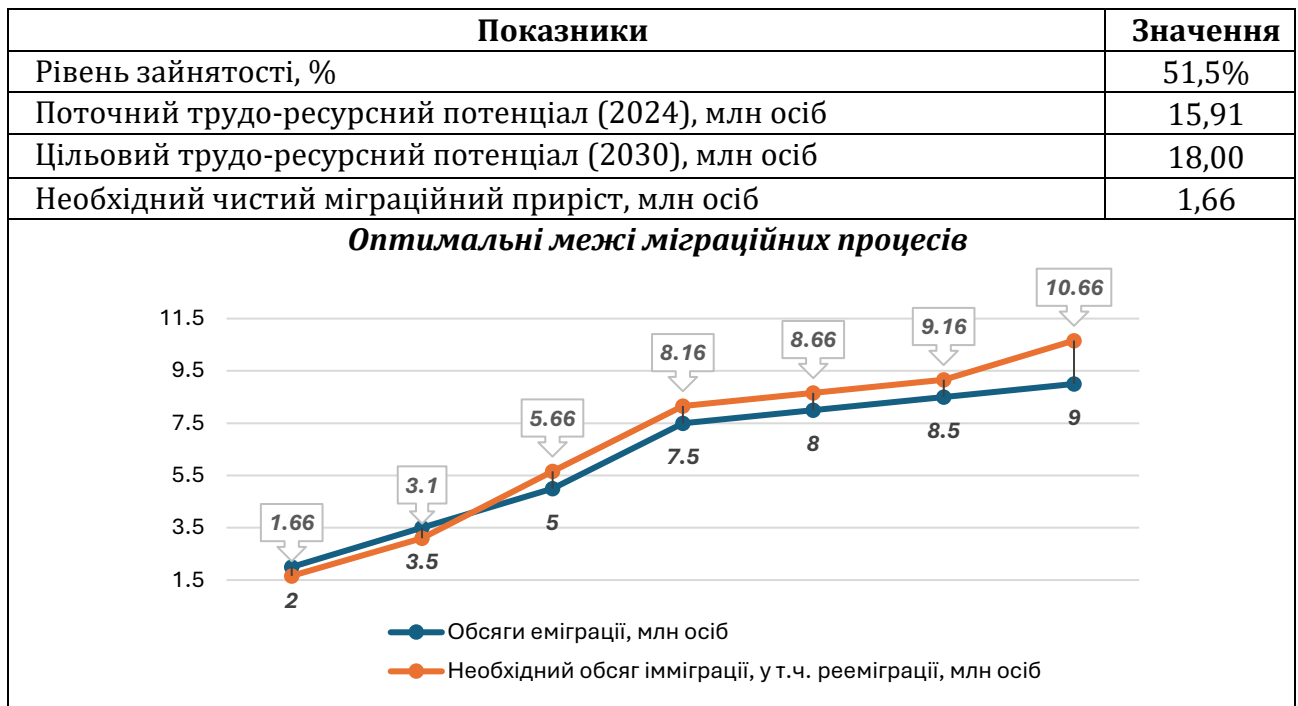
де OpM_t – оптимальне значення сальдо міграції у t період часу; LRP_t^{tag} – таргетоване (цільове) значення трудо-ресурсного потенціалу території у t період часу.

Для забезпечення збільшення трудо-ресурсного потенціалу України до 16 млн осіб до 2030 р. за умови збереження поточного рівня економічної активності і зайнятості, необхідний чистий міграційний приріст близько 1,66 млн осіб (табл. 3.6), що передбачає суттєвий приплив іммігрантів, який має компенсувати поточний високий рівень еміграції.

Таблиця 3.6

Оцінка трудо-ресурсного потенціалу України та оптимальні межі міграції для забезпечення економічного розвитку, 2030 рр.

Показники	Значення
Чисельність наявного населення, млн осіб	35,1
Чисельність населення працездатного віку, млн осіб	16,9
Рівень економічної активності, %	58,5%



Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Забезпечення міграційної безпеки є важливою складовою стратегії оптимізації трудо-ресурсного потенціалу України, оскільки стабільність і баланс міграційних потоків безпосередньо впливають на якість і кількість доступної робочої сили. Механізми забезпечення міграційної безпеки мають бути комплексними та багаторівневими, поєднуючи правове, економічне, соціальне та адміністративне регулювання. По-перше, це створення ефективної законодавчої бази, що регламентує міграційні процеси, зокрема механізми легалізації трудових мігрантів, захист їхніх прав, а також контроль за дотриманням законодавства щодо запобігання нелегальній міграції. Впровадження сучасних інформаційних систем для моніторингу міграційних потоків дозволить оперативно аналізувати зміни у структурі міграції та прогнозувати їх вплив на ринок праці.

Ключовим заходом є розробка та реалізація державних програм реінтеграції ВПО та повернення трудових мігрантів, що передбачають соціальну, професійну та психологічну підтримку. Такі програми мають стимулювати повернення працездатного населення та сприяти їхній повноцінній інтеграції у місцеві економіки.

По-третє, необхідно забезпечити активну підтримку розвитку регіональних ринків праці через створення умов для залучення мігрантів, а також підтримку місцевого населення у працевлаштуванні. Це включає інвестиції в інфраструктуру, професійне навчання і перепідготовку кадрів, розвиток МСП. Примітно, що екзистенційним механізмом забезпечення міграційної безпеки є координація між різними органами влади, бізнесом і громадським сектором для ефективного управління міграційними потоками та забезпечення їх соціальної адаптації. Розробка міжвідомчих

стратегій та оперативних планів дозволить узгоджено реагувати на виклики і загрози економічній системі України.

Фінансовий механізм забезпечення міграційної безпеки в системі оптимізації трудо-ресурсного потенціалу України полягає у цільовому формуванні та розподілі бюджетних коштів, а також у залученні додаткових фінансових ресурсів для підтримки комплексних заходів, спрямованих на регулювання міграційних процесів. До таких заходів належать державні програми соціальної адаптації, реінтеграції ВПО та трудових мігрантів, професійного навчання і перекваліфікації, створення сприятливих умов для їх працевлаштування. Ефективне фінансування цих програм забезпечує стійкість міграційної політики та сприяє збалансованості трудового ринку. Важливим аспектом фінансового механізму є залучення міжнародної технічної і фінансової допомоги, а також розвиток публічно-приватного партнерства, що дозволяє значно розширити ресурсну базу та підвищити ефективність реалізації заходів.

Інноваційний механізм, у свою чергу, передбачає впровадження сучасних інформаційно-аналітичних систем моніторингу та прогнозування міграційних потоків, використання цифрових платформ для управління трудовими ресурсами та автоматизації процесів адаптації мігрантів. Розвиток інноваційних технологій дозволяє підвищити оперативність і точність аналітичних даних для прийняття обґрунтованих управлінських рішень у сфері міграційної безпеки. Впровадження інновацій сприяє формуванню мобільного, кваліфікованого та конкурентоспроможного трудового потенціалу, що відповідає сучасним вимогам національного та місцевим ринкам праці. Таким чином, синергія фінансового та інноваційного механізмів створює комплексну платформу для забезпечення ефективного управління міграційними процесами та оптимізації трудо-ресурсного потенціалу України, сприяючи стабільному економічному розвитку та зміцненню національної безпеки.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах повномасштабної війни, економічної нестабільності та загострення безпекових ризиків в Україні проблема міграційних втрат набуває загальнонаціонального значення. Масове переміщення населення, релокація бізнесу, втрата людського та підприємницького потенціалу створюють додаткові виклики для забезпечення розвитку країни. Обґрунтовано, що у сучасному світі міграція стала не лише соціально-економічним феноменом, а й важливою складовою безпекової політики. Науковий дискурс останніх десятиліть демонструє еволюцію розуміння міграційної безпеки (від державоцентричного стратегічного підходу до людиноцентричної парадигми, що враховує інтереси та права мігрантів). У глобальному контексті міграційні процеси дедалі більше впливають на національні системи безпеки, викликаючи трансформацію у поглядах на ризики, виклики та потенціал мобільності населення.

Міграція сприймається водночас як джерело загроз і можливостей. З одного боку, відтік працездатного населення і масштабні міграційні потоки загострюють соціально-економічні дисбаланси, посилюють напруженість у міждержавних відносинах, провокують культурну фрагментацію та економічні втрати для країн-донора, а з іншого, міграція є джерелом фінансової стабільності населення через грошові перекази, сприяє розвитку людського капіталу, інноваційно-технологічному трансферті, соціальній мобільності та міжкультурному діалогу.

Доведено, що підходи до розуміння взаємозв'язку між міграцією та безпекою мають бути розширені за рахунок визнання ролі самих мігрантів як активних учасників соціально-економічної системи. Концепція «флексік'юритизації» дозволяє переосмислити міграційну безпеку як багатовимірне явище, яке може бути інтегроване у політику розвитку, а не лише у безпековий дискурс. Доцільною є побудова гнучкої моделі управління міграційними процесами, що водночас гарантує захист державних інтересів і безпеку особи. Сучасне осмислення міграційної безпеки переходить до інтегративного бачення, у межах якого міграція є не лише викликом, а й інструментом розвитку. Таке трактування дозволяє вийти за рамки традиційного розуміння безпеки як захисту, пропонуючи натомість моделі співпраці, адаптації та спільного прогресу.

У сучасних умовах міграція в Україні перетворилася на багатовимірну кризу, яка зумовлена глобальними трансформаціями та геополітичною нестабільністю, ендегенними соціально-економічними та демографічними викликами. Це явище характеризується масовістю, раптовістю та вимушеним характером переміщення населення, що створює значне

навантаження на адаптаційні можливості як країн-донорів, так і країн-реципієнтів, спричиняючи глибокі системні зрушення. Авторське бачення міграційної кризи ґрунтується на взаємозв'язку вимушеної міграції, кризового середовища та трансформаційних процесів у соціально-економічній системі, що проявляється у кризовому імпульсі, просторово-часовому масштабі, двосторонньому впливі на розвиток та безпеку, а також неефективності інституційного реагування.

На основі ретроспективного підходу доведено комплементарний зв'язок міграційних процесів на економічну міграційних процесів в Україні показує, як від перших хвиль трудової міграції у 90-х роках до масштабної кризи, спричиненої повномасштабною війною проти РФ, міграція стала не лише економічним явищем, а й питанням безпеки та прав людини. Недостатній рівень координації між економічною і міграційною політикою призводить до втрати трудового потенціалу, поглиблення соціально-економічних диспропорцій, зниження інвестиційної привабливості країни. Акцентовано потребу в концептуальному переосмисленні ролі міграційної безпеки та її інтеграції в стратегічне планування соціально-економічного розвитку територій, включаючи розробку програм стимулювання реєміграції, інвестування в людський капітал, зміцнення регіональної спроможності та налагодження моніторингу міграційних потоків, щоб забезпечити стабільність національної економіки та соціальної системи.

Аргументовано, що системний моніторинг міграційних втрат є необхідним інструментом реалізації проактивної політики управління міграційними процесами. В Україні системний моніторинг відсутній, що посилює проблеми з інтелектуально-кадровою безпекою та економічною стійкістю територій. Результати експертного опитування представників ОМС продемонстрували, що громади відчувають значний негативний вплив міграції на демографічну ситуацію та трудовий потенціал, а їхні дії у відповідь часто є фрагментарними та обмеженими ресурсами. Виявлено, що пріоритетом для оптимізації трудового потенціалу визначено підвищення безпеки та створення нових робочих місць. Незважаючи на потенціал ВПО для місцевого розвитку, їхня роль часто недооцінюється, а інтеграція іммігрантів має багато викликів. Встановлено, що міграційна політика має бути інтегрована в стратегічне планування розвитку громад задля посилення міграційно-інституційної спроможності регіонів.

Результати експертного опитування, проведеного у жовтні-грудні 2024 р., довели, що міграційна криза негативно вплинула на функціонування і розвиток підприємницького сектору в Україні, створивши виклики для усіх складових економічної безпеки. Еміграція працездатного населення призвела до значного дефіциту кадрів (понад 63 % опитаних бізнесів оцінили вплив як суттєвий), ускладнення розвитку МСП тощо. Бізнес частково адаптувався до міграційних викликів через гнучкі умови праці (48,9 % опитаних представників бізнесу), забезпечив розвиток людського потенціалу через стажування і працевлаштування

ВПО/іммігрантів (33,6 %), інвестував фінансові ресурси в цифровізацію (29,7 %). Обґрунтовано важливість партнерства з ОМС і громадськості (45,6 %); поточна співпраця залишається недостатньою, а ініціативи щодо підтримки реемігрантів та ВПО, зокрема через податкові пільги, потребують подальшого розвитку. Найбільшу підтримку отримали ініціативи зі створення регіональних партнерств, розвитку консультаційних центрів та програм субсидій для бізнесу. Доведено, здатність МСП адаптуватися до змін трудо-ресурсного потенціалу оцінюється переважно як низька, а пошук кваліфікованих працівників залишається однією з найбільших проблем.

Моделювання взаємовпливу в системі «міграція-економічна безпека» (тест Грейнджера, побудова IRF-моделей) дозволило встановити, що зовнішня імміграція має як короткостроковий (макроекономічна, соціальна, демографічна складові), так і довгостроковий (інвестиційно-інноваційна, зовнішньоекономічна складові) позитивний вплив на економічну безпеку, тоді як еміграція чинить деструктивний вплив на більшість її компонентів у середньо- та довгостроковій перспективі, попри можливі короткострокові позитивні ефекти від грошових переказів і зменшення тиску на ринок праці. Асиметричний характер взаємозв'язку полягає в тому, що послаблення економічної безпеки суттєво стимулює еміграцію, тоді як її покращення з часовим лагом 2-3 роки сприяє імміграції; при цьому саме по собі міграційне заміщення є лише тимчасовим інструментом мінімізації втрат, а не повноцінною стратегією. Доведено, що для забезпечення стабільного розвитку країни виникає потреба у формуванні гнучкої і комплексної міграційної політики, інтегрованої в загальне стратегічне планування розвитку територій, що включатиме адресні інструменти для збереження, повернення та ефективної інтеграції людського та підприємницького капіталу з урахуванням виявлених точок біфуркації і лагових ефектів.

Науково обґрунтовані сценарні моделі впливу міграційних ризиків на потенціал економічного розвитку та безпеки України з врахуванням макроекономічних трендів (песимістичний сценарій або «Сценарій економічно-міграційних втрат», інерційний сценарій або «Сценарій утримання статус-кво», оптимістичний сценарій або «Сценарій відновлення та стійкості», комбінований сценарій або «Сценарій адаптивного відновлення»). Інерційний сценарій передбачає збереження існуючих тенденцій міграційних процесів з незначним зменшенням обсягів еміграції та рееміграції; посилення диспропорцій між регіонами, помірний дефіцит кваліфікованих кадрів у пріоритетних секторах та стабілізація економічної безпеки на середньому рівні. Оптимістичний сценарій ґрунтується на активній державній політиці в сфері міграції, спрямованій на повернення кваліфікованих кадрів, залучення діаспори та розвиток економіки знань; очікується суттєве скорочення еміграційних потоків, підвищення рівня рееміграції, стабілізація демографічної структури та

зростання економічної безпеки на високому рівні. Комбінований сценарій є проміжним варіантом, який поєднує елементи пасивної інерції з поступовим переходом до активної політики міграції; часткова державна підтримка та міжнародна технічна допомога, стабілізація демографічної ситуації, формування кадрового резерву, зменшення соціально-економічних диспропорцій.

Доведено, що загрозливі масштаби міграційних процесів в Україні, на тлі війни, демографічної кризи та людських втрат, актуалізували потребу в розробці та запровадженні Національної стратегії забезпечення міграційної безпеки. Диференціація стратегії за типами регіонів і застосування комплексного механізму державної політики є оптимальним проактивним підходом в умовах екзистенційних викликів міграційній безпеці країни.

Комплексний механізм реалізації державної міграційної політики базується на взаємодії п'яти ключових компонентів: (1) інституційно-правовий компонент, що включає вдосконалення законодавства для посилення мотиваційних механізмів та забезпечення доступу населення до соціальних і адміністративних послуг; (2) організаційний компонент, що передбачає створення та інституціалізацію спеціалізованих центрів, гнучке управління у кризових умовах, а також активне залучення недержавних організацій; (3) фінансово-економічний компонент, який забезпечує формування адаптивної системи бюджетного і позабюджетного фінансування і сприяє економічній стабільності, регіональному розвитку; (4) інфраструктурний компонент, спрямований на забезпечення фізичної безпеки, оптимізацію міграційних потоків, створення комфортних умов для проживання, адаптації та інтеграції мігрантів; (5) інформаційно-психологічний компонент, що покликаний формувати довіру до державних інститутів, зменшувати соціальну напругу, зміцнювати внутрішню єдність суспільства, протидіяти пропаганді та сприяти інтеграції ВПО.

ДОДАТОК А

Просимо Вас взяти участь в експертному опитуванні ОМС, яке проводить Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Метою дослідження є виявлення міграційних втрат та їх вплив на потенціал відновлення країни. Результати опитування будуть використані для обґрунтування механізмів і засобів регулювання міграційних процесів у контексті оптимізації трудо-ресурсного потенціалу країни.

Результати анкетування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Просимо відверто відповідати на запитання. Від повноти, сумлінності заповнення і правдивості Ваших відповідей буде залежати успіх вирішення зазначених проблем. Сподіваємося на Вашу готовність стати учасником дослідження!

1. Як міграційні процеси (еміграція, внутрішня вимушена міграція, рееміграція) впливають на демографічну ситуацію і трудовий потенціал Вашої громади?

- Міграційні процеси мали *суттєвий негативний вплив*: зменшилась чисельність населення громади загалом і трудового потенціалу зокрема; спостерігається деформація статеві-вікової структури населення.
- Міграційні процеси мали *помірний вплив*: окремі зміни у загальній демографічній ситуації і трудовому потенціалі громади.
- Міграційні процеси мали *локальний вплив*: точкові або тимчасові зміни в демографічній ситуації, загальна чисельність і структура населення громади залишились незмінними.
- Міграційні процеси не вплинули на демографічну ситуацію і трудовий потенціал громади.
- Міграційні процеси мали *позитивний вплив*: чисельність населення громади збільшилася за рахунок ВПО, спостерігається вирівнювання статеві-вікової структури населення і збільшення трудового потенціалу.
- Інший варіант _____.

2. Які соціально-економічні та інституційні наслідки для громади спостерігаються у Вашій громаді через неконтрольовані міграційні процеси? (можливі декілька варіантів відповідей)

- Суттєве зменшення трудового потенціалу громади, зростання дефіциту кадрів у сфері освіти, охорони здоров'я, підприємницькому секторі, транспорті, будівництві.
- Збільшення навантаження на систему соціального захисту та медичні послуги.
- Скорочення місцевих доходів і податкових надходжень через зменшення кількості працездатного населення.
- Зменшення якості та спроможності інституцій місцевого самоврядування через відтік кваліфікованих фахівців.
- Стагнація МСП через дефіцит кадрів і зменшення платоспроможного населення.
- Зменшення інвестиційної привабливості громади.
- Послаблення інтелектуально-кадрової безпеки громади, її економічної стійкості та відсутність перспективи місцевого економічного розвитку.
- Інший варіант _____.

3. Які програми та механізми реалізуються у Вашій громаді для мінімізації міграційних втрат (наприклад, успішні практики інтеграції ВПО, релокації бізнесу, повернення реємігрантів, стимулювання молоді залишатися)? *(можливі декілька варіантів відповідей)*

- Локальні або регіональні програми підтримки ВПО (житло, працевлаштування, соціальні послуги).
- Релокація підприємств з інших регіонів і створення нових робочих місць.
- Ініціативи для залучення молоді, зокрема молодіжні простори, підтримка стартапів, стипендії, профорієнтаційні проєкти.
- Партнерство з міжнародними донорами/громадськими організаціями щодо реінтеграції ВПО та підтримки соціального підприємництва.
- Місцеві програми для залучення реємігрантів, у т.ч. консультаційна підтримка, виділення земельних ділянок, гранти на започаткування бізнесу.
- Громада поки не реалізує спеціальних програм, але ведеться підготовка/планування відповідних ініціатив.
- Жодні програми не реалізуються.
- Інший варіант _____.

4. Оцініть, наскільки ефективними є Ваші дії як ОМС щодо реагування на міграційні виклики (чи є відповідні плани, ресурси, взаємодія із бізнесом, громадськістю, державними структурами)?

- Громада має чіткі плани, ресурсне забезпечення, ефективну взаємодію з усіма ключовими партнерами, реалізуються цільові програми.
- Існують окремі ініціативи та партнерства, але ресурси обмежені, реагування не завжди системне.
- Відсутній комплексний підхід, планування носить ситуативний характер, координація з партнерами слабка.
- Відсутні будь-які плани реагування на міграційні виклики, ресурси на такі заходи не виділяються.
- Важко оцінити, не володію достатньою інформацією.
- Інший варіант _____.

5. Оцініть за п'ятибальною шкалою, наскільки ефективно ОМС сприяють оптимізації трудо-ресурсного потенціалу створення умов для залучення та утримання робочої сили, розвиток професійних навичок, підтримка працевлаштування) в громаді *(1 – зовсім не ефективно, 5 – дуже ефективно).*

6. Які фактори, на Вашу думку, можуть допомогти зміцнити міграційну безпеку Вашої громади? *(можливі декілька варіантів відповідей)*

- Безпековий фактор
- Економічні стимули (робочі місця, можливості для відкриття бізнесу, податкові пільги тощо)
- Наявність доступного житла або програм житлового забезпечення
- Розвинена інфраструктура (транспорт, медичні та освітні послуги тощо)
- Соціальна згуртованість, толерантність
- Підтримка з боку ОМС, ГО, міжнародних структур
- Інший варіант _____.

7. Проранжуйте наведені напрями за ступенем їхньої важливості для збереження трудового потенціалу громади.

- Створення нових робочих місць і розвиток місцевого підприємництва.
- Розвиток житлової, транспортної, освітньої та медичної інфраструктури.
- Реалізація молодіжної політики (освітні, культурні, спортивні програми, підтримка молодих сімей).
- Покращення якості та доступності соціальних послуг (медицина, освіта, соціальний захист).
- Підвищення рівня безпеки та правопорядку в громаді.
- Залучення інвесторів, донорських програм і розвиток міжмуніципального співробітництва.
- Інтеграція ВПО, реемігрантів та інших мешканців до громади.
- Інший варіант _____.

8. Чи є у Вашій громаді система перманентного моніторингу міграційних втрат?

- Так, у громаді реалізовується моніторинг міграційних процесів через співпрацю з державними органами, міжнародними партнерами та прикордонною службою.
- Так, є базові механізми моніторингу міграційних втрат, однак вони потребують покращення.
- Ні, у громаді відсутній будь-який моніторинг міграційних процесів.
- Важко відповісти через відсутність достатньої інформації.
- Інший варіант _____.

9. Як Ви оцінюєте роль ВПО в місцевому економічному розвитку?

- ВПО стали важливим ресурсом для розвитку місцевої економіки (залучені до бізнесу, створюють нові робочі місця, збільшили рівень споживання).
- ВПО частково сприяють економічному розвитку, але їхній потенціал використовується не повною мірою.
- ВПО мають обмежений економічний вплив через відсутність можливостей працевлаштування або інтеграції.
- ВПО є додатковим навантаженням на місцеву економіку та соціальну інфраструктуру.
- Інший варіант _____.

10. Які потенційні виклики, на Вашу думку, може мати громада від залучення іммігрантів до місцевої економіки? (можливі декілька варіантів відповідей)

- Конкуренція за робочі місця з місцевим населенням.
- Недостатня інтеграція іммігрантів у соціально-культурне середовище громади.
- Мовний і професійний бар'єр, що ускладнює працевлаштування.
- Підвищене навантаження на соціальні та адміністративні послуги.
- Недовіра або упереджене ставлення з боку місцевого населення.
- Відсутність державних чи місцевих програм підтримки інтеграції.
- Інший варіант _____.

ДОДАТОК Б

Просимо Вас взяти участь в експертному опитуванні бізнес-одиниць, яке проводить Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Метою дослідження є виявлення міграційних втрат та їх вплив на потенціал відновлення країни. Результати опитування будуть використані для обґрунтування механізмів і засобів регулювання міграційних процесів у контексті оптимізації трудо-ресурсного потенціалу країни.

Результати анкетування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Просимо відверто відповідати на запитання. Від повноти, сумлінності заповнення і правдивості Ваших відповідей буде залежати успіх вирішення зазначених проблем. Сподіваємося на Вашу готовність стати учасником дослідження!

1. Оцініть за п'ятибальною шкалою як міграційні втрати (еміграція, внутрішня вимушена міграція, відтік молоді та кваліфікованих кадрів) вплинули на Ваш бізнес і його розвиток (0 – вплив не спостерігається, 5 – критичний вплив).

2. Як міграційна криза позначається на бізнес-процесах та ефективності роботи підприємницького сектора? (можливі декілька варіантів відповідей)

- Міграційна криза створює значні труднощі для залучення і утримання кваліфікованих працівників, що знижує ефективність бізнес-процесів.
- Підвищене навантаження на місцеві ресурси, зокрема на інфраструктуру і соціальні послуги, ускладнює роботу підприємств.
- Міграційна криза стимулює бізнес до пошуку нових моделей працевлаштування та адаптації до змін на ринку праці.
- Послаблення кадрової та інвестиційної безпеки призводить до непередбачуваних витрат і затримок у виконанні бізнес-завдань.
- Міграція має позитивний вплив, оскільки іммігранти приносять нові навички та підвищують трудову активність.
- Міграційна криза не має суттєвого впливу на бізнес-процеси у нашому випадку.
- Інший варіант _____.

3. Які стратегії використовує Ваш бізнес для мінімізації негативних економічних наслідків від міграційної кризи? (можливі декілька варіантів відповідей)

- Стратегія інвестування в автоматизацію та цифровізацію бізнес-процесів.
- Стратегія перепідготовки, навчання та підвищення кваліфікації місцевих працівників.
- Стратегія розвитку людського потенціалу, програми стажування і працевлаштування ВПО, іммігрантів.
- Стратегія забезпечення гнучких умов праці та дистанційної зайнятості.
- Жодної стратегії не використовує.
- Інший варіант _____.

4. Як, на Вашу думку, бізнес може покращити взаємодію з ОМС і громадськістю у контексті управління міграційними викликами? *(можливі декілька варіантів відповідей)*

- Створення платформ для діалогу між бізнесом, ОМС і громадськістю.
- Розробка стратегії для залучення реемігрантів та ВПО через податкові пільги, програми підтримки бізнесу та стимули для інвестицій.
- Реалізація ефективних механізмів адаптації мігрантів і реемігрантів на місцевому ринку праці через
- Підтримка ініціатив щодо створення сприятливих умов бізнес-середовища в проекції стимулювання залучення молодих фахівців і ВПО.
- Інший варіант _____.

5. Назвіть, будь ласка, конкретні програми чи ініціативи, які на вашу думку могли б полегшити адаптацію бізнесу до міграційних викликів. *(можливі декілька варіантів відповідей)*

- Створення програм субсидій для бізнесу, що працевлаштовує реемігрантів або ВПО, а також пільгових кредитів для суб'єктів бізнесу, які адаптують свої процеси до нових умов.
- Розробка освітніх програм для підприємців та працівників, які допоможуть адаптуватися до нових міграційних реалій, зокрема, щодо інтеграції нових кадрів та управління змінами.
- Запуск ініціатив для створення інклюзивних робочих місць і програм перекваліфікації для осіб, які повертаються з-за кордону або ВПО, щоб забезпечити їхній швидкий вихід на ринок праці.
- Розвиток консультаційних центрів, які б надавали бізнесу інформацію та підтримку щодо правових аспектів, фінансових механізмів і можливостей для адаптації до міграційних змін.
- Організація регіональних партнерств між місцевими органами влади, бізнесом та освітніми установами для створення єдиної екосистеми підтримки та адаптації робочої сили.
- Інший варіант _____.

6. Оцініть за чотирибальною шкалою наступні твердження (де 0 – категорично не погоджуюся, 1 – не погоджуюся, 2 – швидше погоджуюся, 3 – погоджуюся, 4 – повністю погоджуюся).

- Відтік молоді та кваліфікованих кадрів створює серйозні труднощі для розвитку бізнесу в громаді.
- ВПО та іммігранти є потенційним ресурсом для подолання дефіциту робочої сили.
- Бізнес готовий вкладати ресурси в адаптацію та навчання нових працівників із числа мігрантів.
- ОМС належним чином співпрацюють з бізнесом у сфері вирішення міграційних викликів.
- Реєміграція у громаду є позитивною тенденцією для бізнес-середовища.
- Іммігранти з інших регіонів або країн можуть успішно інтегруватися у трудовий колектив.

- Громада створює сприятливі умови для залучення та утримання працівників.
- Бізнес стикається з труднощами пошуку працівників із потрібною кваліфікацією.
- Успішна реалізація програми підтримки віртуальної зайнятості могла б суттєво зменшити негативні наслідки міграції.

7. Як ви оцінюєте потенціал іммігрантів у вирішенні проблеми дефіциту робочої сили в бізнес-середовищі?

- Іммігранти можуть стати важливим ресурсом для бізнесу, особливо в сферах, де є великий попит на робітничі кадри, зокрема у виробництві та обслуговуванні.
- Іммігранти мають великий потенціал у вирішенні проблеми нестачі кадрів у галузях із важкими умовами праці.
- Іммігранти потребують додаткового навчання та адаптації.
- Іммігранти не можуть вирішити проблему дефіциту робочої сили.
- Бізнес на даний момент не розглядає іммігрантів як додатковий ресурс і потенціал вирішення проблеми дефіциту кадрів.
- Інший варіант _____.

8. Оцініть за п'ятибальною шкалою здатність бізнесу ефективно адаптуватися (залучення, утримання, перенавчання персоналу тощо) до змін трудо-ресурсного потенціалу громади (1 – зовсім не здатні, 5 – повністю здатні та адаптовані).

Електронне наукове видання

**Міграційна криза та екосистейт України в умовах невизначеності:
точки біфуркації і оптимальності**

Ольга МУЛЬСКА

Підписано до друку 25.06.2025 р. р.
Формат 70x108/16. Гарнітура «Times New Roman» Умов. друк. арк. 3,9 д.а.

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» 79026,
м. Львів, вул. Козельницька, 4